

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ
ХАБАРШЫСЫ
«ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ» СЕРИЯСЫ

ИЗВЕСТИЯ
КАЗАХСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА
СЕРИЯ «ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ»

BULLETIN
OF KAZAKH ABLAI KHAN UNIVERSITY OF
INTERNATIONAL RELATIONS AND
WORLD LANGUAGES
SERIES “PHILOLOGICAL SCIENCES”

3 (58) 2020

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ

КАЗАХСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА

KAZAKH ABLAI KHAN UNIVERSITY OF INTERNATIONAL RELATIONS
AND WORLD LANGUAGES

3 (58) 2020

ISSN 2411-8745 (Print)

ISSN 2709-9245 (Inline)

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ

ХАБАРШЫСЫ

“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ

КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

BULLETIN

of Ablai Khan KazUIRandWL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”

Алматы
«Полилингва» баспасы
2020

© “Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті” Акционерлік қоғамының “Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы-Известия” ғылыми журналының “Филология ғылымдары” сериясы таралымы, Қазақстан Республикасының Инвестициялар мен даму жөніндегі министрліктің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде тіркелген. Алғашқы есепке қою кезіндегі нөмірі мен мерзімі № 674, 18.05.1999 ж. Тіркелу куәлігі 10.04.2015 жылғы № 15194-Ж

Бас редактор

Құнанбаева С.С., филология ғылымдарының докторы, профессор,
ҚР ҰҒА-ның академигі, Алматы, Қазақстан

Жауапты редактор

Исмагулова Б.Х., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Редакция алқасының мүшелері

Акишина Т., профессор, Оңтүстік Калифорния Университеті,
Лос-Анджелес, АҚШ

Рысалды Қ.Т., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Бердичевский А.Л., педагогика ғылымдарының докторы,
Айзенштадта халықаралық экономикалық қатынастар институты,
Айзенштадт, Австрия

Солдатенкова Т., профессор, Лёвен католикалық университеті,
Лёвен, Бельгия

Суна Тимур Агильдере, филология ғылымдарының докторы,
профессор, Хаджи Байрам Вели ат. Анкара Университеті, Түркия

Красных В.В., филология ғылымдарының докторы, профессор,
М.В.Ломоносов атындағы ММУ, Мәскеу, Ресей

Карасик В.И., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Волгоград мемлекеттік техникалық университеті, Ресей

Ахатова Б.А., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Мизамхан Б.С., филология ғылымдарының кандидаты, доцент,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Шығарушы редактор

Әубәкір Н.А., аударма ісі магистрі, аға оқытушы, Абылай хан
атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

© Научный журнал “Хабаршысы-Известия” КазУМОиМЯ имени Абылай хана серия “Филологические науки” Акционерного общества “Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана” зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан. Номер и дата первичной постановки на учет № 674, 18.05.1999 г. Регистрационное свидетельство № 15194-Ж от 10.04.2015 г.

Главный редактор

Кунанбаева С.С., доктор филологических наук, профессор,
академик НАН РК, Алматы, Казахстан

Ответственный редактор

Исмагулова Б.Х., доктор филологических наук, профессор
КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Члены редакционной коллегии

Акишина Т., профессор, Университет Южной Калифорнии, Лос-Анджелес, США

Рысалды К.Т., доктор филологических наук, профессор КазУМОиМЯ
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Бердичевский А.Л., доктор пед. наук, Институт международных
экономических связей Айзенштадта, Айзенштадт, Австрия

Солдатенкова Т., профессор, Лёвенский католический университет,
Лёвен, Бельгия

Суна Тимур Агильдере, доктор филологических наук, профессор,
Анкарский Университет им.Хаджи Байрама Вели, Турция

Красных В.В., доктор филологических наук, профессор МГУ им.
М.В.Ломоносова, Москва, Россия

Карасик В.И., доктор филологических наук, профессор
Волгоградского государственного социально-педагогического
университета, Волгоград, Россия

Ахатова Б.А., доктор филологических наук, профессор КазУМОиМЯ
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Мизамхан Б., кандидат филологических наук, доцент КазУМОиМЯ
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Выпускающий редактор

Аубакир Н.А., магистр переводческого дела, ст.преподаватель
КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

© Scientific Journal “Bulletin of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages”. Series “Philological sciences” of JSC “Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages” is registered in Communication, Informatization and Information Committee of the Ministry on Investment and Development, Republic of Kazakhstan. Number and date of first registration №674, from 18.05.1999. Certificate N 15194 – G, 10.04.2015.

Editor in chief

Kunanbayeva S.S., doctor of philological sciences, professor, associate member of National Academy of Sciences of the RK, Almaty, Kazakhstan

Executive editor

Ismagulova B.Kh., doctor of philological sciences, professor, Ablai Khan KazUI and WL, Almaty, Kazakhstan

Editorial team members

Akishina T., professor, University of Southern California, Los Angeles, USA

Rysaldy K.T., doctor of philological sciences, professor, Ablai Khan KazUI and WL, Almaty, Kazakhstan

Berdichevskiy A.L., doctor of pedagogical sciences, Institute of International Economic Relations of Aizenshtadt, Aizenshtadt, Austria

Soldatenkova T., professor, Leuven Catholic University, Leuven, Belgium

Suna Timur Agildere, филология ғылымдарының докторы, профессор, Хаджи Байрам Вели ат. Анкара Университеті, Түркия

Krasnykh V.V., doctor of philological sciences, professor, Moscow State University named after M.V. Lomonosov, Moscow, Russia

Karasik V.I., doctor of philological sciences, professor of Volgograd State Technical University, Russia

Akhatova B.A., doctor of philological sciences, professor, Ablai Khan KazUI and WL, Almaty, Kazakhstan

Mizamkhan B., candidate of philological sciences, Ablai Khan KazUI and WL, Almaty, Kazakhstan

Executive editor

Aubakir N.A., MA in translation studies, senior lecturer, Ablai Khan KazUI and WL, Almaty, Kazakhstan

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

1 Бөлім. ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Раздел 1. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ

ИССЛЕДОВАНИЙ

Part 1. CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH I

Балясникова О.В., Дмитриук Н.В. Базовые ценности: сопоставительные исследования	7-17
Балясникова О.В., Дмитриук Н.В. Негізгі құндылықтар: салғастырмалы зерттеулер	7-17
Balyasnikova O.V., Dmitryuk N.V. Basic values: comparative studies.....	7-17
Бүркітбай Г.Ж., Лакова А.С. Лингвокультурологическая характеристика ментальных концептов в турецком и казахском языках	18-28
Бүркітбай Г.Ж., Лакова А.С. Менталды концепттердің түрік және қазақ тіліндегі лингвомәдени сипаттамасы	18-28
Burkitbay G., Lakova A.S. Linguoculturological characteristics of mental concepts in turkish and kazakh languages	18-28
Зеяда Б., Қыбырай Ж.Е. Қазақ және түрік лингвомәдениетіндегі «билік» концептісі	27-37
Зеяда Б., Қыбырай Ж.Е. Концепт «власть» в казахской и турецкой лингвокультуре	27-37
Zeyada B., Kybyray Zh.E. The concept of «power» in kazakh and turkish linguoculture	27-37
Зеядаұлы Б., Шалхарбаева М.М. «Жарық - қараңғы» концептінің орыс және түрік тілдеріндегі семантикасы	37-46
Зеяда Б., Шалхарбаева М.М. Семантика концепта «свет - тьма» в русском и турецком языках	37-46
Zeyada B., Shalkharbayeva M.M. Semantics of the «light - dark» concept in russian and turkish languages	37-46
Кенжебаева А.А., Сәркенова Р. Концепт «семья» в турецкой и русской лингвокультурах (на материале паремий)	46-55
Кенжебаева А.А., Сәркенова Р. «Отбасы» концептінің түрік және орыс лингвомәдениетіндегі көрінісі (паремиялар негізінде)	46-55
Kenzhebaeva A.A., Sarkenova R. The concept of «family» in turkish paremiology against the background of the russian language	46-55
Нұрдаулетқызы А. Қазіргі заманғы транзакциялық талдау және оның жаңалығы	56-62
Нурдаулетқызы А. Современный транзактный анализ и его новизна.....	56-62
Nurdauletkyzy A. Modern transactional analysis	56-62

Солтанбекова О.Т., Калимова Ж.У. Сопоставительное изучение фразеологизмов в английском, русском и казахском языках (на материале фразеологического калькирования)	62-69
Солтанбекова О.Т., Калимова Ж.У. Ағылшын, орыс және қазақ тілдеріндегі фразеологизмдерді салғастыра зерттеу (фразеологиялық калька материалдары негізінде)	62-69
Soltanbekova O.T., Kalimova Zh.U. Contrastive studing of phraseological units in the english, russian and kazakh languages (on the material of phraseological calque)	62-69
Eshmourodova Z.R. Ethnographisms as markers of culture and history of the people (based on the rituals associated with the birth of a child)	69-79
Эшмуродова З.Р. Этнографиялық атаулар халық таиха мен мәдениетінің көрсеткіштері ретінде (нәрестенің дүниеге келу рәсімдері негізінде)	69-79
Эшмуродова З.Р. Этнографизмы как маркеры культуры и истории народа (на материале ритуалов, связанных с рождением ребенка)	69-79

2 Бөлім. АУДАРМАНЫҢ ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА АЯСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

Раздел 2. ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА Part 2. RESEARCHES IN THEORY AND PRACTICE OF TRANSLATION

Сәдубек С.К. Ағылшын тіліндегі ертегілерді қазақ тіліне аудару ерекшеліктері	80-86
Сәдубек С.К. Особенности перевода сказок с английского языка на казахский язык	80-86
Sadubek S.K. Features of the translation of fairy tales from english into kazakh	80-86
Тұрғалы С.Н. Жарнаманы қазақ тіліне аудару мәселелері (сыртқы жарнама негізінде)	87-93
Тұрғалы С.Н. Проблемы перевода рекламы на казахский язык (на материале внешней рекламы)	87-93
Turgaly S.N. Problems of advertising translation into kazakh language (based on outdoor advertising material)	87-93

3 бөлім. ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДАҒЫ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР

Раздел 3. НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ РАЗРАБОТКИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Part 3. SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL DEVELOPMENS IN FOREIGN LANGUAGE TEACING

Исмакова Б.С., Готтинг В.В., Умирбекова М.А. Проблемы профессиональной подготовки преподавателей начальной военной подготовки	94-101
Исмакова Б.С., Готтинг В.В., Умирбекова М.А. Бастапқы әскери дайындық оқытушыларын кәсіби даярлау мәселелері	94-101
Ismakova B.S., Gotting V.V., Umirbekova M.A. Problems of professional training of teachers of initial military training	94-101

1 Бөлім.
ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
Раздел 1.
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ
ИССЛЕДОВАНИЙ
Part 1.
CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH БӨЛІМ

УДК 81'23

DOI 10.48371/PHILS.2020.97.57.001

БАЗОВЫЕ ЦЕННОСТИ: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ

Балясникова О.В.¹, Дмитрюк Н.В.²

¹кандидат филологических наук, старший научный сотрудник сектора этнопсихолингвистики Института языкознания РАН; доцент Института лингвистики и межкультурной коммуникации Первого МГМУ им. И.М. Сеченова; Москва, Россия.

²доктор филологических наук, профессор, кафедра русского языка Южно-Казахстанского государственного педагогического университета; Южно-Уральский государственный университет, кафедра русского языка как иностранного, Шымкент, Казахстан.

¹e-mail: o.balyasnikova@iling-ran.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5501-5264>

²e-mail: nvdmitr@yandex.ru. <https://orcid.org/0000-0002-8527-0338>

Аннотация. В статье обосновывается необходимость исследования системы общечеловеческих и этнокультурных ценностей, дается перечень базовых общечеловеческих ценностей (ОЦ) и антиценностей (АЦ); приводятся некоторые предварительные результаты полевых исследований по выявлению наиболее типичных аксиологических стереотипов, бытующих в российском и казахстанском социуме.

Ключевые слова: базовые ценности, общечеловеческие ценности, антиценности, аксиологические стереотипы

Актуальность наших исследований обусловлена амбивалентностью развития культуры в современном мире: с одной стороны, ориентацией на глобализацию и стирание этнических граней, и с другой стороны, повсеместным возрождением национальных традиций. Такое положение

делает весьма своевременным выявление базовых основ социальной и этнической идентичности как основы устойчивого функционирования любого социума, в особенности, таких полиэтнических, как российское и казахстанское сообщества.

Исследования заявленной в названии статьи проблемы выполняются в рамках научного проекта «Анализ содержания общечеловеческих ценностей» в русле теоретических и методологических концепций Московской психолингвистической школы в соответствии с Договором о научном сотрудничестве кафедры языкознания Южно-Казахстанского государственного пединститута (г.Шымкент) и Отдела психолингвистики и теории коммуникации Института языкознания РАН (г.Москва).

Становление российской аксиологической лингвистики как самостоятельного направления во многом обязано трудам представителей волгоградской лингвистической школы (В.И. Карасика, Г.Г. Слышкина, Е.В. Бабаевой, Н.А. Красавского и др.), а также активно разрабатываемому в последнее время в русле московской психолингвистической школы и возглавляемому Е.Ф. Тарасовым направлению, которое занимается проблемами анализа общечеловеческих ценностей и антиценностей (Е.Ф. Тарасов, В.В. Дронов, В.П. Синячкин, Н.В. Уфимцева, В.С. Степин, В.И. Толстых, А.В. Рябов, Е.Ш. Курбангалеева, В.С. Магун, М.Г. Руднев, А. Архангельский, А.В. Кирилина, А.А. Нистратов, А.А. Григорьев, О.В. Балясникова и др.),

Системное описание оценки и её элементов, а также проблем, связанных с этим аспектом взаимодействия языка и сознания как главных форм и способов отражения действительности, является объектом исследования науки аксиологии и представлено в работах Ю.С. Степанова, Н.Д. Арутюновой, Е.М. Вольф, Е.Ф. Тарасова, А.А. Ивина, Л.В. Васильева, В.Н. Телия, Ю.Д. Апресяна, Г.Ф. Гибатовой, Л.А. Сергеевой, Т.В. Маркеловой, М.В. Ляпон, М.М. Копыленко, Л.К. Жаналиной, З.К. Ахметжановой, Д.Д. Шайбаковой, З.К. Темиргазинной, З.К. Сабитовой, Н.В. Дмитрюк, Ж.А. Жамбаевой, М.Ж. Ареновой и др.

При исследовании специфики этнически маркированного восприятия мира обнаруживаются базовые категории, которые, с одной стороны, универсальны в плане их обязательной представленности в языке и сознании любого этноса, с другой стороны – этноспецифичны по своему содержанию и выражению. Своеобразная конфигурация данных категорий определяет тип культуры, специфику национальных картин мира и менталитета этноса, что неизбежно находит своё выражение в языке. К подобным базовым категориям относится и оценка, которая «окрашивает» мир неповторимой многоцветной палитрой и придаёт определённую значимость объектам, действиям, ситуациям воспринимаемого человеком мира.

Наше исследование посвящено изучению системы ценностных ориентиров, понимаемых «как относительно устойчивая, социально обусловленная направленность личности на те или иные цели, имеющие для нее смысложизненное значение, и на определенные способы их достижения, выражающиеся в виде каких-либо личностных качеств...» [1], которые являются существенной частью языкового сознания (ЯС) членов любого социума.

Программным документом для всех исследований этого направления является статья заведующего сектором психолингвистики Е.Ф.Тарасова «Проблема анализа содержания общечеловеческих ценностей» [2, с. 8-18], в которой обосновывается острая необходимость исследования системы общечеловеческих и этнокультурных ценностей, при этом в области духовной культуры автором прогнозируется тенденция к синтезу западных и восточных ценностей, способных обеспечивать наибольшие шансы для выживания человечества. В указанной статье Е.Ф. Тарасов предлагает программу исследования общечеловеческих ценностей (ОЦ), обсуждает методику и поэтапный ход исследования, дает рекомендации по выбору возрастных групп информантов. Высказанные ключевые позиции могут служить руководством к исследованию ОЦ в любых этнокультурных сообществах, что позволило нам в своих исследованиях руководствоваться этими рекомендациями.

Рабочая гипотеза нашего исследования связана с предположением, что критический период в жизни некоторого сообщества обостряет и высвечивает особенности функционирования и трансформации ценностей этноса, однако при этом должны оставаться сохранными базовые морально-этические, семейно-родовые, нравственные ценности, обеспечивающие консолидацию общества в его адаптации к меняющимся условиям жизни. Проявляющиеся в таком процессе тенденции могут проследиваться при непосредственном обращении к носителям языка и культуры, например, в ходе ассоциативных экспериментов, результаты которых фиксируются в ассоциативных словарях, что позволяет выявлять иерархию ценностей через их регистрацию в разных слоях ментального лексикона, в том числе – в наиболее активной его части – ядре. Уникальный материал для исследования особенностей отношения к базовым ценностям россиян и казахстанцев в советский и постсоветский периоды имеется и в российской, и в казахстанской ассоциативной психолингвистике: в России уже вышла серия ассоциативных словарей разных периодов (РАС [3], САС [4], ЕВРАС [5] и др.); в Казахстане также опубликованы два ассоциативных словаря (КРАС [6], КАС [7]), по материалам которых структурированы центральные и периферийные зоны ядра языкового сознания и активно ведутся сопоставительные

межъязыковые и внутриязыковые (диахронические) исследования, в том числе выявляющие содержание и трансформацию базовых ценностей этносов. Материалы массовых ассоциативных экспериментов отражают реальное состояние обыденного сознания носителя определенного языка/культуры и могут использоваться как для анализа его синхронного состояния и выявления иерархии ценностных предпочтений этноса, так и для фиксации происходящих в нем изменений в диахронии при наличии нескольких временных срезов, указывающих на изменения в структуре ассоциативно-вербальной сети в зависимости от изменений, происходящих в социуме с течением времени (см. работы: [8, с.6; 9, с. 69-73; 10., с.1460-1465]).

Ценностные ориентации членов социума создаются в их сознании, когда человеческая деятельность приобретает социальную определенность, формирующуюся в ходе соотнесения целей деятельности с должным. «Человеческие ценности, социальные типы (социальные роли), социальные стереотипы поведения, образы и стили жизни, социальные мифологемы – это представления, конструируемые в социуме для маркирования и регулирования социальных отношений. Эти представления означиваются при помощи слов с социально сконструированным значением. Значения слов, обозначающих деятельность и ее структурные части, технологически детерминированы целью субъекта и природными качествами предмета-объекта, а значения слов, обозначающих общение членов социума в целом и отдельные его аспекты, детерминированы целями субъекта и социальными качествами человека-объекта» [11, с.78].

Национальная идея и стратегия современного Казахстана – в сохранении самобытной казахской культуры в контексте единения и толерантного содружества всех населяющих Казахстан народов. Реализация этой национальной идеи по-новому ставит проблему мобилизации социальных и психологических механизмов этноидентификации казахстанцев в целом, и казахов как этнодоминирующей группы, в частности. Решению столь важной цели государства и общества может способствовать гражданское и этническое самосознание казахстанцев.

Будучи страной многонациональной, Казахстан стремится к созданию условий для толерантного общения: с первых шагов государственного строительства Закону о языках была придана поликультурная направленность. Отмечая необходимость расширения социальных функций казахского языка как государственного, закон предусматривает и развитие других языков народов Казахстана: русского, сохраняющего статус языка межнационального общения

и используемого как средство взаимодействия с другими народами и культурами на постсоветском пространстве; других языков – как средства национальной идентификации и сохранения национально-культурных особенностей, традиций всех народов Казахстана.

Система ценностных ориентиров казахстанского социума и казахское самосознание на сегодняшний день может оказаться мощным стратегическим ресурсом в достижении поставленных перед обществом благородных целей содружества и творческих созидательных задач. Но в случае «перевешивания» весов, нарушения межкультурного равновесия и толерантности могут произойти нежелательные «сдвиги» в этническом самосознании сограждан в сторону интолерантности, что способно спровоцировать этносоциальную напряженность, элементы фрустрации и этноцентризма в обществе.

Предпринятая нами попытка выяснения этой сложной ментапсихологической и социокультурной проблемы осуществляется на материале полевых экспериментальных исследований, данных анкетирования и интервьюирования, а также анализа текстовых фрагментов публицистического дискурса. Исследуемое нами обыденное массовое сознание казахстанцев представлено весьма разнообразным и разнородным контингентом в этническом, возрастном, гендерном и социальном отношении.

Говоря об актуальности исследования общечеловеческих ценностей как о давно назревшей проблеме в российском социуме, уместно привести цитату из интервью директора Института социальных исследований РАН, доктора философских наук профессора В. Бойкова, данного еженедельнику «Аргументы и факты». На вопрос журналиста: «Что больше всего сегодня волнует общество?» он отвечает: «Деньги, деньги и еще раз деньги. 53,6% опрошенных так считают. Обладание властью – 37,3%. Личные достижения в образовании, профессиональной подготовке – 23,6%. Привлекательность, ум и сила – 21,5%. В перестроечном 1987 году только 35,8% голосовали за деньги и материальные ценности. 29% – за образование и профессионализм. А за личные качества – 58,5%». Утверждение профессора В.Бойкова о наличии в стране состояния политической аномии вызывает тревогу и требует по крайней мере срочной ориентировки в ценностном сознании современных россиян [12].

Думается, что эта проблема – трансформации представлений о духовных и материальных ценностях – не менее злободневна и для казахстанского социума, что и обусловило выбор направления наших исследований.

Экспликация оценки в национальных языках формирует ценностную картину мира того или иного народа, на «глубинном» уровне

которой находится этнокультурное сознание. Любая картина мира – это результат отношения человека к миру, к природе и к самому себе как центральному элементу познания мира. Эта картина мира определяет правила и задаёт нормы поведения человека в мире.

Нынешний Казахстан – суверенное государство, и для его становления и консолидации стало необходимым, чтобы язык титульного этноса был мощной объединяющей силой, визитной карточкой государства, основным идентифицирующим признаком этноса. «На вопрос, что представляет собой этноязыковая панорама Казахстана и изменилась ли она с момента появления новых независимых государств, следует ответить, что мы наблюдаем устойчивый тюркский субстрат, который сформировался на территории Казахстана в виде языка титульного этноса – казахского языка, который, согласно Конституции Республики Казахстан, является государственным языком. Он расширяет свои функции и представляет собой важный компонент языковой ситуации и языкового строительства в Казахстане» [13, с.116]

Естественно, что статус казахского языка, официально принятого как единственный государственный язык, неизмеримо возрос за последние годы, стал официальным и зачастую единственным языком общения во многих государственных учреждениях, в управленческой сфере, в СМИ, в экономике, в быту и т.д. И в отдельных областях страны выросло поколение молодых людей, которые вовсе не владеют русским языком, никогда не выезжали за пределы своего населенного пункта, практически не слышат русской речи, не читают книг, газет на русском языке. Как следствие этого, как показывают наши наблюдения (материалы анкетирования по семантизации прецедентных имен, см: [14]), такие общеизвестные еще недавно и ранее концептуально значимые символы и для России, и для Казахстана, как *Москва, Красная площадь, Кремль, Волга, Пушкин* и др. перестали быть прецедентными именами в среде, например, сельской казахской молодежи Южно-Казахстанской области, утратили свое «культурное наполнение», оставаясь пустыми ярлыками-номинациями. Прецедентные имена и образы в этой среде весьма отличны от прецедентных имен и образов тех, кто живет в городе, и тех, кто получает образование на русском языке, и тех, кто побывал в России, и тех, кто получил или получает образование в России и т.п. [14, с.64].

При современных темпах глобализации и интеграции государств и народов современная цивилизация находится в состоянии перехода к новым социальным формациям – иерархически взаимообусловленных «надбиологических» программ выживания. Способ понимания всех этих программ задается так называемыми мировоззренческими универсалиями (категориями культуры) [2, с.15-16], которые называются

общечеловеческими ценностями (ОЦ) и обуславливают жизнь и общение членов социума.

В аксиологии – науке о ценностях – условно насчитывается 38 таких ценностей и 30 антиценностей, выявленных аксиологами в мировой практике этнокультурно-логических исследований [1, 2, 14 и др.].

Ценности: *безопасность, вера, власть, внимание к людям, доверие, долг, достаток, дружба, законность, здоровье, известность, любовь, милосердие, мир, могущество, надежда, независимость, образование, покой, порядочность, природа, профессионализм, равенство, развитие, родина, свобода, семья, смысл жизни, согласие, сотрудничество, справедливость, стабильность, творчество, труд, убеждения, уважение к родителям, удовольствие, успех.*

Антиценности: *агрессия, бедность, бездуховность, беззаконие, безработица, безответственность, болезнь, взяточничество, война, вырождение, глупость, жестокость, зависть, загрязнение, корысть, лень, месть, наркомания и алкоголизм, непрофессионализм, неудача, обман, одиночество, подлость, порабощение, разврат, разобщенность, святотатство, слабость, хамство, черствость.*

В нашем эксперименте в Казахстане приняло участие 118 респондентов-казахов в возрасте от 18 до 46 лет примерно в равном соотношении мужчин и женщин, которым предлагались разного рода анкеты и таблицы [см.: 15 - 12, с. 173-183] для проведения экспериментов, раскрывающих содержания конкретной ОЦ при помощи знаковых объективаций, осуществленных на разных теоретических основаниях. Ограниченный объем статьи не позволяет привести в качестве примеров полученные в ходе обработки экспериментального материала таблицы и матрицы, что станет содержанием отдельной статьи.

В качестве заключения можно сказать следующее. Каждый человек живет в мире стереотипов, навязанных ему культурой, к которой он принадлежит. В любом обществе складываются определенные стереотипы – как относительно самих себя, относительно поведения и традиций в пределах своего культурного пространства, так и относительно представителей другого языкового и культурного пространства. Исследование стереотипов крайне важно для теории межкультурной коммуникации. Изучение же аксиологических стереотипов может послужить основой для коррекции культурной и языковой политики в республике Казахстан, для познания языка и культуры и, наконец, для развития межкультурной коммуникации, приобретающей особую актуальность в эпоху глобализации, характерной для нашего времени.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Степин В.С., Толстых В.И. Поиск новых ценностей и стратегия развития // Россия в глобализирующемся мире: мировоззренческие и социокультурные аспекты / Отв. ред. В.С. Степин. – М.: Наука, 2007. – С. 15 – 16.
- [2] Тарасов Е.Ф. Проблема анализа содержания общечеловеческих ценностей // Вопросы психолингвистики. 2012. № 15. С. 8–17.
- [3] РАС: Русский ассоциативный словарь / Караулов Ю.Н., Сорокин Ю.А., Уфимцева Н.В., Тарасов Е.Ф. и др. М.: РАН. 1-4 кн. 1994-1998.
- [4] САС: Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Уфимцева Н.В., Черкасова Г.А. и др. М.: МГЛУ. 2004. 792 с.
- [5] ЕВРАС: Уфимцева Н.В., Черкасова Г.А. Предисловие. / Русский региональный ассоциативный словарь (Европейская часть России – ЕВРАС). В 2-х тт: Т. I. От стимула к реакции. М.: ММА, 2018. 544 с. Т. II. От реакции к стимулу. М.: ММА. 2019. 688 с.
- [6] КРАС: Дмитрюк Н.В. Казахско-русский ассоциативный словарь / изд. 2-ое, доп. Шымкент-М., 1998. – 246 с.
- [7] КАС: Дмитрюк Н.В., Молдалиева Д.А., Нарожная В.Д., Молданова Ж.И., Мезенцева Е.С., Сандыбаева Н.А., Абрамова Г.И. Қазақша ассоциациялық сөздік / Казахский ассоциативный словарь. Алматы-Москва: Медиа-ЛогоС, 2014. 330 с.
- [8] Уфимцева Н.В., Баясникова О. В. Языковая картина мира и ассоциативная лексикография // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2, Языкознание. – 2019. – Т. 18, № 1. – С. 6–22. – DOI: <https://doi.org/10.15688/jvolsu2.2019.1.1>
- [9] Dmitryuk N.V., Balyasnikova O.V. On Studying Actual Language Consciousness In Social And Regional Perspectives.. The European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (EpSBS). X International Conference “Word, Utterance, Text: Cognitive, Pragmatic and Cultural Aspects”. Chelyabinsk State University, Russia 2020. S. 69-73. – DOI: [https://doi.org/10.15405/epsbs \(2357-1330\).2020. 8.1](https://doi.org/10.15405/epsbs (2357-1330).2020. 8.1).
- [10] Ufimtseva N. V. Association-Verbal Network as a Model of the Linguistic Picture of the World // The European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. X International Conference “Word, Utterance, Text: Cognitive, Pragmatic and Cultural Aspects”, (EpSBS). Chelyabinsk State University, Russia. 2020. S.1460-1465. – DOI: <https://doi.org/10.15405 / epsbs. 2020.08.169>.
- [11] Шаймерденова Н.Ж. Тюркские и славянские языки в поликультурном пространстве Казахстана. // МРНК «Формирование конкурентоспособной личности на основе полиязычного образования», Шымкент, 2012. – С. 112-116.

[12] Аргументы и факты, еженедельник, № 42 (283), 27 октября 2011 г.

[13] Дмитриук Н.В, Юсупова С. Система ценностных ориентиров казахстанского социума: постановка проблемы / Вестник Московского института лингвистики.- М., № 1, 2011. – С. 103-107.

[14] Дмитриук Н.В. Образ России в языковом сознании казахстанцев. // Образ России извне и изнутри. – М., 2008. – С. 61-65.

[15] Дмитриук Н.В., Нистратов А.А., Тарасов Е.Ф. Образы представителей различных национальностей в языковом сознании русских и казахов // Язык и сознание: психолингвистические аспекты. – М.-Калуга, 2009. С. 173-183.

REFERENCES

[1] Stepin V.S., Tolstyh V.I. Poisk Novyh Cennostej i Strategija Razvitija. (Search for new values and development strategy). Russia in a globalizing world: worldview and socio-cultural aspects). Otv. red. V.S. Stepin. – М.: Nauka, 2007. –15 – 16 pp. [in Rus.]

[2] Tarasov E.F. Problema Analiza Soderzhanija Obshhechelovecheskih Cennostej. (The problem of analyzing the content of universal values). Voprosy psiholingvistiki. (Questions of psycholinguistics). 2012. № 15. 8–17 pp. [in Rus.]

[3] RAS: Russkij asociativnyj slovar'. (RAB: Russian associative dictionary) Karaulov Ju.N., Sorokin Ju.A., Ufimceva N.V., Tarasov E.F. i dr. М.: RAN. 1-4 kn. 1994-1998. [in Rus.]

[4] SAS: Slavjanskij Asociativnyj Slovar': Russkij, Belorusskij, Bolgarskij, Ukrainskij . (SAD: Slavic associative dictionary: Russian, Belarusian, Bulgarian, Ukrainian). Ufimceva N.V., Cherkasova G.A. i dr. М.: MGLU. 2004. -792 p. [in Rus.]

[5] EVRAS: Ufimceva N.V., Cherkasova G.A. Predislovie. / Russkij Regional'nyj Asociativnyj Slovar'. (Russian regional associative dictionary). (Evropejskaja chast' Rossii – EVRAS). (European part of Russia - EVRAS). V 2-h tt: T.I. Ot stimula k reakcii. (From stimulus to reaction). Moscow: MMA, 2018.544 p. T. II. Ot reakcii k stimulu. (From reaction to stimulus). М.: MMA. 2019. - 688 p. [in Rus.]

[6] KRAS: Dmitrjuk N.V. Kazahsko-russkij Asociativnyj Slovar'. (KRAD: Dmitriuk N.V. Kazakh-Russian associative dictionary). izd. 2-oe, dop. Shymkent-M., 1998. – 246 p.

[7] KAS: Dmitrjuk N.V., Moldalievа D.A., Narozhnaja V.D., Moldanova Zh.I., Mezenceva E.S., Sandybaeva N.A., Abramova G.I. Qazaqsha asociacijalyq sezdik. Kazahskij asociativnyj slovar'. (KAS: Kazakh associative dictionary). Almaty-Moskva: Media-LogoS, 2014. - 330 p. [in Kaz., Rus.]

[8] Ufimceva N.V., Baljasnikova O.V. Jazykovaja Kartina Mira i Associativnaja Leksikografija. (The language picture of the world and associative lexicography). Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. (Bulletin of the Volgograd State University). Serija 2, Jazykoznanie. (Episode 2, Linguistics) – 2019. – T. 18, № 1. – pp. 6–22. – DOI: <https://doi.org/10.15688/jvolsu2.2019.1.1> [in Rus.].

[9] Dmitryuk N.V., Balyasnikova O.V. On Studying Actual Language Consciousness in Social and Regional Perspectives. The European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (EpSBS). X International Conference “Word, Utterance, Text: Cognitive, Pragmatic and Cultural Aspects”. Chelyabinsk State University, Russia 2020. - pp. 69-73. – DOI: [https://doi.org/10.15405/epsbs\(2357-1330\).2020.8.1](https://doi.org/10.15405/epsbs(2357-1330).2020.8.1).

[10] Ufimtseva N.V. Association-Verbal Network as a Model of the Linguistic Picture of The World. The European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. X International Conference “Word, Utterance, Text: Cognitive, Pragmatic and Cultural Aspects”, (EpSBS). Chelyabinsk State University, Russia. 2020. pp.1460-1465. – DOI: <https://doi.org/10.15405/epsbs.2020.08.169>.

[11] Shajmerdenova N.Zh. Tjurkskie i Slavjanskije Jazyki v Polikul'turnom Prostranstve Kazahstana. (Turkic and Slavic languages in the multicultural space of Kazakhstan). MRNK «Formirovanie konkurentoi sposobnolichnosti na osnove polijazychnogo obrazovanija». (Scientific conference. “Formation of competitiveness on the basis of multilingual education”). Shymkent, 2012. 112-116 pp. [in Rus.].

[12] Argumenty i fakty. Ezhenedel'nik. (Arguments and Facts. Weekly). № 42 (283), 27 oktjabrja 2011 g. [in Rus.].

[13] Dmitrjuk N.V., Jusupova S. Sistema Cennostnyh Orientirov Kazahstanskogo Sociuma: Postanovka Problemy. (The system of value orientations of the Kazakh society: problem statement) Vestnik Moskovskogo instituta lingvistiki. (Bulletin of the Moscow Institute of Linguistics.). M., № 1, 2011. –103-107 pp. [in Rus.].

[14] Dmitrjuk N.V. Obraz Rossii v jazykovom soznanii kazahstancsev. (The image of Russia in the linguistic consciousness of Kazakhstanis). Obraz Rossii izvne i iznutri (Image of Russia from outside and from within). M., 2008. 61-65 pp. [in Rus.].

[15] Dmitrjuk N.V., Nistratov A.A., Tarasov E.F. Obrazy predstavitelej razlichnyh nacional'nostej v jazykovom soznanii russkih i kazahov. (Images of representatives of different nationalities in the linguistic consciousness of Russians and Kazakhs). Jazyk i soznanie: psiholingvisticheskie aspekty (Language and Consciousness: Psycholinguistic Aspects). M.-Kaluga, 2009. 173-183 pp. [in Rus.].

НЕГІЗГІ ҚҰНДЫЛЫҚТАР: САЛҒАСТЫРМАЛЫ ЗЕРТТЕУЛЕР

Балясникова О.В.¹, Дмитрюк Н.В.²

¹филология ғылымдарының кандидаты, аға ғылыми қызметкер, этнопсихоллингвистика секторы Тіл білімі институты Ресей ғылым академиясы; И.М.Сеченов атындағы Бірінші Мәскеу медициналық университеті Лингвистика және мәдениаралық коммуникация институтының доценті, Мәскеу, Ресей

²филология ғылымдарының докторы, профессор, орыс тілі кафедрасы, Оңтүстік-Қазақстан мемлекеттік педагогика университеті; Оңтүстік-Орал мемлекеттік университетінің орыс тілі шет тілі ретінде кафедрасы; Шымкент, Қазақстан.

¹e-mail: o.balyasnikova@iling-ran.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5501-5264>

²e-mail: nvdmitr@yandex.ru. <https://orcid.org/0000-0002-8527-0338>

Андатпа. Мақалада жалпыадамзаттық және этномәдени құндылықтар жүйесін зерттеу қажеттілігі негізделеді, негізгі жалпыадамзаттық құндылықтар (ОО) мен бейқұндылықтар (АО) тізімі беріледі; ресейлік және қазақстандық қоғамда кеңінен тараған типтік аксиологиялық стереотиптерді әлеуметтік лингвистиканың арнайы зерттеу әдістері арқылы анықтау барысында жиналған кейбір нәтижелерінің алдын-ала сипаттамалары келтірілген.

Тірек сөздер: негізгі құндылықтар, жалпыадамзаттық құндылықтар, бейқұндылықтар, аксиологиялық стереотиптер.

BASIC VALUES: COMPARATIVE STUDIES

Balyasnikova O.V.¹, Dmitryuk N. V.²

¹PhD in Philology, senior researcher in the ethnopsycholinguistics sector, Institute of linguistics of the Russian Academy of Sciences; associate Professor, Institute of linguistics and intercultural communication, First Sechenov's Moscow state University; Moscow, Russia

²Doctor of Philology, Professor; South-Kazakhstan State Pedagogical University, Department of the Russian Language; South Ural state University, Department of Russian as a foreign language, Shymkent, Kazakhstan

¹e-mail: o.balyasnikova@iling-ran.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5501-5264>

²e-mail: nvdmitr@yandex.ru. <https://orcid.org/0000-0002-8527-0338>

Abstract. The article substantiates the need to study the system of universal and ethno-cultural values, provides a list of basic universal values (OC) and anti-values (AC); provides some preliminary results of field research to identify the most typical axiological stereotypes that exist in Russian and Kazakh society.

Keywords: basic values, universal values, anti-values, axiological stereotypes.

Статья поступила 11.10.2020

УДК 81.001; 94(560):355.48
DOI 10.48371/PHILS.2020.58.3.001

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МЕНТАЛЬНЫХ КОНЦЕПТОВ В ТУРЕЦКОМ И КАЗАХСКОМ ЯЗЫКАХ

Бүркітбай Г.Ж.¹, Лакова А.С.²

¹к.ф.н., профессор кафедры восточной филологии,

²студентка, специальность «5В10000 – иностранные языки»,

КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан

e-mail: gaukhar.burkitbay@gmail.com, L.Ayana@bk.ru

Аннотация. Данная статья посвящена сравнительному анализу концепта «наследие» в турецком и казахском языках. Выявлен его паремиологический слой, который позволил обнаружить сходное и различное наполнение этого концепта в двух родственных языках и стоящие за этим общие и отличительные признаки двух линвокультур, двух языковых картин мира и менталитетов турецкого и казахского народов.

Ключевые слова: концепт, лингвокультурология, наследие, культурное наследие, паремии, турецкий язык, казахский язык.

В рамках лингвокультурологии язык рассматривается как углубленно-познание, направленное на выявление глубинных культурных корней. Лингвокультурология – молодое направление языкознания, которое изучает культурные концепты. Ее основной, базовой единицей является концепт. Существует множество определений этого термина, среди которых наиболее близким для нашего исследования является понимание концепта Степановым: «сгусток культуры» в сознании человека, в виде чего культура входит в ментальный мир человека» [1, с. 47]. Концепт является носителем культурного смысла, выраженным языковыми средствами, и поэтому его еще называют лингвоконцептом.

Концепты культуры – это сложное явление, которое включает в себя знания, искусство, закон, традиции и обычаи. Культура отражает ценности народов, их образ жизни и веру в себя, свои обычаи и традиции, их взгляды на такие явления, как живопись, танец и архитектура, то есть их национальную индивидуальность. Они составляют основу концепции культурного наследия. Уникальные национальные достижения страны, которые отличают один народ от других народов, являются основными составляющими культурного наследия. Оно охватывает поведенческие и интеллектуальные элементы, связанные с отношением, убеждениями

и жизнью общества, выражает также созданную народом цивилизацию в отношении искусства и культурных ценностей.

«Концепт не имеет обязательной связи со словом или другими языковыми средствами вербализации. Концепт может быть вербализован, а может быть и не вербализован языковыми средствами» [2, с.8]. Наличие или отсутствие выражения не влияет на его существование в сознании как единицы мышления. Лингвоконцепт дает представление о культуре, об этносе.

Выделившаяся из лингвокультурологии «лингвокогнитивная концептология» использует понятие концепт как обозначение моделируемой лингвистическими средствами единицы национального когнитивного сознания, для моделирования и описания национальной концептосферы» [2, с. 10].

Для выявления и описания концепта обращаются к его когнитивным признакам и классификаторам. Когнитивные признаки и классификаторы (определители) в сознании человека выстраиваются в определенную структуру и значения, связанные с концептом.

Чтобы выявить место концепта в сознании определенного этноса, нужно, по возможности, выявить максимальный состав выражений, словосочетаний и других единиц языка, когнитивно интерпретируя концепт, используя лингвистические исследования национального своеобразия. Лингвокогнитивное исследование семантики языка представляет наиболее верный способ раскрыть, описать, выявить признаки исследуемого концепта.

В концепте «наследие» отражается национальный характер турецкого народа, аналогично концепту «мұра» в казахском языке. Национальный характер выражается в менталитете (стереотипы нации) и ментальность народа (видение мира). Лингвоконцептология способствует пониманию структуры и помогает понять концептуальный смысл культуры.

Изучение концепта «наследие» («miras») имеет большое значение для выявления ментального сознания народа, концепт «наследие» включает в себя большой объем информации, которая отражает национальный культурный характер народа. Наличие большого количества определений концепта «miras» дает основания говорить о высокой степени его актуальности в сознании человека.

Корень слова «miras» ('наследие') происходит от арабского «ثاري م – miras, varlık» что в переводе означает «наследие, наследство». От этого слова произошли производные со значениями: «наследник», «объект наследства», «вотчина», «устаревшее», «преемственность», «первородство», «то, что было унаследовано», которые с течением

времени стали омонимами. В турецком языке слово «*miras*» раньше произносилось как глагол «*kumak/komak*», но значение слова сохранилось таким же, как в языке-источнике: «брошенное, оставленное», т.е. старое, вышедшее из употребления. Как существительное, пишется и произносится как «*Kumartı / komartı*» и дает значение «*vasiyet-наследство*», «*kumartmak / komartmak*» с окончаниями *mak/mek* означает «оставлять наследство» [3, с. 266].

Устойчивые словосочетания со словом, обозначающим «наследие, наследство» в турецком и казахском языках:

Табл. 1. Соответствия устойчивых сочетаний в турецком и казахском языках.

Miras edinmek	Мұрагер атану, енші алу
Miras bırakmak, kaldırmak	Дәулет қалдыру, мұра қалдыру

Поскольку от слова *miras* в турецком языке появилось много омонимов, практически каждое из них имеет свой синоним: *kalıt, bırakıt, tereke, eski, deęişim*. На казахский язык «наследие, наследство» переводится как *ата мұра*, а также имеются устойчивые выражения *мұра, мұрагер, ежелгі, мұра алу, мұра қалдыру, мирас, енші*. Так же наблюдается сходство в построении слов, так как родственные казахский и турецкий языки являются агглютинативными. Например, слова *miras – mirasçı, мұра – мұрагер, vasiyet – vasiyetname, өсиет – өсиет хат*.

Ата мұра – это собственность, земля, сокровища, богатства, передаваемые от отца к сыну. Эта традиция, сложившаяся в казахской общине с древних времен, была установлена нормами официального права во времена Касым хана и Есим хана. Имущество делится в первую очередь, если у умершего есть задолженность по оплате. Затем земля и имущество распределяются между детьми кроме старшего, как это определено судьями и старейшинами. А также учитывается воля отца при распределении имущества. Собственность, связанная с культурой и традициями нации, также ценится как ценное наследие.

В турецкой культуре распределение наследства тоже было между детьми. Только был долгий спор, кому из принцев достанется наследство, и каждый раз по этому поводу выходили спор. Но потом при правлении Ахмеда I установили, что наследство (престол) достанется самому умному и мудрому принцу. Есть интересный факт, что после смерти отца первенец на наследство не претендует, если после него есть братья и сестра. Так как после женитьбы он получает одну третью от доли наследства и по традициям дом и родители остаются на самого младшего. После рождения внука родители считают, что первый ребенок может жить отдельно и тем самым распределяют ему имущество, сюда присоединяется семья невесты и молодожены становятся отдельной

семьей. В случае смерти родителей наследство распределяется старшим братом по всем правилам. Чтобы не происходило разногласий между детьми, родители предварительно распределяют имущество на всех детей. По казахской традиции одна треть имущества отца достается старшему, на одну вторую претендует самый младший, а средние дети претендуют на одну четвертую часть. Как в казахской, так и в турецкой культуре как проявление неуважения воспринимаются разговоры об имуществе и наследии, тем более их разделение при живом отце. Тем самым можно увидеть их представление о мире, мысли, частичку представлений о картине мира у этих народов. Эти традиции сохранились по сей день, что показывает сохранение культуры и устойчивую передачу менталитета и сознания народа от поколения к поколению. Если сопоставить понятие «наследство» в сознании народа изменение произошло только в объекте имущества. В традициях турецкого народа наследие передается и делится между детьми, женой и государством. Детям положено пятьдесят процентов от имущества, жене – одна третья от наследства. А так же, по традиции, умерший оставляет после смерти родителей на попечение жены. Традиции в лингвокультурах казахского и турецкого народа – важнейшая частичка культурного наследия.

Анализ концепта «наследство» выявил, что одно и то же слово *miras* может обозначать в разных сферах жизни народа разные понятия. Определение одни и те же, но используются в разных областях. Это показано в таблице ниже.

Табл.2. Сферы использования концепта *наследство* в турецком языке.

Miras (наследие)	Используется в литературных произведениях и в поговорах, поговорках.
Veraset (наследство)	Правовой термин в турецком языке. За этим термином идет Veraset ilami (Судебное письмо, завещание), Veraset sistemi (система наследства) в турецком законе.
Virakit (наследие)	Понятие этого термина используется в духовном понимании «все, что передалось от одного поколения к последующему». Например: переданный опыт, книги, знания. Прямой перевод (оставить).
Tereke (наследство)	Этот термин имеет экономический смысл, состоит из активов экономической ценности. Все материальные товары, предприятия, вещи с материальными ценностями составляют землю. Так же рассматривая в правовом аспекте сопровождается долгами и всеми активами наследователя.
Kalit (наследство)	Слова, которое используются в повседневной жизни народа. Унаследованные поведение, действие, мысли путем традиции. Родословная, что-то потомственное.

Так же в казахской лингвокультуре выявлены разные понятия слова «мұра» в разных сферах жизни народа.

Табл.3. Сферы использования концепта *наследство* в казахском языке.

Мұра (наследие)	Термин используется в повседневной жизни казахского народа, так же как и в художественных произведениях и в правовой сфере, является культурным термином.
Мирас (наследие)	Слова используется как мужское имя.
Енші (наследство)	В традициях казахского народа раньше использовалось слова енші, это доля сыновей от отца.
Мал-мүлік (наследство)	Так как раньше в казахской культуре животное приравнивалось к имуществу. Наследованное имущество так и осталось в виде этого слова. Сейчас же используется слова мүлік в законе и в суде в деловых документах.
Дәулет (наследство)	Наследие, имуществово используется так же в художественных произведениях и как имя мальчику.

Во многих работах приводятся определения понятия «культурное наследие», но, если обратиться к его значению, станет известна общая часть всех слов, входящих в это понятие. Это: ‘переход культурного элемента от одного поколения к другому’. В связи с этим способ для определения понятия «культурное наследие» возможен при углубленном, более детальном изучении слов **культура и наследие** как компонентов единого понятия. Прежде чем обратиться к исследованию концепта «культурное наследие», нужно определить понятие «культура». Определение слова «культура» – тема многих обсуждений из-за его сложной смысловой структуры. Корень слова произошел от латинских слов «cultura» или «colere» и перешел в другие языки с латинского. При сопоставлении с турецким языком к слову «cultura» имеется слово «ekin», что в переводе означает ‘сбирать посев’. Слово «культура», которое имеет столь древние корни, используется и по этот день. Сформировавшееся в древности понятие «культура» было связано с землей и собиранием посева и со временем человеческим мышлением уже воспринималось как совокупность духовных и материальных ценностей. Сегодня слова «культура» используется во многих значениях от агрокультуры до истории. Такие разные значения слова «культура» не только объясняют формирование его компонентов, но и используются в понятии культурной цивилизации. Изучение культуры в узком смысле этого слова не дает такого количества определений, как было указано выше, но имеет много направлений. Культурное наследие как понятие сохраняет в себе множество объектов. Концепт «наследие» определяется как понятие культурных программ с прошлых лет до сегодняшних дней, а

как термин определяется среди объектов, не ощущаемых как культурная и природная среда и объекты, воспринимаемых как исторические места. Это определение показывает широкое понимание концепта «культурное наследие». Эквивалент концепта «наследия» на казахском языке «мұра» означает «все, что передалось от одного поколения к другому» и связано со словом «kalıt» на турецком языке. Наследие разделяется на культурное и природное наследие. Природное наследие это то, что не было создано человечеством, объекты уже имеющиеся в природе. А вот культурное наследие делится на материальное и абстрактное наследие. Материальное культурное наследие, в свою очередь, делится на объекты переносимые и непереносимые. Материальное культурное наследие включает в себя объекты осязаемые, абстрактное культурное наследие включают в себя древние поверья, предания и широко распространенные традиции. В то время как в различных идиомах материальное наследие охватывает здания, вещи и места, духовное наследие охватывает людей, традиции, собранные знания, образ жизни и жизненный порядок. А также существует отдельное материальное наследие, то что не принадлежит человеку: литература, язык, музыка, танцы, игры, мифология, традиции, обычаи, ручные изделия, архитектура и другие искусства. Переход культурного наследия допустим при сохранении культурных объектов (имущество, благосостояния). Сохранение культурного наследия так же важно, как и переход мирового и государственного культурного наследия будущему поколению. Поэтому пока не произойдет переход к будущему поколению всех духовных и материальных достижений, образующих концепт «наследие» с появления человечество до сегодняшнего дня, существует угроза его исчезновения [4, с. 205].

Расширенное исследование концепта «наследие» посредством пословиц и фразеологических единиц в сознании народа, поможет изучению значимости концепта «наследие» в турецком и казахском языке. В турецкой лингвистической культуре самое большое наследие, которое оставляет отец или дедушка после себя – это дети. Отражено в этой пословице «Ata dostu oğuluna mirastır» (Наследия сыну от дедушки/отца друг). Друзья дедушки и отца становятся друзьями всей семьи и после смерти отца их друзья помогают, смотрят как за сыном. Это значит, что в турецком менталитете с уважением относятся к умершему и к его наследию. Близкая по смыслу пословица имеется и в казахском языке «Атаның жауыры бауырына мирас». В следующей пословице отражается ментальное сознание по отношению наследия, оставленного отцом сыну: «Atanın sanatı oğuluna mirastır» (Мастерство отца – наследие для сына) так как сын растет, смотря на отца умение его, передаются сыну и после смерти отца сын продолжает дело.

В турецкой языковой культуре смерть – неизбежный конец, наследие – заслуженное право наследника. В них проявляется также влияние религии, наблюдаются религиозные оттенки, что показано в пословицах ниже: «Ölüm hak, miras helal» (Смерть – заслуженное право, а наследство – благословление), «Miras helal, hele al demişler» (Раз наследство досталось, его нужно брать) наследство – заслуженное право наследника, однако получить его не так просто. Также в народе сохранились и речения, ставшие устоявшимися фразами: «Mirasa nereye gidiyorsun?» demişler «esip yağmaya, sürüp savurmaya» demiş (Наследство спросили куда идешь?, а оно отвечает: «Все сдувать и швырять») – имущество, которое досталось тем, кто его не заслуживает, расходуется и не ценится, «Mirası kalmayan ölünün, ağlayanı az olur» греческая пословица (Человеку без наследства даже плача будет мало) [5].

При выявлении картины мира народа учитывались высказывания великих людей турецкого народа, связанные с концептом «наследие», так как они оказывают воздействие, рождают у народа определенные мысли. *Мустафа Кемаль Ататюрк*: «Ben manevi miras olarak hiçbir ayet, hiçbir dogma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevi mirasım ilim ve akıldır» – Я оставляю как духовное наследие не аяты, не догмы, не правила. Мое духовное наследие – это знание и ум.

Писатель Искендер Пала: «Akıl gibi mal, iyi huy gibi dost, edep gibi miras ve ilim gibi şeref olmaz» – Не может быть имущество лучше чем, ум; не может быть друга лучше хорошего нрава, нет наследства лучше порядочности и нет чести лучше, чем наука.

Джемель Мерич: «Ölüm hak, miras helal. Hangi miras? Miras kütüphanesi. Miras terbiyesi. Miras namusu. Miras temiz kalmış insan» – Смерть - право человека, наследие - благословление. Наследие - это библиотека, воспитанность, гордость и чистый душой человек.

Ахмет Умит: «Büyüdünce bugünleri hatırla: öfke ve nefreti değil, sevgiyi miras bırak çocuklarına» – Вспомни молодость в старости, и детям в наследие оставь любовь, но не ненависть и гнев.

Ли Липсентал «Çocuklarımıza sonsuza dek kalacak iki miras bırakabiliriz: biri kökler, diğeri ise kanatlar» – Есть два наследства, что стоит оставлять своим детям: одно - корни, другое - крылья).

Решат Нури Гунтекин: «Bir babanın çocuklarına bırakacağı en kıymetli miras temiz bir isimdir» – Самое дорогое наследство, которое отец может оставить своим детям, - это незапятнанное имя.

Мерт Гулер: «Gelecek nesillere tüketilmiş insanlık yerine gülümsemeni miras bırak. Bunun adı sonsuz barış ve mutluluk olsun» – Оставь будущему поколению не истощенную человечность, а улыбку, и пусть это будет бесконечным миром и счастьем) [6].

Устойчивые выражения в турецком языке, связанные с концептом «наследство»:

- «varlık göstermek» (показать себя, выполнить видимую задачу) например: Не смогли показать себя при первом матче;

- «varlıkta darlık çekmek» (быть в беде, не смочь сделать что-либо при имеющихся возможностях);

- «vasiyet ölüm getirmez» (Написанное завещание не к плохим вестям).

В казахской культуре, наоборот, даже если отец или дедушка больны, они напишут завещание, так как это считается смертным письмом. Часто это делается, чтобы в семье не было споров и раздоров:

- «vardı bağımlı malım, gelirdi kardeşlerim: tükendi yağım balım, gelmiyor kardeşlerim» (Было имущество - были братья; не стало имущества - исчезли и братья);

- «mal da yalan mülk de yalan, var biraz da sen oyulan» (Этот мир временный, и не надо переоценивать все, что имеешь). Близкая по смыслу пословица в казахском языке: Ашылмаған ұра жоқ, атадан қалған мұра жоқ [7].

Концептуальные признаки, которые раскрываются в турецких пословицах и устойчивых выражениях, всесторонне отражают разные грани народного сознания и мышления, показывая особенности национального менталитета.

Таким образом, в результате проведенного исследования можно сделать вывод о том, что сопоставление концепта «наследие» в турецком и казахском языках позволяет «увидеть» сознание народа – творца и носителя этих языков – и узнать, что для каждого из них представляет ценность. Анализ фразеологизмов, связанных с данным концептом, позволил выявить особенности культурного познания мира каждым из двух народов, а также – обнаружить общее в их картинах мира и менталитете. Сопоставление концепта путем исследования его паремиологического слоя в лингвокультуре разных народов помогает глубже понять их культурную жизнь и менталитет, осознать специфические особенности.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. – М.: Академический проект, 2001. – 825 с.

[2] Антология концептов. Под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. Том 1. Волгоград: Парадигма, 2005. – 352 с.

[3] Deniz Karakurt Türkçe sözlük incelemeleri 1.baskı // Karşılaştırmalı sözcük 2019 Türkiye - p.340 (266).

[4] Kutlu ve Avcı 13.Ulusal Turizm Kongresi // Bildiri kitabı: Akdeniz Üniversitesi Turizm Fakültesi 2012.- p.1259 (205-209).

[5] <https://www.secdem.net/kategoriler/egitim-bilgileri/atasozleri-ve-deyimler/miras-ile-ilgili-baslayan-atasozleri-ve-anlamlari.html> 26.04.2020.

[6] <https://www.dilbilgisi.net/deyimler-sozlugu/>

[7] Hacizade, Naile (2012), Bilişsel dilbilim açısından duyguların dili, Konya. - 214 p.

REFERENCES

[1] Stepanov Ju. S. Konstanty: Slovar' russkoj kul'tury. (Constants: Dictionary of Russian Culture). М.: Akademicheskij proekt, 2001. 825 p. [in Rus.].

[2] Antologija konceptov. (Anthology of concepts). Pod red. V.I. Karasika, I.A. Sternina. (Under the editorship of V.I. Karasik, I.A. Sternin). Tom 1. -Volograd: Paradigma, 2005. 352 p. [in Rus.].

[3] Deniz Karakurt Türkçe sözlük incelemeleri 1.baskı. (Turkish dictionary word). Karşılaştırmalı sözcük 2019 Türkiy. (2019 Comparative studies 1.Print). Turkey p. 340 (266). [in Tyrk.].

[4] Kutlu ve Avcı 13.Ulusal Turizm Kongresi. (Kutlu and Avcı 13th National Tourism Congress). Bildiri kitabı: Akdeniz Üniversitesi Turizm Fakültesi (Proceedings book: Akdeniz University Tourism Faculty). 2012. p.1259. (205-209) [in Tyrk.].

[5] <https://www.secdem.net/kategoriler/egitim-bilgileri/atasozleri-ve-deyimler/miras-ile-ilgili-baslayan-atasozleri-ve-anlamlari.html> 26.04.2020.

[6] <https://www.dilbilgisi.net/deyimler-sozlugu/>

[7] Hacizade, Naile. Bilişsel dilbilim açısından duyguların dili. (The language of emotions in cognitive linguistics). Konya. 2012. 214 p. [in Tyrk.].

МЕНТАЛДЫ КОНЦЕПТТЕРДІҢ ТҮРІК ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЛИНГВОМӘДЕНИ СИПАТТАМАСЫ

Бүркітбай Г.Ж.¹, Лакова А.С.²

¹ф.ғ.к., профессор шығыс филология кафедрасы,
²студент, мамандығы «5В10000 – шетел филология»
Абылай хан ат. қазақ халықаралық қатынастар және
әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан
e-mail: gaukhar.burkitbay@gmail.com, L.Ayana@bk.ru

Аңдатпа. Бұл мақала түрік және қазақ тіліндегі «мұра, мирас» концептін салыстырмалы талдауына арналған. Оның паремиялық қабаты анықталып, соның негізінде екі туыс тілде осы концепт мағына-мазмұнының ортақ және ерекше қырлары сипатталды. Сонымен қатар қос лингвомәдениетте көрініс тапқан екі халықтың әлем тілдік

бейнелері, ділі, олардың ұқсастығы мен айырмашылықтары белгіленді.

Тірек сөздер: концепт, лингвомәдениеттану, мұра, мәдени мұра, паремиялар, түрік тілі, қазақ тілі.

LINGUOCULTUROLOGICAL CHARACTERISTICS OF MENTAL CONCEPTS IN TURKISH AND KAZAKH LANGUAGES

Burkitbay G.¹, Lakova A.S.²,

¹Candidate of philological science, professor of Department of Oriental Philology

²Student of Specialty «5B10000 – Foreign language»,
Kazakh University of International Relations and World Languages
named after Abylai Khan, Almaty, Kazakhstan
e-mail: gaukhar.burkitbay@gmail.com, L.Ayana@bk.ru

Abstract. This article is devoted to a comparative analysis of the concept of “heritage” in the Turkish and Kazakh languages. Its paremiological layer was revealed, which made it possible to find a similar and different content of this concept in two related languages and the underlying common and distinctive features of two linguistic cultures, two linguistic pictures of the world and the mentality of the Turkish and Kazakh peoples.

Keywords: the concept, linguoculturology, inheritance, cultural heritage, paremiology, Turkish language, Kazakh language.

Статья поступила 25.05.2020

УДК 81.001

DOI 10.48371/PHILS.2020.58.3.002

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ЛИНГВОМӘДЕНИЕТІНДЕГІ «БИЛІК» КОНЦЕПТІСІ

Зеяда Б.¹, Қыбырай Ж. Е.²

¹ф.ғ.к., доцент, шығыс тілдері аударма кафедрасы

²студент, мамандығы «5B10000 – шетел тілдері»

Абылай хан ат. қазақ халықаралық қатынастар және

әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: lim.cat@mail.ru

Андатпа. Мақала «билік» концептін қазақ және түрік лингвомәдениеттерінде талдау, олардың ортақ қырлары мен айырмашылықтарын анықтауға арналған. Халықтың билік, ел тағдыры үшін жауапкершілігі жөніндегі таным, ойлары, мемлекет құрылымы мен

басқаруға байланысты арнайы лексика, термин, мақал-мәтел, тұрақты тіркестер мен қанатты сөздер қарастырылған.

Тірек сөздер: лингвомәдениеттану, қазақ лингвомәдениеті, түрік лингвомәдениеті, билік концепті, мақал-мәтелдер, тұрақты тіркестер.

Қазіргі таңда тілдік когницияның мәселелерімен шұғылданатын лингвист ғалымдар когнитивті лингвистика саласында «концепт» терминін жиі қолданып келеді. Жалпы мағынада Ю. С. Степановтың пікірінше: «Концепт дегеніміз – адам санасындағы мәдениеттің бар болуы, сол мәдениеттің адамның менталды дүниесіне енуі, кейде адам концепт тарапынан мәдениетке әсер ете алады» [1, 43 б.]. Тіл концептосферасын зерттеу қандай да бір этностың адам ойының ұшу траекториясын менталды дүниенің ерекшелігін табуды көздейді. Концепт түсінігі когнитология ғылымынан бастау алатындықтан, тіл зерттеудегі маңызды және керекті феномені болып қала бермек. Белгілі бір тілдің семантикалық кеңістігі концептілерден құралады, ал семантикалық кеңістік арқылы ұлттық бірліктердің құрылысы талқылануда. Адамның танымдық қызметі дамыған ғаламда бағдарлай алу қабілетімен қарастырылады. Бірақ, әлі де концептілердің қалайша шыққандығы жайлы ғалымдар сырын іздеуде. Тіл – концепт табиғатын тануда ең ыңғайлы, әрі тиімді құрал болып есептеледі. Ғалымдар концептілердің мазмұны мен құрылымына қарай, олардың күрделі, көпқабатты ұғым екенін көрсетеді. Олардың құрамына жеке ұғым атаулары ретінде сөздер, сөз тіркестері, тұрақты тіркестер мен бірге көптеген мақал, мәтел, қанатты сөздер мен сөйлемдер кіреді.

Ғаламның ұлттық бейнесі әрбір ұлттың мінездерінің стереотипті жағдайлардың біркелкілігімен, шынайылықтың жалпы көзқарас арқылы қабылдауымен, мақал-мәтелдердің, афоризмдердің бір санаға жүйеленуімен түсіндіріледі. Алайда, коммуникацияның пәні концептілер арқылы жүзеге аспайды. Ғаламның тілдік бейнесі: 1) тілдің номинативті құралдары, яғни лексемалар, тұрақты тіркестер арқылы; 2) тілдің функционалды құралдары арқылы, тіл жүйесіндегі тіл бірліктерінің барлық фонының коммуникацияда тек жиі қолданылатын лексемалар мен тіркестердің қолдануы арқылы; 3) тілдің бейне құралдары, яғни тіл бірліктерінің ішкі формасы, ауыспалы мағынада, метафоралардың ұлттық мінез арқылы; 4) тілдің фоносемантикасы; 5) дискурстік құралдар, яғни монолог, диалогтардың жүзеге асырылуы, афоризмдер, әзіл мен сындардың айтылуы арқылы меңзеледі [2, 9-10 бб.].

Қазақстанда когнитивтік зерттеулер өткен ғасырдың 90-шы жылдарынан бастау алады. Когнитивистика жайында пікір қалдырған Ә. Қайдар, Е. Жанпейісов, М. Копыленко, Р. Сыздықова, Ж. Манкеева,

Ж. Есеналиева, Ш. Қожабекова сынды ғалымдарымыз бар. Зерттеушілер универсал концептілердің қатарына «Уақыт», «Тіл», «Жүрек», «Шындық», «Сүйіспеншілік», «Сөз», «Туған жер», «Заң» сөздерін жатқызады. Бірақ, шын мәнісінде мұндай концептілердің саны белгісіз. Мұның себебін ғалымдар, біріншіден, когнитивистика әлі де жас ғылым екендігін, екіншіден, әрбір халықтың концептілер жүйесінің аударматану әдістерінде қарастырылмағандығын түсіндіреді [3, 76 б.].

Ұлтты тану үшін, тек оның тілін білу жеткіліксіз. Себебі тіл ғылымында антропоцентристік парадигманың алғашқы орынға шығуы, адамдар арасындағы қарым-қатынастың көздеген мақсатқа жеткізудің қиындыққа апарарына көз жеткізе аламыз. Әр түрлі тілдер формасы жүйесінде, екі немесе одан да көп мәдениеттердің арасындағы қарым-қатынастың, байланыстың болуын «мәдениетаралық қатысым» саласы деп аталады. Менталитет халық тарапынан туындап, ұрпақтан ұрпаққа қарай жеткізіліп, материалды және рухани мәдениетте көрініс табады. Мәдениет тасушы сөз тіркестер, тұрақты тіркестерді қолданған жаңдайларда, әр түрлі менталитеті болатын қатысушылар арасында түсініксіздік пайда болуы мүмкін. Әдетте фразеологизм, мақал-мәтелдер барлығына бірден түсінікті бола бермейді, тіпті ана тілде сөйлейтін адамдар үшін де қиынға соғуы мүмкін [4].

Нақыл сөздер, шешендік сөздер, мақал-мәтелдер арқылы кез-келген елдің мәдениетін тануға болатыны сөзсіз. Тіл арқылы еліміздің психологиясын, ғаламның тілдік бейнесін түсініп зерттеуге болады. «Билік» концептісін ел дауын әділдігімен шеше білген, суырыпсалма ақындығымен көзге түскен билер, ақсақалдардың өсиеті ұлт мінезін ашық көрсетеді. Төде бидің: «Әділет бізден, төрелік көптің хақы». «Бізден» дегені, Орта ғасырларда Қазақ хандығында хандармен қатар, би, батырлардың, яғни игі жақсылардың алатын орны ерекше еді. Қара қылды қақ жарған әділділігімен соттағы дау істерін шешіп отырған билер болатын. Олар тек жазылған заң бойынша жүрмей, өзара ақылдасып, шешендік пен даналықты да бәрінен жоғары қойған. Билердің ерекшелігі – әділетті болу еді. Қазақ халқының ел билеу ісіне байланысты әділ хан мен би болу тақырыптарында мынадай мақал-мәтелдер: «Әкімің әділ болмаса, жұрт бұзылады, саудаң әділ болмаса, нарық бұзылады», «Кісі елінде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол», «Су перісі – сұлтан», «Төресіз ел болмас, төбесіз жер болмас», «Қожаны көрсең, Қыдыр тұт, төрені көрсең қадір тұт» қожалар мен төрелердің орындары бөлек, қазақта Қыдыр ата жақсылықта келеді деген сенім бар. «Қойды құртаң бүлдіреді, елді сұлтан бүлдіреді» – қой – қазақ халқы үшін төрт түлік малдың ішіндегі қолға алғаш үйретілген мал. Мәдениетімізде қойға қатысты мақал-мәтелдер, теңеулер көп. Тіпті, халық қойды қазақтың

мінезіне, болмысына теңейді. Қой символы сабырлылықты, тыныштықты, жуастықты білдіреді. Шешендік сөздерде, нақыл сөздерде, мақалдарда қой атауы кездесетіні сондықтан. «Хан – халқының ұлы, би – әділдік құны»; «халқын ойламаған хан семіз, дүние оған су – теңіз»; «хан көп болса, жау көп»; «ханның екі сөйлегені – өлгені»; «ханды Құдай ұрғаны – халқымен жау болғаны, биді Құдай ұрғаны – билігі дау болғаны»; «ескі ханның ақылы жүрмес, жаңа ханның бұйрығы жүрмес»; «патша залым болса, жұрт тозады, патша ғалым болса, жұрт озады»; «бақа – көлінде патша, балық – суында патша, жігіт – елінде патша». Бірақ, егер елде бытыраңқылық орнап, билеуші, басқарушы тарапынан елге әділетсіздік көрсетілсе, шындығын ақындар тіл арқылы шеберлігімен, әзіл түрде немесе тура мағынада, жасырмай қолданатын. Абай атамыздың өлеңдерінен мысал келтірсек: «Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман» өлеңінде, Би мен болыс алады күшін сатып, «мен қазақтан кегінді әперем деп». Жарлы алады: қызметпен өткерем деп, елубасы – «шар салып, леп берем» деп. Орыс патшалығының отарлау саясаты қазақ жеріне келгеннен соң, биліктегі адамдарға бұрыс әсерін тигізіп, оларды малға, яғни ақшаға құмар болуды үйреткен еді. Бұл әділетсіздік тек қана оқу-біліммен ғана ақталмақ. «Күлембайға» атты өлеңінде 1888 жылы өзінің дәулеті арқасында Күлембай деген кісі Мұқыр деген ауылда болыс болады. Осыған арнап былай жазады: «Уағалайкүссәләм болыс, мал-жан аман ба? Мынадайға кез болдың, аума-төкпе заманда. Ел билеген адам жоқ, ата менен бабаңда. Болыстықтан пайда қып, шығыныңды алсаң, жаман ба? Қалжыңдаймын әншейін, оған келе де бермес шамаң да! Орныңнан тұра шабасың, Атшабар келсе қышқырып ояз келсе қайтер ең, айдаһардай ысқырып. Отырасың үйінде өз өзіңнен күш кіріп. Босқа-ақ түсіп қаларсың, біреу кетсе үшкіріп!...». Сол замандағы бай мен билердің асын ішіп, тамағы тоқтық, көйлегі көктікті әдетке айналдырғандығын байқау қиын емес. Шығын, сияздардың болуы тек ел басқаруды маңызды іс емес деп санайтын шенеуніктердің болуымен түсіндіріледі. «Мәз болады болысың, Арқаға ұлық қаққанға, шелтірейтіп орысың, шенді шеппен жапқанға». Бір болысқа орыс шенеунігі мылтық сыйлаған екен. Болыс мәз болып, қой сойыпты, жылтырауық таққандай қуаныпты. Ақын осы алауыздыққа шыдай алмай сынап, ар-ұят жайлы тағы да сөз байлайды. Ар-ұятты ар жағына қойған, мансап үшін елді қор қылғысы келгендерге: «Сөзуар, білгіш, законшік, көргіш атанбақ – мақсұт, мақтанбақ. Жасқанып, қорқып, жорғалап, жортып, именсе елің баптанбақ, қарғағанын жер қылмақ. Алдағанын зор қылмақ» деп, ең сүйіп оқитын өлеңіміз «Сегіз аяқта» жырлады. Болысты «үйден үрген итке» теңеп: «Жөнді, жөнсіз, сөз теңеусіз, бас пен аяқ бір қысап. Ұрысса орыс, елге болыс үйден үрген итке ұсап». «Өзі ұлыққа, кәдір жоққа

қарамай, өз халқына. Сөз қайырмай, жөнді айырмай, жұртқа шабар талпына» [5].

Түрік тілінде *билік* концептісі "iktidar kavramı" деп аударылып, Орта ғасырда Осман Империясы тұсындағы лауазымдарды бұл сөздердің семантикасынан да анықтауға болады.

Başvezir – бас уәзір.

Erbab – ұлы, басшылық, үстемдік.

Euуam – арабшадан аударғанда «күш», «билік» деген мағынаны білдіреді.

Emretmek – әмір ету.

Ferman – парсы тілінен енген сөз. Бұйрық, әмір; Осман дәуіріндегі падишахтардың жазбаша үкімі, жарлығы. Ferman çıkarmak – хан, сұлтан тарапынан берілген әмір; билігі бар адамның билік жүргізуі. Ferman dinlememek - бұйрықтарды, заңдарды, ережелерді елемей. Ferman sizin – «құлағым сізде», «бұйырыңыз» деген мағынада қолданылады. Ölüм fermanı – біреудің өлім жазасына кесілуі жайлы растайтын құжат.

Hâse – Селжұқтар мен Ғазнауи дәуірлерінің тұсындағы уәзірлерге берілген лауазым.

Hâkim/ hâkim olmak 1. Білім 2. Бар нәрсені білуші Хақ Тағала 3. Бұйрықшы, әмірші, басқарушы, билеуші, басшы, басшылық жүргізетін 4. Сот 5. Басым түсу, үстем келу. Hekimsiz, hâkemsiz memlekette oturma – Әуелгі байлық- денсаулық, елде дәрігер болмаса, басқаратын кәміл билеуші болмаса, онда ел өте ауыр жағдайға тап болар еді.

Hazret, hazretleri – құрмет тұтатын кісілердің немесе лауазымды адамдардың аттарымен қоса айтылатын сөз.

Hümayun – парсыша hüma: «құтты, бақытты»; падишахқа қатысты айтылады; «бақытты падишах». Ұлы Моғол Империясын билеген Темір ұрпағы, Бабыр шахтың баласы, атақты Акбар ханның әкесі.

Hünkâr – парсы тілінен енген сөз. Османлыларда тек патшаларға тән атақ.

Hüsrev – парсы тілінен енген сөз; падишах, шах мағыналарында.

Hüküm – арабша hukm, жарғы; егемендік; маңыздылық; шешім, үкім. Hüküm sürmek – іс жүргізу, жайылу.

Hükümdar – падишах, сұлтан, билеуші, тақ үстінде отыратын адам.

Mutasarrıf – Осман дәуірі заманындағы басқару жүйесінде, Танзимат заманынан кейін ауыл мен уәлаятта жүргізілетін билік.

Muktedir – араб тілінен енген сөз; күшті, билігі бар, зор дегенді білдіреді.

Muhtesib – ауыл, қалаларды басқарушы әкім. Заңдардан гөрі билік пен әдетке негіздеп, шешім беруші; Мұсылман елдерінде жаман ниеттен сақтанып, игі ниетпен әмір жүргізген адам.

Nâzır – араб тілінен енген сөз; министр. Nâzırlık görevi – министрдің мемлекеттік лауазымы. Hariciye nâzırı – сыртқы істер министрлігі.

Paşa – Осман империясы кезінде берілген азаматтық және әскери жоғары атақ; Республика кезінде генерал атағына ие болғандар; paşa gibi yaşamak – бай адамдардай өмір сүру; paşa gönlü bilir – «өзі білсін» мағынасында; paşa olmak – «көп ішімдік ішу» мағыналарында қолданылатын мақал-мәтелдер; paşababa – паша қызметімен айналысқан ата; paşa çayı – ыстық шәй; paşazade – пашаның баласы.

Reis – арабша сөз: бастық, лидер; қайық капитаны. Reis bey – басшы; Reisülküttap, reis efendi – XVII ғасырдағы османлықтар падишахының хатшыларының басшысы; Танзимат заманынан бұрынғы Осман Империясының сыртқы істер министрлігі; aile reisi – заңдарға сәйкес отбасы жауапкершілігі жүктелген адам; belediye başkanı – әкім, мэр; ceza reisi – сот басшысы; cumhur reisi – мемлекет басшысы; euuam reisi, ağası, efendisi – төраға.

Sancak, sancak beyi – Османлықтар заманындағы басқару жүйесінде провинция мен белгілі жер аралығындағы билік бөлімі.

Şahne – сұлтанның жанындағы қала қорғаушы. Ғазнауи мен Селжұқ дәуірлерінде бұл ұғым мынадай мағына берген: 1. Әскери қолбасшы: Сұлтан тарапынан белгілі бір қала үшін; 2. Падишах халықтың мәселелерін шешуде, кінәлілерді жазаландыру үшін атаған басшы. Саясатнамада бұл мағынада қолданған; 3. Қорғаушы.

Şehzade – парсы тілінен енген сөз; падишахтардың, патшалардың ұлдарына берілетін лауазым.

Taht – парсы тілінен аударғанда «тақ» дегенді білдіреді. Билеушілерге арналған төр орын. Tahta çıkmak – таққа отыру, билікті қолға алу; tahttan indirmek – тақтан түсу, биліктен айырылу.

Tevki – падишахтың тікелей бұйрығы.

Ümerâ-yı Nass – алдында жүрген әскербасы, өлке басшыларын айтады.

Vali – губернатор, қала әкімі, уәлаят бастығы.

Valide – ана; valide sultan – падишахтың анасына берілетін лауазым. Араб тілінде «баланың қамқоршысы» деген мағынаны білдіреді. Түрік тарихында беделді сұлтан бегімдердің қатарына Кануни Сүлеймен (1520-1566) жылдары билік еткен сұлтанның күні, кейіннен әйелі болған Хюррем сұлтанға бұл лауазым берілді. Оның тұсында империяның ішкі және сыртқы саясаты дамып, мешіттер, әйелдерге арналған базарлар, аурухана, мектеп, медресе, фонтан, монша салынды. Өкімет істерімен шұғылданып, сұлтанның ең сүйікті әйелі болды. Сарайда көптеген заңдарға қарсы шыға білді. Мысалы, қызметші әйелдерге үйленуге тыйым салынған, дегенмен шарт бұзылып, сұлтанмен некелескеннен

кейін шахзаде дүниеге келіп, сол кезде "valide" деген атаққа ие болды. Тағы, тарихта ең беделді "valide" – Көсем сұлтан, Ахмед сұлтанның ең сүйікті әйелі. Түрік тілінде «kösem» деген сөздің түбі «ең сүйікті», «köse» «төбе шашы жоқ» деген мағыналарын білдірсе, османлы түрікшесінде, қазақ тілінде өзінің атына сәйкес, сұлтанның аты «жетекшілікке ие», «беделді» мағыналарымен дәл. XVII ғасырдың бірінші жартысында өмір сүрді. Ахмед сұлтан ерте қайтыс болып, кейін 11 жасар баласы IV Мұрат сұлтан таққа отырып, негізгі билікті Көсем сұлтан иеленеді. Көсем сұлтан өзінің екі баласы IV Мұрат пен I Ибрагим сұлтандарының және немересі IV Мехмет билік еткен шағында әділдігімен, сабырлығымен, ақылдылығымен үлкен мәселелерді алдынала жоспарлап, қиындықтардың шешімін таба білген. Немересі IV Мехмет таққа отырысымен, "büyük valide" атты ең алғашқы лауазымды алды. Империяда тақ үшін күресте ағайындылар арасында өрши түскенін білеміз, алайда Көсем сұлтанның әмірімен мұндай заң жойыла бастады, керісінше, өмірлерін сақтап қалу үшін барынша күресті.

Vezir – Османлыларда мемлекеттің министр қызметін атқаратын, падишахтың оң қолы «başvezir». Бұл сөз «жүк тасушы» деген ұғымды да білдіреді.

Yönetmek – басқару.

Yargıç – сот.

Yarlık – жарлық, бұйрық.

Осман дәуірінен бұрын, Оғыз Қағанаты, содан соң тарихи сахнаға Селжұқ әулеті түрік тарихында ерекше орын алды. Селжұқ дәуіріндегі ең атақты падишахы Әлп Арслан, отыз жыл бойы билік құрды және оның тұсында мәшһүр уәзірі Низамүл Мүлк еді. Низамүл Мүлктің «Саясатнаме» атты еңбегіндегі саясат сөзінің этимологиясы бойынша, араб тілінен аударғанда "siyaset" және "name" парсы тілінен аударғанда «хат», «кітапша» деген мағынаны білдіретін біртұтас сөзден тұрады. Саясат сөзінің негізі жануарды, әсіресе жылқыны баптау, күту, тазалау, тәрбиелеу; билік жүргізу; басқару, ұқыпты пайдалану; тәртіп; сақ болу мағыналарын білдіреді. Сонымен қатар, мемлекетті басқару, құрылым терминдері орын алады:

1. Өкімет, мемлекетті басқару
2. Жазаланушы адамдарды күш көрсете жазалау
3. Жаза, жазалау, өлім жазасына кесілу
4. Ел тәртібін қамтамасыз етудегі жұмыстар
5. Мемлекеттер арасындағы халықаралық қатынастарды орнайтын ілім: Дипломатия, өкіметтегі адамдар, дипломаттар, елшілер, саяси өлім жазасы жасалынатын жер деп те аударылады [6, 40-41 бб.].

Түрік, парсы, арабтардың діни мәдениеті ерекше болғандығын көре

аламыз. Низамил Мүлктің ойынша: «мемлекет істері, басқарушылық, билеушілік дінмен тең. Ел билеуде тәртіпсіздік қалай орын алса, дінге де зарары тигізіледі». Падишахтардың басқа адамдардан айырмашылығы, адам ақыретте өзіне есеп берсе, ел басқарушылары өзімен қоса бүкіл халықтың есебін мойнына алмақ. Шүкіршілік неғұрлым көп болса, соғұрлым мемлекеттің жағдайы күннен күнге дамиды. Аталар сөзінде: «Салтанат – дінсіздік орын алғанда жалғасын таба алмақ, бірақ зұлымдық пен әділетсіздік болғанда жалғаса алмайды» делінген. Пайғамбарымыз былай деген екен: «Бұл дүниеде халқына үстемдік еткендер, ақырет күніне қолдары байлаулы етіп келеді. Егер халқына әділ болса, әділдік оның қолдарындағы байлауын шешіп, орны жұмақ болады; егер халқына зұлымдық танытса, ол қолдарын байлап, мойнын кісенге салып, тозақта болмақ». Қиямет күні біреуге, халыққа, қол астындағыларға билік жүргізген адам сұрауға алынады; тіпті, қойшыдан қарамағындағы қойын баққаны жайлы сұрақтардың жауабы алынады деп те айтылады. Жұмыстың орындалуын, я орындалмауын қадағалау үшін падишахтың уәзірлері мен оң қолдары үнемі тексерістен өтетін. Падишахтың, мемлекеттің аман-саулығы не құлдырауы оларға байланысты еді. Уәзір табиғатынан жақсы болса, ел дамып, әскерлер мен қарапайым халықтың жағдайы жақсы, елде тыныштық орнап, падишах болса, қайғылардан азат етіледі. Ал, уәзір берекесіз болса, елдің жағдайы нашарлап, сол себепті падишахтың көңлі қашып, ақылынан адасып, мемлекетте қарама-қайшылықтар орын алады. Зерттеу барысында түрік тілінде «ел билеу, басқару» тақырыбына қатысты біршама мақал-мәтелдер мен тұрақты тіркестер анықталды [7]. Олар келесі кестеде:

Кесте 1. «Ел билеу, басқару» тақырыбындағы түрік паремиялардың қазақша мағыналары

<i>Түрік мақал-мәтелдері</i>	<i>Олардың қазақша мағынасы</i>
Ağanın gözü, yiğidin sözü	Ақылды басшы алдырмас.
At, adımına göre değil, adamına göre yürür	Керуенбасы білікті болса түйе азбайды; қолбасы білікті болса, сарбазы азбайды.
Ata eyer gerek, eyere er gerek	Елге елек те керек, желек те керек.
Başını acemi berbere teslim eden cebinden pamuğu eksik etmez	Ел басына әділсіз адамды отырғызғандар оның зұлымдық жасайтынын күтулері керек.
Yauy atıcısına vermeli	Ауыр іс өз көсеміне берілуі тиіс.
Tayfanın akıllısı, geminin dümeninden uzak durur	Азатын елді ұрысы билейді, озатын елді бұрысы билейді.
<i>Түрік тіліндегі тұрақты тіркестер</i>	<i>Олардың қазақша мағынасы</i>
Anahtarı beline takmak	басқару, билеу

Dizginlerini eline almak	қандай да бір істі қолға алу
Hükümet etmek, sürmek, idaresini bilmek	мемлекет, елді басқару
Kazan kaldırmak, devirmek	төңкеріс жасау, билікке қарсы тұру
Sakalı ele vermek, kaptırmak, tek elden	біреудің әмірімен жүру

Кестеден түрік халқының «мемлекет істері, басқарушылық, билеушілік» тақырыбына арналған тілінің ұшында айтылуға дайын тұрған паремиялардың біршама бар екенін байқадық. Бұл осы мемлекет істері, билік, басқарудың ұлттық концептосферасында алатын орнын, оның көптеген маңызды қырларын көрсетеді. Осылайша, концептілер халықтың мәдениетінде, оның ішінде мақал-мәтелдер, тұрақты сөз тіркестері, халық әндері сол елдің құпиясын ашуға көмектеседі. Қазақ және түрік тілдері туыс елдер болғанмен, **билік** концептісінің түсінігі әр түрлі. Концептті толық ашу мүмкін емес, себебі адамның санасында ғаламның тілдік бейнесі шексіз. Сондықтан да, концептті терең, жан-жақты және мазмұнына сай түрлі әдістермен зерттеу жалғасын табады.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: 3-е изд. – М.: Академический проект, 2004. – 825 с.
- [2] Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира.- изд. 4-е, стер. – М. – Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 101 с.
- [3] Есеналиева Ж.Ж. Қазақстандағы когнитивтік лингвистиканың бағыт-бағдары. – ҚазҰУ хабаршысы. Шығыстану сериясы. – 2013, № 2 (63). – 74-78 бб.
- [4] Смагулова Г.Н. Межкультурная коммуникация: проблема этноязыковых особенностей. – Вестник КазНУ. Серия филологическая. – 2014, № 2 (148). – 108 – 112 бб.
- [5] Абай Құнанбайұлы. Өлеңдер. – Алматы: Жазушы, 1976. – 240 б.
- [6] Nizamü'l Mülk "Siyasetname" Farsça aslından çeviren Mehmet Taha Ayar Türkiye İş Bankası Kültür yayınları – 649 s.
- [7] Emet Gürel, Azra Nazli. Türkçede yönetim olgusu: Atasözleri ve deyimler üzerine bir içerik analizi. – Uluslararası sosyal araştırmalar dergisi, cilt: 12, sayı: 62, 2019 .

REFERENCES

- [1] Stepanov Ju. S. Konstanty: Slovar' russkoj kul'tury. (Constants: Dictionary of Russian Culture). М.: Akademicheskij proekt, 2001. – 825 p. [in Rus.].
- [2] Popova Z.D., Sternin I.A. Jazyk i nacional'naja kartina mira. (Language and national picture of the world). izd. 4-e, ster. М.– Berlin:

Direkt-Media, 2015. 101 p. [in Rus.].

[3] Esenalieva J.J. Qazaqstandaǵy kognitivtik lingvistikanyń baǵyt-baǵdary. (Directions of cognitive linguistics in Kazakhstan.) QazYU habarshysy. Shy ǵystanu serijasy. (Bulletin of the KazNU. Oriental Studies Series). 2013, № 2 (63). 74-78 pp. [in Kaz.].

[4] Smagulova G.N. Mezhekul'turnaja kommunikacija: problema jetnojazykovyh osobennostej. (Intercultural communication: the problem of ethno-linguistic characteristics). Vestnik KazNU. Serija filologicheskaja. (Bulletin of KazNU. Philological series). 2014, № 2 (148). 108-112 pp. [in Rus.].

[5] Abai Qunanbaiuly. Óleńder. (Poems.). Almaty: Zhazushy, 1976. 240 p. [in Kaz.].

[6] Nizamü'l Mülk "Siyasetname" Farsça aslından çeviren Mehmet Taha Ayar Türkiye İş Bankası Kültür yayınları. (Property "Siyasetname" actually translates Persian Turkey Mehmet Tahir Settings Bank Cultural Publications). 649 p.

[7] Emet Gürel, Azra Nazli. Türkçede yönetim olgusu: Atasözleri ve deyimler üzerine bir içerik analizi. (The phenomenon of management in Turkish: A content analysis on proverbs and idioms). Uluslararası sosyal arařtırmalar dergisi. (International journal of social studies). cilt: 12, sayı: 62, 2019.

КОНЦЕПТ «ВЛАСТЬ» В КАЗАХСКОЙ И ТУРЕЦКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ

Зеяда Б.¹, Қыбырай Ж.Е.²

¹к.ф.н., доцент, кафедра перевода восточных языков

²студент, специальность «5В10000 – иностранные языки»

КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан

e-mail: lim.cat@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена анализу концепта *власть* в казахской и турецкой лингвокультуре, выявлению их общих моментов и различий. Рассмотрены специальная лексика и термины, связанные с государственным устройством и управлением, пословицы, поговорки, устойчивые сочетания, крылатые выражения, в которых отражены представления народа о власти, ее ответственности за судьбу общества, что помогает понять языковую картину мира данной страны, менталитет носителей изучаемого языка.

Ключевые слова: лингвокультурология, казахская лингвокультура, турецкая лингвокультура, концепт «власть», пословицы, поговорки, устойчивые сочетания.

THE CONCEPT OF «POWER» IN KAZAKH AND TURKISH LINGUOCULTURE

Zeyada B.¹, Kybyray Zh.E.²,

¹candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department
of Translation of Oriental Languages,

²Student of Specialty «5B10000 – Foreign language»
Kazakh University of International Relations and World Languages named
after Ablai Khan, Almaty, Kazakhstan
e-mail: lim.cat@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the analysis of the concept of power in the Turkish and Kazakh linguoculture, identifying their common points and differences. Special vocabulary and terms related to the state structure and administration, proverbs, sayings, phraseological units, catchphrases, which reflect people's ideas about power, its responsibility for the fate of society, are considered, which helps to understand the linguistic picture of the world of a given country, the mentality of the speakers of the target language.

Keywords: linguoculturology, Kazakh linguoculture, Turkish linguoculture, power concept, proverbs, sayings, phraseological units

Статья поступила 25.05.2020

УДК 81:001.12/18

DOI 10.48371/PHILS.2020.58.3.003

«ЖАРЫҚ - ҚАРАҢҒЫ» КОНЦЕПТИНІҢ ОРЫС ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛДЕРІНДЕГІ СЕМАНТИКАСЫ

Зеядаұлы Б.¹, Шалхарбаева М.М.²

¹ф.ғ.к., доцент, шығыс тілдер аударма кафедрасы

²студент, мамандығы «5B10000 – шетел тілдері»

Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӨТУ

Алматы, Қазақстан, e-mail: marzhan3112s@mail.ru

Андатпа. Мақалада туыс емес орыс және түрік тілдерінде түр-түске байланысты фразеологиялық бірліктердің семантикалық қатынастарының ұқсастықтары мен айырмашылықтары типологиялық және құрылымдық жағынан зерттелген. Жүргізілген зерттеу әдістері: жалпы және арнайы оқшаулау әдісі, семантикалық талдау, салғастырмалы талдау. Түске байланысты фразеологиялық бірліктер семантикасының

толық сәйкестігі мағыналарды жалпы символдық және экспрессивті бағалау сипатымен жүзеге асыру арқылы айқындалады.

Тірек сөздер: концепт, лингвомәдениеттану, түс символикасы, әлемнің тілдік бейнесі, бинарлы мағына, фразеологиялық бірлік.

Қазіргі таңда жаңа тіл білімінің өзекті мәселесі ретінде ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға бағытталған тілдерді салыстырмалы-салғастырмалы зерттеу болып табылады. Осы бағытта фразеология саласындағы зерттеулер әр түрлі халықтардың өмір сүру салтына, мәдениетіне, дәстүрлеріне және менталитетінің өзіндік ерекшелігін нақты көрсете білуімен ерекшелену арқылы үлкен қызығушылық тудырады.

Өздеріңіз білетіндей, тіл қоршаған әлем түстерінің байлығын көрсетеді, ал әрбір ұлт өзіндік бір «түске боялған». Түрлі этникалық топтар әртүрлі деңгейдегі тілдік бірліктерде білінетін түр-түс әлемін өз дүниетанымдарына байланысты көреді. Әртүрлі ұлттардың мәдениетінде кейбір түстердің символдық мағынасы болады, яғни олар барлық тілдерге ортақ әмбебап ерекшеліктерде ғана көрініп қоймай, сонымен қатар оларды бір-бірінен айырып тұратын спецификалық ерекшеліктермен көрсетуге болады.

Ежелгі заманнан бері адамдар «ақ» деген сөзді әр түрлі семантикамен, атап айтқанда, жағымды тарапқа жатқыза отырып, осы түстің «жарық», «таза» және т.б. сияқты мағыналарын береді. «Қара түс», өз кезегінде, «қараңғы», «қою» және т.б. сияқты лексемалардың көмегі арқылы жағымсыз мәндегі семантикалар қатарымен толықтырылады. Осылайша, белгілі бір зерттеу объектілері олардың сипаттамаларына байланысты салыстыру, жіктеу және бағалау әдістеріне тәуелді болады, басқаша айтқанда, «белгі – адам үшін аталған тіл құрамында кездесетін барлық деректермен дәлелдеудегі әлемді танып білудің және категориялаудың ең маңызды құралы болып саналады».

Белгінің екінші ерекшелігі – оның әр түрлі мағынаны қабылдау қабілеті. Осылайша түстің сипаты оның барлық мағыналарын қамтиды: қызыл, ақ, қара және т.б. Осыған сүйене отырып, ақ түстің сипаты «жарық» ұғымына сәйкес екендігін көреміз, дәл солай қара түстің де «қараңғы» лексемасының туындауына себеп болған түбір сөз деуге болады. Түстің сипаты қандай да бір объектілер немесе құбылысқа қарама-қарсы байланыс орнататын туыстық объектілер мен құбылыстарды жіктеуге көмектеседі (сипаты мен мағынасы сәйкес болған жағдайда).

«Жарық – қараңғы» екілік, немесе бинарлы, ұғымдар кез келген халықтың тілдік және мәдени кеңістігінде негізгі ұғымдардың бірі

ретінде қалыптасқан және оның әлемнің тілдік бейнесіндегі ерекшелігін көрсетуге бейім [1]. Бұл ұғымдардың символикасы көптеген тілдік мәдениеттер үшін өзгермейді, дегенмен біз соңғы зерттеген тілдерде вербализациясы әр түрлі болып келеді. Лингвист Калашникова айтып өткендей, барлық дерлік мәдениеттерде *ақ түс* «күндізгі жарықты» сипаттайды, алайда, осы ақ түстің «жарық» мағынасындағы көрінісі тек орыс тіліне ғана тән, мысалы, «*белый день*» (сөз.: ақ күн) фразеологизмін атасақ болады [2]. Шынында да, түрік тіліндегі фразеологиялық тіркестерді зерттеу барысында біз «жарық» мағынасындағы *ақ* сын есімінен тұратын тұрақты тіркес таба алмадық. Түріктер бір-бірлеріне қайырлы таң тілеу үшін тікелей «жарқын күн» деп аударылатын «*günaydın*» тұрақты тіркесін қолданады (*gün* – күн, *aydın* – жарық).

«Жарық – қараңғы» ұғымы жаңа мағыналармен толықтырылмаған болғандықтан, зерттеуші М. Садықованың пікірі бойынша, олар «екінші номинацияның қайнар көзі» ретінде қызмет етеді. Осыған ұқсас ұғымдар басқа ұғымдарды байытуға арналған құрылыс материалы сияқты. Орыс тіліндегі «*свет – тьма*» қарама қарсылығы, түрік тілінде «*aydınlık – karanlık*» (сөз.: жарық – қараңғы) тіркесімен сәйкес келеді және негізінен күннің бір тәулігін құрау семантикасына ие. Демек, орыс тілінің фразеологиялық бірліктер құрамындағы «*до (белого) света*» (сөз.: ақ жарыққа дейін) – таң атқанға дейін, «*ни свет ни заря*» (сөз.: не жарық шықпаған, не таң атпаған) – өте ерте, таң атпастан сияқты тіркестер арқылы күн тәулігіне тәуелді екенін аңғарамыз [3, 479-480 бб.]. Соңғы келтірілген өрнекте ертеректе сөзбе-сөз «күн шыққанға дейін, таң сәриден бұрын» мағынасында қолданылды. Бұл екі жақты негативтің қол жетімділігі орыс фразеологизмдеріне тән оның мәнерлілігін күшейтеді [4, 627 б.].

Фразеологиялық бірліктердің құрамындағы «*тьма*» (сөз.: қараңғылық) компонентін қолдану, керісінше, кешкі уақытты білдіреді: «*тьма египетская*» (сөз.: мысырлық қараңғылық) және «*тьма крошечная*» (сөз.: шұңқұрлы қараңғылық) тіркестері «қара түнек» мағынасына ие [3, 539 б.]. Түрік тілінде «күннің тәулігі» мағынасын білдіретін фразеологиялық бірліктер қатарынан «қараңғылық» компонентімен тек бір өрнек қана табылды: «*karanlık basmak*» - «түн жамылу, қараңғы бату» мағынасымен беріледі; «*karanlığa kalmak*» (сөз.: қараңғыда қалу) – жету керек жерге шықпастан бұрын қараңғы түсу, кешке қалу [5, 437 б.]. Түрік тілінде уақытқа байланысты «*aydın*» компоненті адамға жаңа күнде жақсы күн тілеу мақсатында «*günaydın* (қайырлы таң)» тіркесі айтылады.

«Қараңғы – жарық» компоненттері бар фразеологиялық бірліктер өмірге деген әр түрлі көзқарастағы адамдар тарапынан шыққан

түсіндірмелер негізінде жатыр. Сонымен, орыс фразеологизмдерінде «жарық» лексемасы қуаныш пен бақыттың, махаббат, үміт және күтудің символы ретінде эмоционалды мөлшерін көрсетеді: «*свет в окошке*» (сөз.: терезеге түскен жарық) – «жалғыз қуаныш, жұбаныш, шаттық»; «*свет (мой) ясный*» (сөз.:жалғыз жарығым) – мейіріммен айтылған қаратпа сөз [3, 480]. «*Свет померк в глазах*» (сөз.: көз алдымызда сөнген жарық) – біріншіден, «біреудің мұны», екіншіден, «айналадағы барлық нәрседен бас тарту» деп түсіндірілетін фразеологизм құрамындағы «қараңғылық» (сөну) концептісі «жарық» концептісімен қосылып ортақ негативті мағынаны білдіріп тұр.

Орыс фразеологизміндегі «*светлая голова*» тіркесі – өте ақылды, ойлау қабілеті жоғары, терең ойлы адамдар үшін айтылады, ал «*ученье – свет, а неученье – тьма*» (сөз.: білім – жарық, надандық – қараңғы) фразеологиялық тіркестің семантикасын алып қарасақ, «білімдінің күні – жарық, білімсіздің күні – ғаріп (қараңғы,кедейлік)» мағынасын білдіре отырып осы екі ұғымды айқын ажыратуымызға көмектеседі. Өйткені, «жарық» ұғымы – білімнің нысаны, ал оған қарама – қайшы «қараңғылық» ұғымы – білімсіздіктің, надандықтың, сауатсыздықтың нысаны ретінде айқын көрсетіп тұр. Орыс фразеологизмінде «*светлая личность*» (сөз.: жарқын тұлға) позитивті, прогрессивті, барлығына ұнайтын адам туралы сипаттайды. Аталған тіркес – орта ғасырлық латын тілінің калькасы болып табылады, ол «ақ нәсілді адамдардың» «қара нәсілді адамдарға» қарсы тұруынан туындаған. Кейін бұл ұғым неміс тіліне көшірілуі ақылы барлық Еуропа тілдеріне кең етек жайды [4, 391 б.].

Сонымен қатар, фразеологиялық бірліктер құрамындағы «свет» (жарық) компоненті «нақтылықтың» сипаты бола алады: «*проливать свет (на что-то)*» (сөз.: жарық түсіру) – «түсінікті етіп жасау, айқындау, негіздеу» мағыналарына сәйкес, «*выплывать на свет Божий*» (сөз.: “Құдайдың нұрына ену”) – «түсінікті, айқын; көріну, пайда болу» мағыналарын береді [3, 479 б.]. «*В свете*» (сөз.: жарықта), «*в каком свете*» (сөз.: қай жарықта) деген фразеологиялық тіркестер «*проливать свет (на что-то)*» (сөз.: жарық түсіру) тіркесінің мағынасымен бірдей құрамда айналады: «жарық» қандай да бір объектінің анық, нақты етіп көрсету және жағдайды нақтылау қабілетіне бейім. «*Вытаскивать на свет*» (жарыққа шығару) фразеологизміндегі «вытаскивать» етістігі арқылы «біреуді әшкерелеу, ашу» мағынасына байланысты жағымсыз баға беріліп тұр [3, 479 б.].

Фразеологиялық бірліктердегі «қараңғылық» ұғымы, керісінше, «түсініксіздік», «негізсіздік», «нақты емес» деген мағынаны білдіреді: «*наводит тень на плетень*» (шарбаққа көлеңке түсіру) – «жағдайды ушықтыру, біреуді қасақана шатастыру, түсініспеушілік тудыру» дегенді

білдіреді немесе «*наводитъ тень*» (көлеңке түсіру) – «қандай да бір істі шиеленістіру, әдейі шатастыру» мағынасында қолданады. Бұл тіркестің негізі «көлеңке түсіру» болып табылады. Қазіргі нұсқасы дайын бірліктерге сөздерді қосу арқылы құрамдас бөліктердің бір компонентіне сәйкес келетін дауыссыз дыбыстармен қалыптасады. Бұл халықтың тіл көз бен дуа жайында жалған ұғымға деген келеке-мазағын көрсетеді. Әсіресе, «*плетень*» (шарбақ) сөзінің ұйқастырмасы экспрессивті болып саналады, өйткені тіркесте осы сөздің ауыспалы мағынасын береді – яғни, «түсініксіз, мағынасыз, мәні жоқ нәрсе» дегенді білдіреді [4, 103 б.].

Түрік фразеологизмі «*karanlıkta göz kırpmak*» (қараңғыда көз қысу) [5, 437 б.] негативті бағалауға ие және мынаны білдіреді: түсіндіру барысында сұхбаттасушы түсінбеу үшін, ыммен көрсету, сұхбаттасушыны шатастыру.

Сонымен қатар, орыс фразеологиялық бірліктеріндегі вербальды түрде «*тьма*» (қараңғылық) компоненті бір немесе бірнеше адамның қасиеттерін сипаттай алады. Мәселен, «*черная личность*» (қара тұлға) немесе «*черный человек*» (қараңғы адам) фразеологиялық бірліктері, біріншіден, өмірі қараңғылыққа толы өткен адам; екіншіден, білімсіз және тәрбиесіз адамның сипаты ретінде түсіндіріледі. Аталған тіркес – орта ғасырлық латын тілінің калькасы болып табылады, кейін бұл ұғым неміс тіліне көшірілуі ақылы барлық Еуропа тілдеріне кең етек жайды [4, 391 б.].

Түрік фразеологизмінде мүлдем кездеспейтін «*тьма египетская*» (сөз.: мысырлық қараңғылық) және «*тьма кромешная*» (сөз.: шұңқурлы қараңғылық) тіркестері «білімсіздік» пен «сауатсыздықтың» бейнесін сипаттайды. «*Тьма египетская*» орыс фразеологизмі келесідей мағыналарға ие: 1) қараңғылықты күшейтетін үмітсіздік; 2) рухани сауатсыздық, надандық [4, 703 б.]. Бұл фразеологиялық тіркестің библиялық болуына сәйкес, перғауынның еврейлерді азат етуі үшін мысырлықтардың бастарына қараңғылық жаудыру арқылы үш күнге созылған Құдайдың жазасы болды. Сонымен қатар, үмітсіз, қалың қараңғылық, сондай-ақ надандық пен қайғы-қасіретсіздікке толы өмірді сипаттайтын «*тьма кромешная*» өрнегі берілген. «*Кромешный*» лексемасының сөзбе-сөз мағынасы – «сыртқы, шеткі». Шіркеулік славяндық мәтінінде «*тьма кромешная*» тіркесі «тозақ» дегенді білдіреді. Тозақ атауы салқын кештерде болатын той немесе дастарқан бейнесінен алынған. Сол кеште қандай да бір қателікке бой алдырған қонақты жылы және жарық бөлмеден алып шығып, сыртқы суық әрі қараңғы далада қалдыратын болған. Той бөлмесінен қараңғылық пен суыққа тап болу – «жұмақтан айырылып тозаққа тасталу» мағынасын білдірді [1, 262-

263]. Сондай-ақ, *тьма* (қараңғылық) түсінігі «көргенсіздік, артта қалу, ретроград» мағыналарын білдіреді, мысалы, орыс тіліндегі «*власть тьмы*» (қараңғылық күші) фразеологиялық тіркесі. Бұл ұғым Інжілден бастау алған Л.Н. Толстойдың «Власть тьмы» атты драмасының пайда болуынан кейін кең таралды [4, 102 б.].

Сондай-ақ, *тьма* (қараңғылық) ұғымы орыс тілдік мәдениеті мен құралы ретінде түсінілген «белгісіз», «түсініксіз» семантикасының көріністерін сипаттайды. Бұл концепт ат жарысына байланысты ағылшын тілінің калькасы ретінде, «темная лошадка» (қара жылқы) фразеологизмінде қалыптасқан. Аталған тіркес мыналарға қолданылады: 1) спорттық қабілеттерімен жанкүйерлердің қызығушылығын арттырған есімі кеңге жайылмаған немесе аса қатты танымал емес спортшы үшін; 2) танымал емес, өзіне бір немесе бірнеше қызығушылық танытқан адам. Орыс тіліне ену барысында фразеологизм құрамындағы «лошадь» мағыналы ағылшын сөзін «лошадка» сөзіне алмастыру арқылы кішігірім өзгеріске ұшырады. Осылайша бұл фразеологиялық неологизм болып есептелді [4, 400 б.].

Түрік фразеологизмдерінде «*karanlığa kurşun sıkmak*» (қараңғылықты ату) – «жақсы нәтиже беретін әрекетке бару» мағынасымен толығыады. Түріктің «қараңғылық» концептісі *kurşun sıkmak* (ату) етістігінің әсерінен туындаған, яғни, «қараңғылықты жою» мағынасында сәйкес келеді және байқауымызша, аталған фразеологиялық тіркес позитивті көрсеткіш болып табылады.

Сондай-ақ, «*увидеть свет*» (жарық көру) фразеологиялық бірліктердегі *свет* (жарық) туылудың, өмірдің және жаңа бастау нышаны ретінде пайда болған [3, 481 б.]. Орыс фразеологиялық бірліктердегі «*тьма*» (қараңғылық) түсінігі, керісінше, денсаулығының нашарлығын, ауру атауын білдіреді: «*в глазах темнеет у кого*» (көздің қарауытуы) біреудің шаршауынан, ауруға шалдыққанынан, сандырақтауынан туындаған адамның халінің сипатын білдіреді.

Негативті бағалауда қолданылатын фразеологиялық бірліктерге байланысты келтірілген мысалдармен қатар, *тьма* (қараңғылық) ұғымы «ұлы, шексіз, сансыз» мағыналарын білдіретін «*тьма тем*», «*тьма-тьмуцая*», «*чертова тьма*» фразеологизмдерінде қолданылып бейтарап бағалау күшіне енеді [3, 539-540 бб.]. Бір қызығы, бұл фразеологиялық бірліктердің ешқайсысында *тьма* (қараңғылық) компоненті қараңғылық мағынасын білдірмейді. Мұның себебі, бұл ұғымдар алғашында сандық мәнді білдірген: байырғы орыс тілінен енген *тьма тем* тіркесі «жүз мың», ал *тьма-тьмуцая* «он мыңды» білдірді. Уақыт өте келе бұл ұғымдар көптік мөлшерді білдіретін болды [4, 704 б.].

Зерттелген орыс фразеологиялық бірліктерінде *свет* (жарық)

ұғымы тек позитивті сипатқа ие бағалау. Бұл ұғымның орыс тілінің фразеологиялық бірліктерінде қолданылуы позитивті эмоцияларға қатысты ұғымдарды жеткізу үшін қолданылады. Зерттелу барысында *свет* (жарық) компонентінің 6 жағымды сипатын қарастырдық: *'светлое время суток, рассвет'* (жарқын күн, таңсәрі), *'радость, утешение'* (қуаныш, жұбаныш), *'умный'* (білімді), *'знание, учение'* (білім, оқу), *'ясность'* (нақтылық), *'рождение, жизнь, начало'* (пайда болу, өмір, бастама). Осыған сәйкес жарықтың жоқ екендігін білдіру мақсатында айтылған фразеологиялық бірліктер құрамындағы *«свет померк»* (сөнген жарық) тіркесінің семантикасы жағымсыз сипатты түсіндіреді. Сонымен, *«свет»* (жарық) компоненті бар фразеологиялық бірліктер арасынан үш мағынаны қарастырдық: *'печаль'* (мұң), *'неприятие окружающего'* (айналаны жақтырмау, қабылдамау), *'разоблачение'* (ашу).

Тьма (қараңғылық) компоненті, керісінше, фразеологизм мағынасын тек жағымсыз сипаттағы мағыналармен толтырады. Біз жағымсыз сипатқа ие 6 тіркес таптық: *'беспросветная темнота'* (қара түнек), *'неучение, невежество'* (білімсіздік), *'неясность, неведение'* (анық емес), *'сбивать с толку, запутывать'* (шатастыру), *'с темным прошлым'* (қараңғылыққа толы өткен өмір), *'болезнь'* (ауру) және бір бейтарап сипаттағы *'бесчисленное множество'* (сансыз көп) ұғымы.

Өкінішке орай, түрік фразеологизм бірліктерінде *aydınlık* (жарық) түсінігімен ешқандай өрнек табылмады. Алайда *aydınlık* компонентіне қарама-қайшы *karanlık* (қараңғылық) компонентімен түрік фразеологиялық бірліктерінде әр сипатқа (жағымды, жағымсыз, бейтарап) бір мысалдан келтіріліп кеткен: 1) *«karanlığa kurşun sıkmak»* – жақсы нәтиже күту (жағымды); 2) *«karanlığa kalmak»* – қараңғы түсу, кешке қалу (бейтарап); 3) *«karanlıkta göz kırpmak»* – шатастыру (жағымсыз).

Сондай-ақ, оларда ерекше санаттағы «жарық – қараңғылық» (орыс. *«свет – тьма»*, түрік. *«aydınlık – karanlık»*) ұғымы екі тіл үшін де әмбебап болып табылады, алайда, орыс тілі құрамында түс мағыналары бар фразеологиялық бірліктердің вербализациясы және оның түрік тілінде болмауы – тілдерді бір-бірінен ажырататын ерекше белгілердің бірі болып табылады. Сонымен қатар, зерттелетін тілдердің фразеологизмдері басқа белгілі бір ұғымдардың вербализациясы арқылы үш аспектіде көрінеді: 1) негізден бөлек вербализация мен семантика (концепт өз мағынасының бірлігін жоғалтуына байланысты); 2) негізден бөлек вербализация мен бірде семантика (фразеологизмдердегі қандай да бір «түс» ұғымының екі тілде семантикалық дамуындағы ұқсастығына байланысты); 3) бұрын белгілі фразеологиялық бірліктердегі алғашқы

семантикасының өзгеруі (тарихи мағыналық сипатының өзгеруі және алғашқы маңыздылығын жоғалтуына байланысты). Талданған тілдердегі «түс» құрамы бар фразеологиялық бірліктердің әртүрлі вербализациялануы түс белгілерінің әртүрлілігі мен көпмағыналылығын көрсетеді, ал олардың символдық біртұтастығының арқасында оларды кез-келген мәдениеттің негізгі ұғымдары ретінде қарастыруға болады және бұл тағы да екі тілдің лингвистикалық және мәдени бейнесі аясындағы үлкен рөлін айқындайды.

ӘДЕБИЕТ

[1] Грановская Л.М. Словарь имен и крылатых выражений из Библии: ок. 400 имен: более 300 выражений. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: АСТ: Астрель, 2010. – 383 с.

[2] Калашникова А.В. Колоронимы в русской фразеологической картине мира (в сопоставлении с турецким языком): материалы// III общероссийской студенческой электронной научной конференции – Астрахань, 2011. [<http://rae.ru/forum2011/146/1518>] (2014. 01. 23).

[3] Степанова М.И. Фразеологический словарь русского языка. СПб.: ООО «Полиграфуслуги». С. – Петербург, 2006. – 608 с.

[4] Бирих А.К. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь: ок. 6000 фразеологизмов / СПбГУ; Межкаф. Словарный каб. им. Б.А. Ларина; А.К. Бирих, В.М. Мокиенко, Л.И. Степанова; под ред. Мокиенко. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Астрель: АСТ: Хранитель, 2007. – 926, [2] с.

[5] Saraçbaşı E., Minnetoğlu I. Örnekli ve açıklamalı deyimler sözlüğü. – Istanbul, 2002. – 752 sayfa.

REFERENCES

[1] Granovskaja L.M. Slovar' imen i krylatyh vyrazhenij iz Biblii: ok. 400 imen: bolee 300 vyrazhenij. (Dictionary of names and catchphrases from the Bible: approx. 400 names: over 300 expressions). 2-e izd., ispr. i dop. (2nd ed., Rev. and add.) – M.: AST: Astrel', 2010. – 383 p. [in Rus.]

[2] Kalashnikova A. V. Koloronimy v russkoj frazeologicheskoj kartine mira (v sopostavlenii s tureckim jazykom). (Coloronyms in the Russian phraseological picture of the world (in comparison with the Turkish language). Materialy III obshherossijskoj studencheskoj jelektronnoj nauchnoj konferencii. (Materials III All-Russian student electronic scientific conference) – Astrahan', 2011. [<http://rae.ru/forum2011/146/1518>] (2014. 01. 23) [in Rus.].

[3] Stepanova M.I. Frazеologicheskij slovar' russkogo jazyka. (Phraseological dictionary of the Russian language). SPb.: ООО «Poligrafuslugi». S. – Peterburg, 2006. – 608 p. [in Rus.].

[4] Biriĥ A.K. Russkaja frazeologija. Istoriko-jetimologičeskij slovar': ok. 6000 frazeologizmov. (Russian phraseology. Historical and etymological dictionary: approx. 6000 phraseological units). SpbGU. Mezĥkaf. Slovarnyj kab. Im. B.A. Larina; A.K. Biriĥ, V.M. Mokienko, L.I. Stepanova; pod red. Mokienko. (SPbSU; Intercaf. Vocabulary cab. them. B. A. Larina; A.K. Biriĥ, V.M. Mokienko, L.I. Stepanova; ed. Mokienko.). – 3-e izd., ispr. i dop. (3rd ed., Rev. and additional). M.: Astrel': AST: Hranitel', 2007. – 926 p.

[5] Saraçbaşı E., Minnetođlu I. Örnekli ve açıklamalı deyimler sözlüğü. (Dictionary of phrases with examples and explanations). Istanbul, 2002. – 752 p.

СЕМАНТИКА КОНЦЕПТА «СВЕТ - ТЬМА» В РУССКОМ И ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Зейда Б.¹, Шалхарбаева М.М.²

¹к.ф.н., доцент, кафедра перевода восточных языков

²студентка специальность «5В10000 – Иностранная филология»

КазУМОиМЯ имени Абылай хана

Алматы, Казахстан, e-mail: marzhan3112s@mail.ru

Аннотация. В статье приводятся результаты исследования сходств и различий семантических соотношений фразеологизмов с компонентом цветообозначения в русском и турецком языках. Используются: метод выделения общего и специфического; метод семантического анализа; сравнительный анализ. Наиболее полное совпадение семантики фразеологических единиц с компонентом цветообозначения возникает при реализации значений общесимволического и экспрессивно-оценочного характера.

Ключевые слова: концепт, лингвокультурология, цветовая символика, языковая картина мира, бинарное значение, фразеологическая единица.

SEMANTICS OF THE «LIGHT - DARK» CONCEPT IN RUSSIAN AND TURKISH LANGUAGES

Zeyada B.¹, Shalkharbayeva M.M.²,

¹candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Translation of Oriental Languages,

²Student of Specialty «5В10000 – Foreign language»

Kazakh University of International Relations and World Languages named after Ablai Khan, Almaty, Kazakhstan

e-mail: marzhan3112s@mail.ru

Abstrat. The article discusses the study of the similarities and differences in the semantic relationships of phraseological units with the color designation component in Russian and Turkish. Methods the studies served:

a method for isolating the general and the specific; semantic method analysis; comparative analysis. Most complete match semantics of phraseological units with color designation arises in implementations of meanings general symbolic and expressive evaluative nature.

Keywords: concept , linguoculturology , color symbolism , linguistic picture of the world, binary meaning, physiological unit

Статья поступила 25. 05.2020

УДК 81.001; 94(560):355.48
DOI 10.48371/PHILS.2020.58.3.004

КОНЦЕПТ «СЕМЬЯ» В ТУРЕЦКОЙ И РУССКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ПАРЕМИЙ)

Кенжебаева А.А.¹, Сэркенова Р.²,

¹к.ф.н., доцент, кафедра восточной филологии,

²студентка, специальность «5В021014-Иностранная филология»

КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

e-mail: orazbayevna_r@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена анализу паремиологического слоя концепта «семья» в турецкой и русской лингвокультурах. В ходе сопоставительного исследования выявлены сходства и различия турецких и русских пословиц и идиом, обозначающих родственные отношения, проанализированы положительный, негативный, нейтральный контексты их употребления.

Ключевые слова: концепт, когнитивная лингвистика, семья, паремии, турецкий язык, русский язык.

Турецкие пословицы — это общий продукт турок, созданный и распространяемый на протяжении всей истории в тех землях, где на турецком языке говорили в течение тысячелетий. Пословицы являются наиболее ценным продуктом устной культуры, который выражает убеждения, полученные в результате увещания, предупреждения, наблюдения и личного опыта. Например, Велед Челеби Избудак рассматривал пословицы как «священные сказания, обязательные для прочтения в каждом турецком доме». Он утверждал, что паремии определяют моральные ценности народа после аятов и хадисов в Коране. Семейные ценности в турецком обществе имеют божественные корни, проистекающие из учения Священного Корана, изречений

пророка Мухаммеда, традиций, а также некоторых известных цитат национальных поэтов и народных героев. Благодаря своим внутренним качествам пословицы не только дают "советы", "предостережения" и "наблюдения", они также демонстрируют "оправдания" через личный опыт в форме литературного изображения человеческой натуры.

Турки жили в Анатолии в течение последних тысяч лет, однако они были в Центральной Азии раньше, и наши дальние родственники до сих пор охраняют эти земли, разделяя с нами ту же культуру, выраженную в нашей общей мудрости и традиции, в наших общих народных поговорках и выражениях. Немалая часть турецких пословиц имеет свои истоки в народных песнях, легендах и сказаниях народной литературы, особенно связанных с народным героем Насреддином Ходжа. Они были записаны в нескольких книгах на протяжении всей турецкой истории, чтобы изобразить обязательную идентичность в их обществе. Литературная история пословиц на турецком языке восходит к появлению некоторых пословичных выражений в древнетюркских надписях (ок. 8 века), можно быть более уверенными в цитировании словаря Махмуда аль-Кашгари, который был написан в Багдаде в 1073/4 году. Некоторые считают его работу первым в мире настоящим словарем. Он содержит почти 300 пословиц тюркского языка, которые до сих пор в той или иной форме встречаются в современном турецком языке. Книга Деде Коркута огузских тюрков, содержащая двенадцать героических легенд, переплетена с пословицами 7-13 веков. Эти тюркские пословицы до сих пор широко звучат в измененном виде. Трактат о медицине «Тешиль» содержит в качестве приложения (без объяснения его автора) список почти из 700 пословиц, которые, по мнению некоторых ученых, даже старше, чем пословицы, записанные Деде Коркутом. Хотя турки-османы не упоминаются в этих пословицах, Тешиль также примечателен тем, что он одним из первых содержит сборник пословиц, опубликованных на османском турецком языке [2].

Неоднородность населения, множественность культурных влияний, географическая и экологическая изменчивость, а также стремительные, продолжающиеся социально-экономические преобразования, характерные для современной Турции – все это имеет огромное влияние на составление концепта «Семья». Турецкая семья (в период Османской империи) характеризовалась жесткой зависимостью жены от мужа, абсолютной родительской властью и авторитарной системой воспитания детей, то есть принадлежит к патриархальному типу. Но сейчас многие турецкие семьи более европеизированы. Нормы патриархальных и религиозных взглядов на положение мужа и жены в семье остались в прошлом. Современная турецкая семья

характеризуется демократизацией внутренней жизни, симметрией прав и обязанностей ее членов. Отношения между детьми и родителями более свободные. И родители «привязаны» к детям в прямом смысле этого слова. Современные дети могут открыто выражать свои мысли, если они не согласны с обращениями в их адрес.

Паремии в турецком и русском языках имеют ряд международных особенностей, имеют общую концептуальную основу. Однако способ концептуализации реальности специфичен в каждом языке:

1. Концептуальное представление семьи основывается на местных, национальных, культурных и исторических традициях, этнических религиозных взглядах;

2. Паремиологический слой концепта не только выражает индивидуально-национальный взгляд нации, но и служит его выражению на уровне языка;

3. Метафора, являясь основным смыслом внутри пословицы, делает ее образной. Образное восприятие реальности в рассматриваемых лингвистических культурах, несмотря на некоторые различия, содержит много общего.

4. Концепт «семья» — это типичная тема для турецкого народа по сравнению с русской лингвокультурой. Так как семья является открытой группой, где общение внутри семьи требует тесного взаимоотношения.

5. Концепт «семья» существует в каждой этнической культуре, но разнообразен по-своему. Концептуальные значения являются различными между русским и турецким языками. Но во всех языках «семья» оценивается положительно.

6. Значения концепта бывают разными. С течением времени они изменяются. «Семья» определяется как «фундаментальная социальная группа в обществе», состоящая из одного или двух родителей и их детей. В некоторых больших семьях могут проживать такие члены семьи, как бабушки, дедушки и внуки, живущие под одной крышей. Таким образом, пословицы во всех культурах, относящиеся к браку, мужьям, женам, отцам, матерям, бабушкам и дедушкам и их отношениям к детям и внукам, составляют основу такого социального образования.

Отношение турок и русских к созданию семьи положительное. Турки говорят: *nikâhta keramet vardır (брак творит чудеса)*. В турецкой картине мира «семья» является основой счастливой жизни: *aille kurmak Allah teala hazretlerinin emridir (создание семьи — это приказ его святейшества Аллаха)*; *Allah evlenenle ev yарапа yardım eder (Бог помогает тем, кто женится и строит дом)*. Русские же в своих пословицах советуют жениться только ради любви: *не в деньгах счастье, а в добром согласье; тошно жить без милого, а с немилым тошнее; не дорог мне подарок — дорога твоя любовь; хоть в лесной избушке жить,*

да с любимым быть; бери, чтоб не каяться, жить в любви да не маяться. Однако встречается противоположное мнение о браке и семье. С одной стороны, *жениться на любви не повезло;* значит любовный брак не увенчался успехом. *Сначала жениться, любовь последует;* то есть сначала жениться, любовь будет позже, с другой стороны, есть мнение: *там, где есть брак без любви, будет любовь без брака.*

В паремиологии турецкого народа не так часто встречаются тема любви в браке. Из-за особенностей менталитета турецкого народа многие семьи на всеобщем обозрении. Поэтому часто брачный процесс молодоженов контролируется родителями, родственниками из двух семей. В культуре турецкого народа взгляды на брак несколько отличаются, преобладает основная семантика: «брак очень важен в жизни людей, в этом разница между семейством людей и семейством животных» [1].

О невзгодах холостяка и семейной жизни говорят в следующих пословицах: *bekârlık maskaralık* (холостяцкая жизнь — это позор); *bekârın parasını it yer, yakasını bit* (деньги холостяка были съедены собакой, а ошейник был вшей). Холостяк живет осужденным в обоих обществах, что проявляется в следующих пословицах: *холостяка сватать не посылают, холостой что бешеный; и в раю жить тошно одному; и воробей не живет без людей; один и дома горюет, а двое и в поле воюют; одинокому - хоть утопиться, женатому - хоть удавиться; одинокое дерево ветра боится, одинокий человек людей страшится.* Только одна турецкая пословица положительно оценивает одинокую жизнь: *bekârlık sultanlıktır* (одинокая жизнь — это свобода); то есть это большое удобство для тех, кто избегает ответственности.

Большая группа паремий состоит из пословиц-советов по выбору спутника жизни. Турецкие пословицы советуют быть осторожными при выборе жены: *Koca sağlığa karı varlığa bakar* (муж выбирает здоровую, а жена - мужа богатого); *Asılı alması zor, saklaması kolaydır* (жениться на благородной женщине трудно, но содержать ее легко, жениться на дурно воспитанной женщине легко, но содержать ее трудно); *İven (acele eden) kız ere varmaz, varsa da baht bulmaz* (девушка в Хуре не найдет себе мужа; даже если она и найдет, то не будет счастлива); *kız alan gözle bakmasın, kulak ile işitsin* (тот, кто собирается жениться, пусть слушает ухом, а не смотрит глазами), *bekar gözü – kör gözü* (глаза холостяка слепы), *bekâr gözü ile kız alınmaz* (одинокий мужчина, который находится в желании и волнении жениться, всегда видит хорошие стороны девушки, на которой он женится, не видит недостатков, не может вести себя разумно); *senden alçaktan kız al, senden uluya kız verme* (возьми девушку из низших, чем ты сам, но не выдавай ее замуж за тех, кто выше тебя); *kocalıkta genç*

alma el için, yükseklerde yer alma yel için (не женись на молодой девушке в старости, чтобы другие не забрали ее, не молоти на высоком холме, чтобы ветер не унес ее прочь); *ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma* (не бери жену за глаза холостяка и не бери на ночь льняного полотна).

В пословицах русского народа при выборе второй половины советуют быть на равных: **Равные обычаи — крепкая любовь; не бери жену богатую, бери непочатую; хоть за нищего, да в Конищева, хоть за лыску (старика), да близко; богатую взять - станет попрекать, хорошую взять - много будут люди знать; не ищи красоты, ищи доброты; выбирай корову по рогам, а девку по родам; женился на скорую руку, да на долгую муку; красота приглядится, а щи не прихлебнется.** Среди паремий турецкого народа есть эквивалент: *davul dengi dengine çalar* (барабанная палочка звучит на барабане).

Паремии русского и турецкого народа показывают, что замужние женщины имеют более высокий социальный статус. Об этом свидетельствует следующая пословица турецкого народа: *ersiz avrat, eyersiz at* (незамужняя женщина похожа на лошадь без поводьев). Женщина, которая потеряла мужа или рассталась с мужем, остается сама по себе. Подходы к ней могут быть разными в соответствии с традициями и убеждениями общества, в котором она живет. У нее могут быть проблемы и трудности, которые она не заслужила, но поскольку у нее нет того, кто вмешивается и контролирует, она также действует по своей воле. Например, *без мужа жена всегда сирота; Птица крыльями сильна, жена мужем красна; без мужа, что без головы, без жены, что без ума.* В обеих языковых культурах женщина без мужа ассоциируется с непослушными животными - стержневыми медведями и лошадьми.

Турецкий культурный стереотип гласит: «жизнь без мужа сложна». Это мнение отражено в пословицах двух народов: *horozsuz tavuk çobansız sürüye benzer* (курица без петуха похожа на стадо без пастуха); *женщина без мужа — конь без узды.*

Многие турки не хвалят своих жен в начале брака. По сознанию турецкого народа, хорошая жена верна и в бедности: *Karına iyi deme yoksulluk görmeyince* (не хвалите свою жену, не испытывая вместе нищеты).

В большинстве случаев, в паремиях турецкого народа встречаются сравнение плохой и хорошей жены: *karıdır sarayı dam yapan, karıdır damı sarayı yapan* (жена может построить и хижину из дворца, и дворец из хижины); *sarımsağı gelin etmişler de, kırk gün kokusu çıkmamış* (как бы человек ни прятал свои плохие стороны, спустя время все раскроется); **добрая жена да жирные щи — другого добра не ищи; добрая жена**

дом сбережет, а плохая рукавом разнесет; лучше есть хлеб с водой, чем жить со злой женой; от плохой жены состаришься, от хорошей помолодеешь; у хорошей жены и плохой муж молодцом будет.

Полигамия широко распространена в Турции из-за культурных особенностей турецких этнических групп. Жены, которые были связаны друг с другом, назывались «одалык». Пословицы к этому явлению неодобрительные: *bir müslümana bir karı lazım* (одному мусульманину нужна одна жена), *İki avratlı ev çöplük olur* (дом с двумя женами, не дом, а сплошной мусор).

Что касается русских, полигамия не распространена в народе, не считая князей и царей, ведь они помимо жен имели несколько сотен наложниц. И тем самым, не так часто упоминается в поговорках: *каждой жене иметь одного мужа, а мужу - одну жену, заботиться о семье.*

Довольно много турецких пословиц советуют, рекомендуют быстрее жениться, чтобы иметь детей: *erken kalkan yol alır, er evlenen döl alır* (тот, кто рано встает, путешествует дальше, тот, кто рано женится, имеет детей). Эту поговорку можно объяснить тем, кто рано начинает свою работу, становятся прибыльными. Так же, как у человека, который женится рано, будет ранний ребенок. Те, кто испытывает много жизненных вопросов на ранней стадии, намного опережают своих сверстников. Ребенок является самым важным элементом, который укрепляет отношения между взрослыми, связывая мать и отца. Таким образом, «рождение детей» и «воспитание детей», основная функция семьи, особенно в патриархальных турецких обществах. В сфере формирования семьи и детско-родительских отношений, а также особенно в воспитании и обучении детей, пословицы играют важную роль. Происхождение многих поговорок на тему воспитания ребенка в турецком народе нашли начало в мусульманском воспитании: *çocuk kokusu, cennet kokularındandır* (детский запах - запах Рая); *Çocuk bulunmayan evde bereket yoktur* (В доме, где нет детей, нет изобилия). *Есть выражение: «Kim üç yetimi yetiştirir, nafakasını temin ederse, sanki ömrü boyu geceleri namaz kılmış, gündüzleri oruç tutmuş ve sabahtan akşama yalın kılıç Allah yolunda cihad etmiş gibi sevap alır».* Это объясняется тем, кто воспитывает трех сирот и дает свою поддержку им, а также заботится об их будущем, тот получает награду, в виде благословения от Бога. Эта доброта, сделанная детям, равна мусульманину? который придерживается всех пяти столпов Ислама.

Образ матери всегда был положительно оценен во всех языковых культурах. Во всех концептах нации мать означает больше, чем просто член семьи, ведь она источник жизни, дает ей начало, свет всего дома, безмерной любви. Например: *ana gibi yar, Bağdat gibi diyar olmaz* (нет

другого помощника, как мать, и нет такого места, как Багдад); *Anasina bak kızını al, kenarına bak bezini al* (посмотрите на мать, прежде чем жениться на дочери, точно так же, как вы смотрите, прежде чем купить ткань); *ana iyiliğin kalkanıdır* (мать – храбрый щит); *Ana hakkı ödenmez* (мы в неоплатном долгу перед матерями) смысл пословицы в том, что Материнское право не выплачивается, а заключается в том, что ни один человек не может легко заплатить за то, что его мать сделала для него. У русского народа почет и уважение матери были таким же священным чувством, как и любовь к Отчизне: *мать дает жизнь, а без Отчизны – мы сироты; Родину-мать ничем не заменишь; Родина любимая – мать родимая; нет такого дружка, как родимая матушка; Родина – всем матерям мать; Родная земля – матушка, чужая – мачеха*. Родина – мать, это не просто слова, это осмысленное крылатое выражение, дошедшее до наших дней, ведь защищая Родину, встают на защиту матери. Женщину-мать возвышали, олицетворяли с божественными образами.

Народ сложил множество пословиц и поговорок и про крестьянскую женщину. Читая некоторые пословицы, замечаешь, что образ матери, где-то далеко, на другой планете. Женщина – жена, женщина – сестра, женщина – любимая ставятся отдельно от женщины – матери: *жена для совета, тёща для привета, а нет милей родной матери; птица рада весне, а младенец матери; материнскими словами Бог правит; бабья лесть без зубов, а с костями сгложет; где сатана не сможет, туда бабу пошлёт; жениться не напасть, да как бы женившись, не пропасть*. В ходе изучения лингвистического материала было видно то, что в паремиях о женщине, за исключением концепта «мать», в целом преобладает негативное отношение. По сравнению с турецкой национальной картиной мира образ женщины в паремиологии русского общества больше высмеивается, а также ассоциируется с хитростью.

В Турции паремии служат правилами неписаной Конституции. От родителей ожидается, что они будут вести себя в соответствии с этими нормами, чтобы подавать хорошие примеры своим детям. По традиции считается, что самый большой дар, который сын может унаследовать от своего отца — это хорошее воспитание. Концепт «отец» в языковой картине мира оказывается положительно окрашенным. Турки считают, что дети должны следовать заповедям и наставлениям своего отца: *ata yolu – doğru yoldur* (путь отца реален); *Ana-baba ruşvetsiz dosttur* (родители - бескорыстные друзья). *Кто родителей почитает, тот век не погибает; на свете все найдешь, кроме отца и матери* – паремии в русском народе, упоминающие важность родителей в обществе.

Дети считаются большой ценностью, «благодатью Божьей»: дети — это богатство родителей. Турки считают: *Çocuksuz kadın yemişsiz*

ağaca benzer (бездетная женщина похожа на дерево без ягод); *Çocuk evin gülüdür* (дети цветы в доме). Дети, когда учатся ходить - застревают, падают и растут таким образом. Это объясняется в пословице: *Çocuk düşse kalka büyür* (ребенок учится ходить падая). Ни один родитель не может оставить своему ребенку более ценное наследие, чем хорошее образование и прекрасное воспитание: *Çocuk büyütmek taş kemirmek* (Вырастить ребенка, как грызть камень); *baba beyliği ile çocuk adam olmaz* (С отцовским княжеством дети не становятся мужчинами); *Anasız çocuk evde hordur, babasız çocuk çarşıda* (Ребенок без матери - презренный дома, ребенок без отца - на базаре); *al demiri, sat demiri, çoluk çocuk ne kemirir* (Купи железо, продай железо, чтоб было кушать детям); *adam olacak çocuk nigâhından bellidir* (мальчик, который станет мужчиной, очевиден во взгляде); *bir çocuğu eğitmek bir ülkenin kaderini belirler* (воспитание ребенка определяет судьбу всей страны); *Gelecek çocuklardan sorulur* (будущее в руках наших детей); *Çocukları duymayınız, görünüz* (не слушайте, что говорят дети, смотрите как они поступают); *Çocuk bugünün yarını, yarının umududur* (ребенок – это надежда завтрашнего дня); *Çocuklarınıza gereken ikramı yapın ve terbiyelerini güzel yapın* (дайте своим детям необходимое угощение и одевайте прилично).

Концепт «ребенок» в русской народной паремиологии немного отличается от турецкого, особенно при воспитании детей. Например: ***маленькие детки не дают спать, а большие не дают дышать; наказывай детей в молодости — успокоят тебя в старости; сын мой, а ум у него свой; худое дитяtko отцу-матери — бесчестье, роду-племени — позор.***

Турецкие пословицы, содержащие мудрость в народном просторечии, считаются священными словами, которые звучат в каждом турецком доме. В Турции ни один разговор не проходит без упоминания одной или нескольких пословиц, и удивительно видеть, какое влияние они оказывают на аудиторию. «Как только произносится пословица, все одобрительно кивают, и все споры прекращаются: страдание или утрата становятся терпимыми, и даже смерть теряет свое жало» [5]. Турецкий народ, как мост, соединяющий Восток и Запад, включает элементы восточных и западных культурных особенностей в его социальной структуре. Хотя можно утверждать, что в целом его особенности все еще в значительной степени традиционны, в то же время очень современные или, можно сказать, западные черты сосуществуют с традиционными. О скромном здравом смысле турецкого народа на протяжении многих поколений говорится во многих пословицах, которые есть и сейчас. Изучение пословиц может предложить нынешнему и следующему поколению сделать наш мир лучше, изучая пословицы других народов. Сравнительная паремиология показывает, что народы мира имеют

много общего, несмотря на разделяющие их границы и расстояния, и что они подобны одной великой семье, несмотря на различные условия их развития или различные формы их политических и экономических систем. Сравнительное изучение пословиц может рассматриваться в определенной мере как фактор, способствующий лучшему взаимопониманию и сближению между народами. Понятие «семья» представлено большим количеством пословиц в картине мира турецкого и русского народов. И это не случайно, ведь для человека его семья – самое ценное.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Гнатюк Ю.В. Велесова книга. – М., 2006. – 260 с.
- [2] Veled İzbudak Çelebi. Atalar sözü. // Devlet Basimevi. – 1936.
- [3] Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – М.: БСЭ, 1995. - https://librebook.me/tolkovyi_slovar_jivogo_velikorusskogo_iazyka.
- [4] Даль В.И. Пословицы русского народа. Сборник. – М., 1862. - https://librebook.me/posloviy_russkogo_naroda.
- [5] Aksoy, Ö. A. Atasözleri Sözlüğü. // İstanbul: İnkılâp Yayınları. – 1988.
- [6] Aksoy, Ö. A. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2/Deyimler Sözlüğü. İstanbul: İnkılâp Kitabevi. – 2013.
- [7] Степанов Ю.С. Вводные статьи: Культура. Концепт. Константа. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М., 1980. – 178 с.

REFERENCES

- [1] Gnatjuk Ju.V., Velesova kniga. (Velesov book.). M., 2006. 260 p.
- [2] Veled İzbudak Çelebi. Atalar sözü. Devlet Basimevi. – 193 6.
- [3] Dal' V.I. Tolkovyj slovar' zhivogo velikorusskogo jazyka. (Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language.). M.: BSJe, 1995. https://librebook.me/tolkovyi_slovar_jivogo_velikorusskogo_iazyka
- [4] Dal' V.I. Posloviy russkogo naroda. Šbornik. (Proverbs of the Russian people. Collection.). M., 1862. https://librebook.me/posloviy_russkogo_naroda
- [5] Aksoy Ö.A. Atasözleri Sözlüğü. (Dictionary of Proverbs.). İstanbul: İnkılâp Yayınları. – 1988.
- [6] Aksoy Ö.A. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2. Deyimler Sözlüğü. (Proverbs and Phrases Dictionary 2. Dictionary of Idioms.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi. – 2013.
- [7] Stepanov Ju.S. Vvodnye stat'i: Kul'tura. Koncept. Konstanta. Slovar' russkoj kul'tury. Opyt issledovaniya. (Introductory Articles: Culture. Concept. Constant. Dictionary of Russian culture. Research experience). M., 1980. 178 p. [in Rus.].

**«ОТБАСЫ» КОНЦЕПТИНІҢ ТҮРІК ЖӘНЕ ОРЫС
ЛИНГВОМӘДЕНИЕТІНДЕГІ КӨРІНІСІ
(ПАРЕМИЯЛАР НЕГІЗІНДЕ)**

Кенжебаева А.А.¹, Сәркенова Р.²,

¹ф.ғ.к., доцент, шығыс филология кафедрасы

²студент, мамандығы «5В10000 – шетел филология»

Абылай хан ат. қазақ халықаралық қатынастар және

әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: orazbayevna_r@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақала «отбасы» концепті паремиялық қабатының түрік және қазақ лингвомәдениетіндегі көрінісін талдауға арналған. Салғастырмалы талдау барысында туыстық қарым-қатынастарды білдіретін түрік және орыс мақал-мәтелдері мен идиомаларының ұқсастықтары мен айырмашылықтары белгіленді, олардың қолданылатын оң, жағымды, жағымсыз немесе бейтарап контекстері талқыланды.

Тірек сөздер: концепт, лингвомәдениеттану, отбасы, паремиялар, түрік тілі, орыс тілі.

**THE CONCEPT OF «FAMILY» IN TURKISH PAREMIOLOGY
AGAINST THE BACKGROUND OF THE RUSSIAN LANGUAGE**

Kenzhebaeva A.A.¹, Sarkenova R.²

¹Candidate of philological science, professor
of Department of Oriental Philology

²Student of Specialty «5B10000 – Foreign language»,

Kazakh University of International Relations and World Languages named
after Ablai Khan, Almaty, Kazakhstan, e-mail: orazbayevna_r@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the analysis of the concept of “family” in Turkish paremiology in order to identify its national-cultural and linguistic specificity in comparison with Russian paremiology associated with the concept of “family”. The value of such a study is that it allows you to determine the universal and special in the picture of the world, as well as the specifics of the speech of the compared peoples. In the course of this study, Turkish proverbs and idioms denoting family relations, positive, negative or neutral context of their use were identified and analyzed in comparison with Russian ones.

Keywords: concept, cognitive linguistics, family, paremiology, proverb, picture of the world.

Статья поступила 26. 05.2020

ӘӨЖ 82.03

DOI 10.48371/PHILS.2020.58.3.005

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ТРАНЗАКЦИЯЛЫҚ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖАҢАЛЫҒЫ

Нұрдәулетқызы А.¹,

¹магистрант, мамандығы «6М050300 – Психология»,

«Тұран-Астана» университеті,

Нұр-Сұлтан, Қазақстан, e-mail: ayapsy01@gmail.com

Андатпа. Мақалада транзакциялық талдаудың психология мен педагогикада қалай қолданылатындығы қарастырылады, жаңалықтар мен қазіргі транзакциялық талдау тұжырымдамасының түсінігі ашылады. Қазіргі кезде танымал психология мәртебесіне ие болып, жылдам қарқынмен дамып келе жатқан транзакциялық талдаудың қолданатын тәсілдері мен әдістеріне сипаттама берілген.

Тірек сөздер: қазіргі транзакттік (транзакциялық) талдау, психотерапия, сценарийлер, психологиялық модель.

Транзакциялық талдау – адамның жеке және топтағы мінез-құлқы мен өзара әрекеттесуін талдауға арналған психологиялық модель. Оның ерекшелігі – адамға өз өзін түсіне білу негізінде басқа адамдармен қатынас құруын да түсінуге мүмкіндік береді. Транзакциялық талдау – әр адам өзіне деген сенімге сүйене келе шешім қабылдап, “өз басымен” өмір сүруді, сезімдерін ашық түрде білдіруді үйрене алады деген тұжырым негізінде адамның мінез-құлқын талдау әдісі.

«Транзакциялық талдау» терминге айналған сөз тіркесі ‘транзакциялық’ сын есім мен ‘талдау’ зат есімнен құрылған. Сын есімнің мазмұны шетелдік ‘транзакция’ сөзінен туындайды. Психологияда ‘транзакция / трансакция’ сөйлеушілердің бір біріне сұрағы мен жауабынан тұратын қатынас бірлігі болып табылады. Осы аталған сөздердің бәрі ‘транс’ деген латын түбірі бар түбірлес болып келеді. Оның негізгі ‘өту, жылжу, қимыл жасау’ мағынасы сонау көне замандағы латын тілінен қазіргі психология, медицина, логистика, экономика, аударматану т.б. білім салаларында қосымша терминдік мағыналармен түрленіп қолданыста жүр (транзит, трансляция, транслятор т.б.) [1].

Сонымен, «транзакциялық талдау» терминнің ‘еркін ерікті өзара әрекеттесуді талдау’ сөзбе сөз мағынасынан екі психологиялық идея туындайды: а) адамдар қатынасының табиғаты мультипликативті (көпдеңгейлі, көпқабатты) болуы және ә) қатынас процесін майда құрылымдық бөлшектерге бөлу мен осы ара-қатынастың құрылымдық бөлшектерін талдау [2].

Транзакциялық талдау Эрик Берннің еңбектерінде тұлға мен оның элеуметтік мінез-құлқы теориясы ретінде зерттелген [3]. Э.Берннің кезінен бастап транзакциялық талдау айтарлықтай өсті және өзгерді, сонымен бірге жеке өзгерістер шешімнің моделі болып табылатын эго күйлерінің моделі және өмір сценарийі тұжырымдамасы қалды.

Қазіргі таңда транзакциялық талдауды меңгеру кәсіби салада, тұлғааралық өсумен ғана емес, сонымен қатар оқу орнындарында немесе басқа да ұйымдарда оқу үдерісімен байланысты әр түрлі мамандықтар мен кәсіптерде жаңа деңгейге шығуға мүмкіндік береді.

Қазіргі заманғы транзакциялық талдау негізі - сенім болып табылатын тұлғаның өзгеруін шешім моделі ретінде қарастырады, оның негізі баланың ерте шешімінде. Транзакциялық талдаушы өз жұмысында клиентпен өзіндік келісімшарт жасай отырып, сценарийден шығу және дербестікті қамтамасыз ету нәтижелері үшін жауапкершілікті бөледі.

Қазіргі заманғы транзакциялық талдау жеке мәселелерді өзгертуге емес, жеке өзгерістерге бағытталған, метаморфоз туралы шешім қабылдауды және оны жүзеге асырудың ұзақ процесін қамтиды. Транзакциялық талдау оқытуға жеке тұлғаның теориясы, күрделі құрылымдар мен ұйымдардың талдауы, іс жүзінде қолдану және топтарға да, жеке адамдарға да қолданылатын түзету жүйесі кіреді.

Қазіргі заманғы транзакциялық талдаудағы қарым-қатынас барлық адамдар жақсы, яғни кез келген адам –ОК, деген қағидаға негізделеді және ашық қарым-қатынас шарттары сақталады, мысалы психология саласында психотерапевт пен клиент арасында, ал педагогикада ата-ана мен бала арасында немесе ұстаз бен оқушы арасында бір деңгейде, клиентке немесе балаға түсінікті, қол жетімді тілде сөйлеседі, ұсынылған әдебиетте не болып жатқанын мұқият түсінуге мүмкіндік береді.

Транзакциялық талдау терапиясының негізі - адам өзінің проблемасын түсінетін және қабылдайтын, өзгертуге шешім қабылдайтын және оны белсенді түрде жүзеге асыратын тұлғаға бағытталғандық [4].

Өз кезеңінде Берн идеал дербестіктен тұрады деп санаған “адамның үш қасиетін босату немесе қалпына келтіру арқылы сипатталады: жете түсіну, кенеттік және сырластық” [5], ол автономияны өзгертуді мақсат ретінде санай отырып, қазіргі транзакциялық талдауды жоққа шығарады.

Берннің ойынша, жете түсінушілік нәресте кезінен бастап адамға тән және сенсорлық әсерлерге, көру, есту, сезу, дәмін сезу және иіс сезу қабілеттеріне, өзінің сезімдері мен сыртқы тітіркендіргіштерімен үйлесімділікке, таңдамауға және сұрыптамауға негізделген.

Кенеттікті Э.Берн Берн оны алуан түрлілікті таңдау және кез-келген эго күйін - мінез-құлықты, сезімді, ойды қолдану арқылы еркін әрекет ету қабілеті ретінде анықтады.

Берннің сырластығы - бопсалау мен психологиялық ойынды алып тастай отырып, басқа адаммен қарым-қатынас кезінде шынайы сезімдердің ашық көрінісі.

Дегенмен Э. Берн өмірлік сценарийден босау туралы еш жерде айтқан жоқ, көптеген теоретиктер оны автономия деп санайды.

Автономияның анықтамасын бере отырып, оны мінез-құлық, ойлар мен сезімдер, шындыққа реакция, болып жатқан оқиғалардың мезеттігі, сценарийлік сенімдерден тыс шығу деп атауға болады [5].

Автономия барлық кіріс ақпараттарды өңдеуді және оған реакцияны ересек адамның эго күйі позициясынан болжайды, бұл өте қиын, бірақ уақыт өте келе жеке адам сценарийді қалдырып, уақыт өте келе жеңіл, еркін, тез болатын түрлі таңдауды бағалайды, Ересек адамның эго-күйі позитивті Бала мен позитивті Ата-ананың ерекшеліктерін қамтиды. Бұл жағдай үшін Берн интеграцияланған Ересек деген терминді ұсынды [5].

Қазіргі заманғы транзакциялық талдауда теориялық моделі және терапиялық әдістері бар үш мектеп бар, толық терапия үшін кәсіби маман барлық үш мектептің әдістерін меңгеруі қажет:

1. Классикалық мектеп – Берн мен оның әріптестерінің тәсілдеріне негізделген, Ересек адамның эго-жағдайын жақсарту, баланың қызығушылығын ояту үшін әртүрлі аналитикалық модельдерді қолданады. Классикалық әдістер – Драмалық үшбұрыш, Эгограмма, Таңдау, Қолдау (поглаживание) және т.б. Классикалық мектеп адамның өзіне қалай қиындық туғызатынын, ескі сценарийлерден арылып, автономияға қол жеткізетінін білуді мақсат етеді. Басымдық – терапевттің дамытушылық әсерімен клиенттердің проблемалық жағдайлары ойнайтын топтық терапия, ол қатысушыларды олардың сценарийлік стереотиптері мен өзара әрекеттесу кезінде көрінетін ойындар туралы хабардар етуге ықпал ететін әдістермен таныстырады.

2. Боб пен Мэри Гулдинг ұсынған транзакциялық анализ бен гештальт терапиясының жиынтығы болып табылатын Шешімдерді қайта қарау мектебі - бұл жаңа терапевтік тәсіл ретінде негізделген және баланың шешімдерді ерте қабылдау сезімдерінен туындайды. Ойлау процесін қосу үшін, Гоулдинг жұбы сценарийден шығу үшін адамға бірінші, яғни баланың алғашқы ерте шешімінен бас тартуы керек, Бала эго-күйімен жұмыс жасау, осы сезімдерді білдіру және ескі шешімді өзгертіп, жаңа шешім қабылдау керек деп санайды. Мектептің басымдығы - қиялмен, арманмен, қайғылы оқиғаларды бастан кешіру, жеке жауапкершілікке баса назар аудара отырып, өзін-өзі сезінуге және жаңаша әрекет етуге мүмкіндік беру. Топтық жұмыс қатысушылары терапияның әсерін күшейтетін, оң қолдау беретін сыртқы бақылаушыға айналатын топтық өзара әрекеттесуге бағытталмайды.

3. Шифф ерлі-зайыптары құрған Катексис мектебі Берн ілімдеріне сүйене отырып, Ата-ананы «қайта тәрбиелеу» әдісін қолдана отырып, психикалық ауруларды емдеу орталығын құрды. Сәбилікке оралу арқылы мектепті қолдаушылар клиентті ақыл-есінен айырылған Ата-ананың күйін басып, оны қуаттан айыруға бағыттайды. Бұл әдіс өздігінен ойлауға және әрекет етуге шақырылған сау адамдармен де жұмыс істейді. Топтық терапия ықыласты орта ретінде қолданылады. Бұл процесті жақсы түсіну үшін Шэа Шифф «қамқор конфронтация» тіркесін қолданады [5].

Қазіргі заманғы транзакциялық талдаудың маңызды жетістіктеріне Р. Эрскин мен А. Зальцманның Рэкет жүйесі және Т.Кайлердің шағын сценарийінің тұжырымдамасы – әр модельдің өзіндік емдік тәсілі негіз болды.

Қазіргі заманғы транзакциялық талдау, ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынаспен жұмыс істегенде, көбінесе дәлелденген терапевтік техникамен бірге қолданылады, бұл еселі жұмысты ұйымдастырудағы жағымды ерекшелік. Мұндай әдістердің ішінде маманның мақсатына байланысты психоанализ, нейро-лингвистикалық бағдарламалау, жүйелер теориясы және басқа да көптеген салаларды атауға болады, дегенмен эго-күй моделі мен өмірлік сценарий теориясы терапияның негізі болып табылады.

Отбасылық қатынастармен жұмыс жасауда жұмысты психологиялық-педагогикалық оқыту процесі ретінде қалыптастырып, терапияға қатысуға және осыған байланысты алған міндеттемелерін орындауға келісім-шарт жасасқан ата-аналар мен балалардың транзакция әдістерін қолдану қабілетіне қол жеткізе отырып, психологиялық-педагогикалық жағдайлар транзакциялық талдау мүмкіндіктерін әртүрлі жағдайлармен жұмыс жасауда қолдану әдісі ретінде пайдаланады

Қазіргі таңда транзакциялық талдау терапияның үш басты нәрсеге негізделген:

- зиян келтірме,
- табиғаттылық,
- мұнда және қазір.

Қорытынды. Тақырып бойынша психология саласындағы әдебиеттерді талдау, транзакциялық талдаудың көптеген басқа психологиялық теориялардан мүлдем өзгеше, олардан бірқатар артықшылықтары бар деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Мазмұндаудың қарапайым формасы, оны түсінікті етіп жеткізеді, бұл дегеніміз, қысқа уақыт ішінде нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік береді деген сөз. Эрик Берннің транзакциялық талдауының ашқан жаңалықтары мен зерттеулері психологиялық және педагогикалық практикада

қолдану өте маңызды, өйткені автор адамдар мен олардың мінез-құлқын терең зерттеп, өзінің бақылауларын арнайы терминологияға жүгінбей сипаттайды.

Транзакциялық анализдегі эго-күйлері бір-бірімен тығыз байланысты және өзара байланысты. Ата-ана, Ересек, Бала күйлері адамдардың психологиялық күйіне, тақырыпқа және қарым-қатынастың қалаған нәтижесіне, соның ішінде күйлердің бірінің үстемдік етуінің психологиялық механизмдеріне, оны белгілі бір бет әлпетімен, ым-ишарамен, сөздермен, әрекеттермен сүйемелдеуіне байланысты көрінуі мүмкін.

Авторы Э.Бернге тиесілі психотерапия, индивидтерді сценарийлердің ықпалынан босатуға, өмір сценарийін сана мен адекватты мінез-құлықты дамыту арқылы өзгертуге, жеке тұлғаның үйлесімділігіне әкеліп соқтыратын, Эго күйлерінің ішкі тепе-теңдігі арқылы, жедел оң нәтижеге қол жеткізуге бағытталған, бұл транзакциялық талдау мақсаты болып табылады. Транзакциялық талдаудың үш құрамдас бөлігі бар: құрылымдық талдау, транзакцияларды талдау, сценарийді талдау, өзгерістер жеке тұлғаның құрылымын, рөлдік ойындар арқылы анықталған Эго-позицияны талдауға негізделген, олардың тиімділігі топтық жұмыста дәлелденген.

Транзакциялық талдау нәтижесінде адам өзіне сену, «өз басымен» өмір сүру, шешім қабылдау және басқа адамдармен және өзімен өзара әрекеттесу кезінде әдіс принциптерін қолдана отырып, өз сезімдерін ашық білдіру қабілетін ашады. Транзакциялық талдау адамға мінез-құлықтың басқа танымдық құрылымын, еркін ерікті өзара әрекеттесуді қабылдау арқылы үлгілерден тыс шығуға мүмкіндік береді.

Транзакциялық талдаудың күшті жақтарын белгілеуге болады, олар: түсініктілік, қол жетімділік, әдістер мен формалардың жинақталған базасы, парасаттылық, ашықтық, зияткерлік көзқарасқа назар аудару. Бұл әдіс жоғары интеллектуалды және мәдени деңгейдегі адамдармен жұмыс жасауда жоғары нәтижеге ие, олар проблемаларды түсінуге және ішкі пайданы алуға қабілетті, ал мінез-құлық мәдениеті төмен адамдармен жұмыс жасауда қиындықтар туындайды.

Бұқаралық коммуникация өнімі ретіндегі транзакциялық талдаудың жаңалығы өзін-өзі сарқып шығарды, солай болуы керек те еді. Алайда, транзакциялық талдауға деген қызығушылықтың төмендеуі оның дамуындағы қазіргі кезеңнің бір бөлігі ғана және, әрине, маңызды емес. Ең бастысы, транзакциялық талдау ғылыми пән ретінде пісіп жетіліп, кәсіби әдіс ретінде халықаралық мойындауға ие болды.

ӘДЕБИЕТ

[1] Иноязычные приставки в русском языке и их значение - <https://russkiiyazyk.ru/sostav-slova/pristavka/inoyazychnyie-pristavki-v-russkom-yazyike-i-ih-znachenie.html>

[2] Роменец В.А., Маноха И.П. История психологии XX века. - Киев, Лыбидь, 2003. - <https://psyfactor.org/hist/trans-berne.htm#:~:text>

[3] Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры / пер. с англ. А. Грузберга. - М.: Эксмо, 2014. - 576 с. (Психология общения). - ISBN 978-5-699-27303-4, ISBN 978-5-699-18299-2.

[4] Стюарт И., Джойнс В. Современный ТА: пер. с англ. - Касьянов Д.Д. Ленинград, 1987. – 307 с.

[5] Стюарт Я., Джойнс В. Современный транзактный анализ. / Перевод Д. Касьянов Социально-психологический центр Санкт-Петербурга 1996. – 335 с.

REFERENCES

[1] Inojazychnye pristavki v russkom jazyke i ih znachenie. (Foreign language prefixes in Russian and their meaning). [in Rus.] <https://russkiiyazyk.ru/sostav-slova/pristavka/inoyazychnyie-pristavki-v-russkom-yazyike-i-ih-znachenie.html>

[2] Romenec' V.A., Manoha I.P. Istorija psihologii XX veka. (History of psychology of the XX century). Kiev, Lybid', 2003. [in Rus.] <https://psyfactor.org/hist/trans-berne.htm#:~:text>

[3] Bern Je. Iгры, v kotorye igrajut ljudi. Ljudi, kotorye igrajut v igrы. (Games People Play. People who play games). per. s angl. A. Gruzberga. (English translation A. Gruzberg). M.: Jeksmo, 2014. 576 p. (Psihologija obshhenija). (Psychology of communication.) [in Rus.].

[4] St'juart I., Dzhojns V. Sovremennyj TA. (Modern transactional analysis). per. s angl. Kas'janov D.D. (English translation Kasyanov D.D.). Leningrad, 1987. – 307 p. [in Rus.].

[5] St'juart Ja., Dzhojns V. Sovremennyj tranzaktnyj analiz. (Modern transactional analysis.) Perevod D. Kas'janov. (Translated by D. Kasyanov.) Sankt-Peterburg Social'no-psihologicheskij centr 1996. – 335 p. [in Rus.].

СОВРЕМЕННЫЙ ТРАНЗАКТНЫЙ АНАЛИЗ И ЕГО НОВИЗНА

Нурдаулеткызы А.¹,

¹магистрант специальности «6М050300 – Психология»,
университет «Тұран-Астана»,

Нур-Султан, Казахстан, e-mail: ayapsy01@gmail.com

Аннотация. В статье термин транзактный анализ рассматривается с лингвистической и психологической точки зрения, раскрывается его

первоначальное и современное понимание. Дается описание методов и приемов современного транзактного анализа, который в статусе популярной психологии характеризуется доступностью, открытостью и тесной связью со словом, применяется не только в психологии, но и в педагогике.

Ключевые слова: современный транзактный анализ, сценарии, психологическая модель, психологические игры.

MODERN TRANSACTIONAL ANALYSIS AND ITS NOVELTY

Nurdauletkyzy A.¹

¹Master's student "6M050300 – Psychology" specialty,
"Turan-Astana" University, Nur-Sultan, Kazakhstan
e-mail: ayapsy01@gmail.com

Abstract. The article considers the term transactional analysis from a linguistic and psychological point of view, reveals its original and modern understanding. The description of the methods and techniques of modern transactional analysis, which in the status of popular psychology is characterized by accessibility, openness and close connection with the word, is used not only in psychology, but also in pedagogy.

Keywords: modern transactional analysis, scenarios, psychological model, psychological games.

Статья поступила 12.10.2020

УДК 81'367

DOI 10.48371/PHILS.2020.58.3.006

СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В АНГЛИЙСКОМ, РУССКОМ И КАЗАХСКОМ ЯЗЫКАХ (на материале фразеологического калькирования)

Солтанбекова О.Т.¹, Калимова Ж.У.²,

¹к.п.н., и.о.профессора

²к.ф.н., ассоциированный профессор

НАО «Университет имени Шакарима г. Семей»

Семей, Казахстан, e-mail:osoltanbekova@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена изучению фразеологизмов в казахском, русском и английском языках в сопоставительном аспекте. Особое внимание уделено фразеологическому калькированию, рассматриваются миграционный путь выражения, диахронический

анализ, их интернациональный характер, определены способы выявления фразеологических калек, выявлены различия в структуре фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеология, фразеологизмы, фразеологическая калька, межъязыковое сопоставление, сопоставительный анализ.

Проблемы в области сопоставительного лингвострановедения издавна привлекали внимание многих исследователей.

В современном языкознании имеется немало работ, посвященных изучению лингвострановедческих проблем и связанных с ними специфических явлений и процессов. Бурное развитие различных форм межнациональных отношений обусловило необходимость решения теоретических и практических задач современной лингвистики.

Межъязыковое сопоставление (сравнение) основано на всестороннем изучении различных теоретических и прикладных направлений в современной лингвистике, а именно – типологического, сравнительно-исторического и лексико-графического исследований. Общие принципы и проблемы сопоставления языков рассматриваются в работах Ш. Балли [1], В.Д. Аракина [2], В.Г. Гака [3], Дж. Б. Буранова [4], В.Н. Арсентьевой [5], Ф. Р. Ахметжановой [6] и др. Актуальными становятся фразеологические исследования как внутри одного языка, так и на материале двух и более языков.

Выбор темы данной статьи обусловлен тем, что фразеологические единицы в русском, казахском и английском языках представлены многообразными структурно-семантическими типами и характеризуются высокой функциональной активностью, что представляет несомненный интерес для филолога.

Раскрывая лингвистическую природу фразеологизмов, в любом языке можно получить удивительно тонкие и точные сведения о его носителях, о способах мышления того или иного народа, о традициях и обычаях, условиях жизни и т.д. Проанализировав каждую фразеологическую единицу, мы можем определить ее как фразеологическое калькирование.

Что же понимается под термином «фразеологическое калькирование»? Самое раннее и ведущее определение фразеологического калькирования дает швейцарский лингвист Шарль Балли в своем труде «Французская стилистика»: «Слова и выражения, образованные механически, путем буквального перевода, по образцу выражений, взятых из иностранного языка» [1, с. 78].

А.В. Кунин, который занимался внутриязыковыми сопоставлениями на примере английского языка, определяет данное понятие следующим

образом: «Калька - это образование нового фразеологизма путем буквального перевода соответствующей иноязычной языковой единицы» [7, с. 241].

Н.М. Шанский под фразеологической калькой понимает «фразеологический оборот, появившийся в русском языке в результате буквального, то есть пословного, перевода иноязычного оборота» [8, с. 15].

Л. Блумфилд рассматривает фразеологическое калькирование как «создание фразеологических оборотов по модели иноязычных выражений» [9].

Казахстанский ученый М.М. Копыленко утверждает, что «всякое иноязычное влияние в лексико-семантической сфере того или иного языка отражается либо в виде появления в нем иноязычных лексем, либо в виде калькирования» [10, с. 175]. При этом под калькированием он понимает «заимствование: а) словообразовательной структуры лексемы (словообразовательные кальки); б) широкой сочетаемости лексем (семантические кальки); ограниченной сочетаемости лексем (фразеологические кальки-гнезда; индивидуальной сочетаемости лексем (индивидуальные фразеологические кальки))» [10, с. 175].

В вышеназванных трудах фразеологические кальки понимаются как фразеологические единицы, возникающие в результате эквивалентности лексико-грамматической структуры и семантической особенности фразеологических единиц заимствующего языка. Например, миграционный путь выражения «лучше поздно, чем никогда» можно представить следующим образом: выражение древнеримского историка Тита Ливия (59 г. до н.э. – 17 г. н.э.) - “Better late than never” (английская фразеологическая единица);

- “Mieux vaut tard que jamais” (французская фразеологическая единица). Данное выражение было калькировано на русский язык с французского языка, а с русского языка на казахский «ештен кеш жақсы».

Или другие примеры:

- лат. *piscis primum a capite foetet*;
- англ.: *fish begins to stink at the head*;
- русск.: «рыба тухнет с головы»;
- каз.: «балық басынан шіриді».

Диахронический анализ показывает сложность и многообразие путей формирования и развития межъязыковых фразеологических параллелей в определенных языках (представленных фразеологическими кальками). Подобный анализ дает возможность глубже понять сложный и специфический характер фразеологических единиц в сопоставляемых языках, например,

- *каз.*: сөзінде тұру; *англ.*: to keep one's word; *русск.*: держать слово.
- *каз.*: жүрегі қан жылады; *англ.*: one's heart is bleeding; *русск.*: сердце кровью обливается.
- *каз.*: бетпе-бет; *англ.*: face to face; *русск.*: лицом к лицу и т.д.

Для выявления этимологического происхождения некоторых фразеологических единиц могут быть полезны экстралингвистические данные, например: "голубая кровь" – blue blooded – ақ сүйек. Кровь человека красного цвета, однако в XV веке считали, что испанские аристократы имели бледный цвет лица, потому что в их венах текла кровь посветлее, чем у темнокожих мавританов. О них говорили, что они люди – «голубой крови», с тех пор так стали называть этих людей, которые считали себя выше других по происхождению.

В настоящее время в связи с интенсивным развитием экономики, культуры и научно-технического прогресса многие лексические единицы имеют интернациональный характер. В научно-технических, газетно-публицистических изданиях находят свои отражения новые языковые единицы международного значения, благодаря которым происходит не только обмен информацией международного характера, но и проникновение иноязычной лексики, различных типов фразеологических единиц и терминологических наименований.

На современном этапе основным источником фразеологических калек на уровне газетно-публицистического стиля речи русского языка, по мнению Н.М. Шанского и других, является английский язык [8, с.13], а также американский вариант английского языка.

Калькирование является одним из продуктивных способов образования фразеологических соответствий в языке, следовательно, необходимо отметить способы выявления фразеологических калек в рассматриваемых языках. К ним относятся:

- поиск этимологического источника рассматриваемого фразеологизма и выявление связи данного языкового явления с реалиями народа – носителя языка, из которого заимствуется фразеологизм;
- определение в составе фразеологической кальки элемента, образованного способом транслитерации;
- выявление несвойственных для заимствующего языка грамматических явлений, которые образованы по структурным типам иноязычного эквивалента и не являются нормой сочетаемости заимствуемых другим языком компонентов.

Фразеологические кальки, совпадающие в семантическом, лексическом и грамматическом отношениях с их прототипами, встречаются очень редко. Этот факт свидетельствует о высокой частотности данного вида структур в языке оригинала и в языке посредника. К примеру,

- *каз.*: соңғы сөз; *англ.*: the last word; *русск.*: последнее слово
- *каз.*: есебін жоғалту; *англ.*: to lose count; *русск.*: потерять счет и т.д.

В числе фразеологических калек встречается большое количество моносемантических соответствий, это объясняется, возможно, облегченностью процесса заимствования однозначных заимствований.

Наблюдаются также значительные расхождения при наличии сложных семантических структур у некоторых заимствованных фразеологических единиц. Например, *англ.*: (1) *the first lady*; *русск.*: (1) *первая леди* (в значении супруга президента США); (2) – супруга главы какого-либо государства; (3) – супруга губернатора (штата); (4) – женщина, занимающая в чём-либо ведущее положение.

Закономерны значительные расхождения при наличии сложных семантических структур у прототипов заимствований.

Следует отметить, что при калькировании имеет место сужение семантического значения многозначных фразеологических единиц, ср.:

- *англ.*: (1) a dead duck; *русск.*: (1) безнадежное, гиблое дело;
- *англ.* (2) a dead duck; *русск.*: (2) конченный человек (первонач. амер. о политическом деятеле).

Проведенный анализ калькируемых единиц показывает, что фразеологические единицы со структурой словосочетания преобладают во фразеологических единицах коммуникативного характера. Самыми продуктивными и распространенными являются следующие типы существительное+существительное», «прилагательное+существительное», глагол+существительное». Например:

- *каз.*: елес (аруак) қала; *англ.*: a ghost town; *русск.*: город призрак (о городе, оставленном жителями);

- *каз.*: «көк шұлық» (ирон.); *англ.*: «blue stocking»; *русск.*: «синий чулок» (о педантичном человеке);

- *каз.*: өмірге аяқ басу; *англ.*: to start one's life; *русск.*: вступать в жизнь;

- *каз.*: рөлде ойнау; *англ.*: to play the role; *русск.*: играть роль и т.д.

Структурные изменения в составе калькируемых оборотов в сопоставляемых языках могут вести к расширению и сокращению лексического состава (сопровождающиеся и не сопровождающиеся смысловыми изменениями):

- *каз.*: бірінен кейін бірі; *англ.*: one after another; *русск.*: один за другим;

- *каз.*: еңбектеген баладан еңкейген кәріге дейін; *англ.*: young and old; *русск.*: от мала до велика и др.

Изменения лексической структуры фразеологических единиц обычно обуславливаются как лингвистическими, так и

экстралингвистическими факторами. Лексические расхождения, имеющие место при фразеологическом калькировании, представляют единичные случаи в казахском, а также в русском языках.

Статистический анализ фразеологических калек подтверждает мнение о продуктивности заимствований фразеологических единиц с минимальным числом компонентом (чаще всего, двух-, трёх-компонентные сочетания).

В последнее время наиболее интенсивно происходит калькирование устойчивых выражений из английского языка и американского варианта английского языка, которые используются в общественно-политической, культурной и научно-технической сферах языка.

При опосредствованном фразеологическом калькировании миграционный путь может включать три языка и более.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Балли Ш. Французская стилистика. – М.: Эдиториал УРСС, 2-ое изд., 2001. - 392 с.

[2] Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков. - М.: Русский язык, 1992. – 297 с.

[3] Гак В.Г. Сопоставительная лексикология (на материале французского и русского языков). М.: 2-е издание изд-во Либкор, 2010. – 264 с. [4] Буранов Дж.Б. Вопросы сравнительной типологии (германские, романские, тюркские языки). - Ташкент: Рауан, 1981. – 237 с.

[5] Арсентьева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц. Казань, 1989. – 130 с.

[6] Ахметжанова Ф.Р. Словарь. – Dictionary. - Сөздік: Казахско-англо-русские параллели. / Ахметжанова Ф.Р., Бэлласт Д. – Өскемен: ШҚМУ баспасы, 2001. – 219 с.

[7] Кунин А.И. Курс фразеологии современного английского языка. М.: Высшая школа, Дубна, издательский центр «Феникс», 1996. – 382 с.

[8] Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. - М.: Высшая школа, 1985. - 160 с.

[9] Блумфилд Л. Язык. – М.: Русский язык, 1968. – 356 с.

[10] Копыленко М. М. Избранные труды по языкознанию: в 2-х томах. - Алматы, 2010. - 444 с.

REFERENCES

[1] Balli Sh. Francuzskaja stilistika. (French style). M.: Jeditorial URSS, 2-oe izd., 2001. - 392 p.

[2] Arakin V.D. Sravnitel'naja tipologija anglijskogo i russkogo jazykov.

(Comparative typological study of phraseology). М.: Russkij jazyk, 1992. – 297 p. [in Rus.].

[3] Gak V.G. Sopostavitel'naja leksikologija (na materiale francuzskogo i russkogo jazykov). (Comparative lexicology (based on the French and Russian languages). М.: 2-e izdanie izd-vo Libkor. (2nd edition publishing house Libkor.), 2010. – 264 p. [in Rus.].

[4] Buranov Dzh.B. Voprosy sravnitel'noj tipologii (germanskie, romanske, tjurkskie jazyki). (Comparative typology issues (Germanic, Romance, Turkic languages). Tashkent: Rauan, 1981. 237 p. [in Rus.].

[5] Arsent'eva E.F. Sopostavitel'nyj analiz frazeologicheskikh edinic. (Comparative analysis of phraseological units.) Kazan', 1989. 130 p. [in Rus.].

[6] Ahmetzhanova F.R. Slovar'. Dictionary. Sөzdik: Kazahsko-anglorusskie paralleli. (Vocabulary. Dictionary. Sozdik: Kazakh-Anglo-Russian parallels.) Ahmetzhanova F.R., Bjellast D. – Өskemen: publishing house of the East Kazakhstan State University baspasy, 2001. – 219 p. [in Rus.].

[7] Kunin A.I. Kurs frazeologii sovremennogo anglijskogo jazyka. (Modern English phraseology course). М.: Vysshaja shkola, Dubna, izdatel'skij centr «Feniks», 1996. – 382 p. [in Rus.].

[8] Shanskij N.M. Frazeologija sovremennogo russkogo jazyka. (Phraseology of the modern Russian language.). М.: Vysshaja shkola, 1985. - 160 p. [in Rus.].

[9] Blumfeld L. Jazyk. (Language). М.: Russkij jazyk, 1968. 356 p. [in Rus.].

[10] Kopylenko M. M. Izbrannye trudy po jazykoznaniju: v 2-h tomah. ((Selected works on linguistics: in 2 volumes.). Almaty, 2010. 444 p. [in Rus.].

**АҒЫЛШЫН, ОРЫС ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ
ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІ САЛҒАСТЫРА ЗЕРТТЕУ
(фразеологиялық калька материалдары негізінде)**

Солтанбекова О.Т.¹, Калимова Ж.Ү.²,

¹п.ғ.к., профессор міндетін атқарушы

²ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор

КеАҚ «Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті»

Семей, Қазақстан,

e-mail:osoltanbekova@mail.ru

Аңдатпа. Мақала ағылшын, орыс және қазақ тілдеріндегі фразеологизмдерді салғастырмалы тұрғыдан зерттеуге арналған, соның ішінде фразеологиялық калькаға ерекше мән берілген.

Тұрақты тіркестердің бір тілден екінші тілге алмасу жолдары, оларды диахрониялық тұрғыдан талдау, фразеологиялық калькалардың халықаралық сипаты мен олардың, анықтаудың түрлі әдістері мен сан алуан құрылымдары қарастырылған.

Тірек сөздер: фразеология, фразеологизмдер, фразеологиялық калька, салғастырмалы талдау, тілдерлік салғастыру.

**CONTRASTIVE STUDING OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE ENGLISH, RUSSIAN AND KAZAKH LANGUAGES
(on the material of phraseological calque)**

Soltanbekova O.T.¹, Kalimova Zh.U.²,

¹candidate of pedagogical sciences, acting professor

²candidate of philological sciences, associated professor

NCJSC "Semei Shakarim University"

Semei, Kazakhstan, e-mail:osoltanbekova@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the study of phraseological units in the Kazakh, Russian and English languages in a comparative aspect. Particular attention is paid to phraseological tracing, the migration path of expression, diachronic analysis, their international character are considered, methods of identifying phraseological cripples are determined, differences in the structure of phraseological units are revealed.

Keywords: phraseology, phraseological units, phraseological calque, interlingual comparison, comparative analysis.

Статья поступила 23.09.2020

UDC 81'373

DOI 10.48371/PHILS.2020.58.3.007

ETHNOGRAPHISMS AS MARKERS OF CULTURE AND HISTORY OF THE PEOPLE

(based on the rituals associated with the birth of a child)

Eshmurodova Z.R.¹,

¹Master degree, philologue, lecturer of the Samarkand State University,

Samarkand, Uzbekistan, e-mail: eshmurodova.zarifa@mail.ru

Abstract. The article examines the national traditions and customs of the peoples of the East and West (on the example of France, Turkey and Uzbekistan) based on the names of the rituals associated with the birth of a child. Common moments and differences in rituals dedicated to the birth of

a child among eastern and western peoples are revealed, a lot of subtleties, details of the rules of behavior are noted, given their linguistic and cultural characteristics.

Key words: ethnographisms, ethnography, tradition, ritual, linguoculturema.

People focus on ethnography and ethnographic lexicon as globalization advances, while preserving their identity, language, customs and culture, with the desire to survive in this common thread.

Ethnography (ethno ... and ... graphics), ethnology, ethnography - all the nations of the world, regardless of their ethnicity, ethnogenesis, lifestyle, customs, material and spiritual development. a special field of science that studies differences or similarities and similarities [6]. Ethnography examines the origins, formation, location and ethnic structure of modern etiologies, customs, spiritual culture, and national peculiarities related to the historical process. Historical ethnography examines the characteristics of lost nations and peoples, the ethnic processes of the past, the characteristics of daily life, and spiritual culture.

Ethnographic knowledge originated in Antiquity, but emerged as an independent science in the mid-19th century. Initially, the term was used by the German writer I. Zummer at the end of the 16th century, then at the end of the 18th and in 1808, special juries began to appear under this name. The word E was accepted as a separate science at the Congress of Anthropologists in Paris at the invitation of the famous French naturalist and physicist Jean Jacques Ampère (1839)

Lexicon (Greek lexicon - vocabulary) is a collection of words and phrases in a language, a dictionary of the language. The lexicon is a coherent and complex system of public order. The linguistic lexicon is constantly evolving. This can be seen in the emergence of new words in the dictionary, with some of the existing words being outdated and used, changing their lexical meaning and acquiring a new meaning [1]. The lexicon is enriched by the development of society and the change in social order. Like all other peoples of the twentieth century, the Uzbek people, The lexicon developed rapidly and developed. In the Uzbek language, international words have been widely received. In addition, the science and terminology of various fields are constantly growing. As you know, the ethnographic lexicon is a striking example of national exoticism. They can also be called exotic vocabulary. Uzbekistan is rich in ethnographic lexicon. Indeed, they live in different regions and have cultural ties with different nations.

Ceremonies are a means of interconnection between the peoples of different nations

The ethnographic lexicon, which serves as an important criterion for determining the peculiarities of the nation's spirit, is based on the historical roots and the evolutionary development of the talents of our ancestors. The interpretation of the political, social, philosophical and scientific essence of our spiritual values allows us to benefit from the richness of the talents of our ancestors. After all, as Islam Karimov, our first president after independence, points out, "Spirituality is only a powerful force if you rely on a deeper understanding and understanding of the history, culture and functions of your people "(translated by myself) [2]. Indeed, it is also a process by which traditions are closely linked, as these are important symbols that distinguish people from one another. Ethnographies grouped together under the name of ethnographic vocabulary are not sufficiently involved in systematic analysis. Therefore, the monographic study of the ethnographies that form a separate field in the lexical system offers linguistic units the possibility of interacting and exploring them as a space. So, it is also important for modern linguistics to discover the various relationships between internal structures (i.e. lexicology, spelling, orthoepy, syntax, morphology ...) and the ethnography.

Births are welcome all over the world. Many customs and traditions are directly linked to the birth of a child in a family. In particular, the "cradle", "sunnat-tui", "akika", the "greetings of the bride", the "greetings of the groom" (We will analyze all in this article), which are part of the birth rituals and development of children in Eastern Europe, . Ethnolinguistic units occupy a special place in linguistics like "oulan" and "Yor-yor" (These are the Uzbek ethnographisms, we will analyze them in this article).

With the birth of a baby (baby, nini and other names are just different names for a new baby), the process of preparing the child for its future life and for society begins with the ancient traditions of the baby. 'East and West. This process is carried out by such names as cheerfulness, naming, bathing, rocking, fluttering, chili, grinding, nail trimming, haircut, etc. The effect is important to the tongue.

In particular, the cradle ceremony in the East is a holiday which is celebrated for the first time by placing a baby in the cradle. It is one of the oldest and most widespread ceremonies in Uzbekistan. Usually, this ceremony takes place on the 7th, 9th and 11th days of the baby's birth. In different provinces, the rituals are particular and depend on the wealth of the family: rich families generally celebrate this ceremony, while poor families celebrate it modestly, in particular there is a good French proverb "Suffisance makes wealth, and covetousness makes poverty" [3]. The crib and office equipment are all provided by the baby's grandmother as a gift to the baby. Bread, sweets

and toys are donated. Gifts are offered to the baby's parents and grandparents. Beautifully decorated cribs, tablecloths and gifts are placed on the vehicle and accompanied by guests to the baby's parents' house under the sound of trumpets and trumpets. According to tradition, the cradle is placed on the right shoulder of the baby's grandfather, who then gently rests it on the baby's right shoulder, before passing it on to the baby's mother.

In the past, guests wore white flour on their faces to keep all of their intentions pure and good. Guests will be invited to taste, and while the guests eat, listen to and enjoy the music, the baby's cot and cradle will be kept in the adjacent room. At the end of the ceremony, the guests come to see the child (the baby, be it a girl, or the boy, whatever gender), offer him gifts and sprinkle the parvarda (the national Uzbek sweetness, the parvarda is prepared flour and sugar) or candy on the cradle. The ceremony ends and the guests return home.

Every ritual is born and perpetuated, reflecting the fundamental characteristics of the socio-economic, political and cultural development of a particular historical stage of a nation. In other words, the ceremony is a lifelong event with common symbolic actions.

Birth and first name of a child in western and eastern countries

In the following, we will focus on the birth and name of a child born in the West and the customs and traditions associated with the baby.

Ceremony (Maghrib) - In Muslim families, the seventh day after birth has special significance. The baby will be named on this day. This ceremony is also known as Aqiqah, so that many will be able to announce the birth of a newborn baby. Depending on the region, the ritual is different: in some regions the baby is spotted, some receive gifts, the mother is well fed [4].

This ceremony is also celebrated in Uzbekistan. But not in all regions. In eastern Uzbekistan, the ceremony was widely celebrated, especially

in Andijan, Fargona and Namangan. In the central and western regions of Uzbekistan, Samarkand, Kashkadarya, Navoi, Khorezm and Surkhandarya, this ceremony is practically not performed [5, 6, 7, 8].

The bebek king (Turkey). If the birth of a child is a source of joy for people all over the world, in Turkey it is even more of a celebration. Friends, neighbors, passers-by all marvel at the sight of a newborn baby, who is literally adored. In public places, the presence of a baby provokes a smile, hugs, games, soft words. Complete strangers seek to amuse him, take him in their arms to admire him better. Young parents therefore have no embarrassment in going out everywhere with their little one knowing that he will be well received. In a cafe or restaurant, it is common to see a waiter rocking or caring for a baby so that parents can eat in peace [4].

In Uzbekistan, with the birth of a baby to prepare it for the future life and for society through its ancient traditions, the process begins.

It is well known that cradle childcare has existed since ancient times in Central Asia, and there are many customs associated with the cradle and the cradle, and their language reflects a distinct ethnographic lexicon. (We will discuss about the cradle in the text)

Ceremony against evil spirits (Iran) - In Iran, it is considered that the newborn baby should be protected from the evil eye and evil spirits. It is therefore common for a loved one to burn esfand grains in the house where the baby will be born. According to an ancient Zoroastrian custom, esfand is a plant known to purify coins and hunt spirits [4].

We can also suspend above the cradle or in the room a protective amulet, favoring the blue color and silver ornaments.

Peganum harmala, commonly known as Esfand, or aspand (among other similar pronunciations and spellings), is a plant in the nitrariaceae family. Its common name in the English language arises from a resemblance to rue (unrelated). The seeds of the plant are particularly noteworthy because they have seen continuous use for thousands of years in the rites of many cultures. The plant has remained a popular tool in folk medicine and spiritual practices for so long that some historians believe the plant may be the ancient "soma" (a medical aid which is mentioned in a variety of ancient Indo Iranian texts but of which exact identity has been lost to history) [4].

It is a perennial that can grow to around 0.8m tall, but normally it is around 0.3m tall. The roots of the plant can reach a depth of up to 6.1 m, if the soil where it is growing is very dry. It blooms between June and August in the Northern Hemisphere. The flowers are white and approximately 02/05 to 03/08 cm in diameter. The round seed capsules measure approximately 1 to 1.5 cm in diameter, have three chambers and carry over 50 seeds.

Peganum harmala is of Asian origin and grows in the Middle East and

parts of South Asia mainly in India and Pakistan. It was planted in the United States in 1928 in New Mexico by a farmer wanting to make “Persian red” dye from its seeds. Since then it has been widespread invasive in Arizona, California, Montana, Nevada, Oregon, Texas and Washington. “Because it is so drought tolerant, African rue can displace native grasses and be bridged by growing salt shrub in the desert areas of the American West”

In Uzbekistan, a similar herb is most commonly used. The name is a little different.

Issiriq (Peganum) is a family of perennial herbs. Height 60-70 cm. The leaves are gray or green. The flowers are yellowish white at the tips of the horns. The fruit is round. There are 6 types. In Uzbekistan 1 species (Peganum harmala) grows. It is found in deserts and semi-deserts, in populated areas, between crops and on mountain slopes. Contains alkaloids (garmin, garmaline, peganin, etc.), fats, paints, etc. There are substances. The drug has long been used in the treatment of various diseases (sore throat, sore throat, syphilis), as a diuretic and sweating. The seeds are made of wool and silk [9].

It is also used by issiriq to eliminate bad odors, as well as to prevent various catastrophes.

If we are talking about the role of heat in medicine, it is no secret that this plant is one of the “pearls of nature”. It is widely used in medicine. The reason the plant is so widely used is that it contains alkaloids, peganol, peganidin, garmin, garmaline, various oils and enhancers. As an example of the aforementioned substances, carmine has been used to calm the nervous system, following inflammatory cerebral palsy - as a remedy for tremor and as a sleeping pill.

Ethnography related to childbirth and childcare in Uzbek and French can be described and classified as follows:

Ethnolinguistics related to the denomination: aquiqa - Arabic word followed by a seven-day banquet and a child receives a name at the reception. Although the names are mostly given names in the “Dictionary of Uzbek Names”, girls’ names are sometimes ethnographic in nature, adding suffixes to boys’ names. For example: Amir - Amira, Aziz - Aziza. Sometimes, the baby will have as a first name the name of his birth: Rajab - Bibirajab, Ashur, Barot, Muharramoy, Qurbon – Qurbonoy, Safar, Ramazon...

Names of months par religion musulmane. There are:

Muharram - arabe: mħřm january

Safar - رڧص February

Robi ul-avval ‘ لول Mars

Robi ul-oxir ل يبر ou رك ل April

Jumad ul-avval - لول qdamaj mai

Jumad ul-oxir - ل qdamaj ou رك ل qdamaj June

Rajab - بجر July

Shaḅban - ن اب-عش August
Ramazon - ن اضم-ر September
Shavvol — لاّوش October
Zul-qa'da — قد-عقلا وذ November
Zul-hijja — ةجحلا وذ December
(Important in the year Hijri) [10].

The Islamic calendar was introduced in 638 AD by the Caliph [[Umar]] (592-644 CE). This calendar was lunar and was based on the movement of the moon. Umar introduced this calendar to eliminate conflicts between the different calendars of his day. 'Umar, in consultation with several of his companions, decided to choose the year of emigration as the start of the year. The 1st Muharram day of the year of the emigrant was chosen as the starting point of the calendar. The Hijri date is usually found in Western literature by A.H. (This is an acronym for Anno Hegirae. Muharram's first day of Muharram (Muharram 1, 1 A.H.) coincides with July 1622 in the Gregorian calendar). The emigration of Prophet Muhammad (pbuh) and the migration from Mecca to Medina correspond to September 62 of the Gregorian calendar.

French ceremonies and customs

French rituals and customs are somewhat different. Naming is a very important process. It is believed that the name will influence the character of the child in the future. That is why they prefer to appoint good and kind people. In the past, the Catholic clergy also played a role in the choice of the name, and they simplified their choice of the name.

In this regard, we thought it appropriate to give an example. The Christian Council (1545-1563) recommended that a child in Catholic families bear the name of a saint, and that if a saint was named, that saint would protect the baby. This is why this habit is well preserved to this day, and we can find names for a number of famous French writers and poets, celebrities and place names.

But often they give two or three names. The baby is also given a parent name as a middle name. The names of the Bible, John, Joseph and Mary are very common. They also give their ancestors their second names, which are highly respected. But names can also change. they wanted to be a good human being just like their ancestors and grandparents. In 1850, the poet Hartmann (Charles Frédéric Hartmann (1788-1864) is an Alsatian merchant who made himself famous by participating in the literary movement of revival of dialectal and Germanic poetry in Alsace in the middle of the 19th century.) Strongly criticized , "Unfortunately, the old names are gradually disappearing."

Alsations often liked to add a diminutive to first names. Also we get first names for girls like Gretele (Grete), Karlleinele (Caroline), Sälmel (Salomé), Bärwel (Barbara), Marickel (Marie), Martel (Marthe). The first names of

Eulalie, Octavia, Mélanie and Léonie passed, fifty years ago, for very modern. Nowadays, we have returned to more classic names. For the boys we have first names like Fredel (Alfred), Fritz (Fritz), Güschtel (Gustave), Mischel (Michel), Schang (Jean) and Dännel (Daniel) [4].

Equipment for cradles in Uzbekistan (in the central regions, notably Samarkand, Bukhara, Djizzakh). Ethnolinguistics describes and explains facts and dynamics of linguistic processes encompassing semantic analysis and linguistic variability, in the contextual and socio-cultural situation of the act of communication, speakers and referents. Ethnolinguistics mobilizes all the significant and relevant parameters or indices, whatever the disciplines and specialties to which they belong. This requirement for contextualized meaning makes ethnolinguistics a multidisciplinary field of study and knowledge, which deals with the particularities of each field studied, which produces methods, best practices and tools, long before producing generalities and theories [11].

The multidisciplinary of ethnolinguistics borrows from ethnology, linguistic anthropology, sociolinguistics and dialectology, onomastics and folklore, history and philology, psychology. It is therefore part of multidisciplinary and empiricism. Ethnolinguistics thus differs from the sociology of language in that it does not study language as one of the cultural elements, but refers to cultural elements to explain facts of language, in particular categorizations - points of view of the Weltansicht (linguist germany) - or phenomena of variation - treated by dialectology.

Ethnolinguistic, representing the equipment of the cradle: blanket - no straw, millet or fried chickpeas (to absorb sweat and urine), but no cotton; then they write a thin cotton cover and royalties. These include ethnolinguistics, such as footsteps, cufflinks, head and shoulder cuts, slippers and handbags, pillows and cribs is possible. During the ceremony, the mother, aunts and other members of the woman's family are also invited. A woman who is older than all, first read the blessed prayer and poured the baby into the cradle, pouring cottonseed oil on the neck.

A cradle is a special foot-shaped device designed to bend and shake a baby. Mainly made from mulberry, sawdust and other woods. Dist. 1–1.05 m, height 50 cm to 60 cm. Structure: surrounded by four to eight coaches (tumbler) and takbazi (goalkeeper); Thin boards are mounted on the cheekbones to allow the baby to lie down (a special place for the canvas) Take a semicircle around the legs on each side of the cradle. A hook 1.2 m wide and 8-10 cm wide is installed and a handle is attached to the hook. The domes are made on both sides of the handle. To protect the baby's head and feet, the nails are provided with heads and small burrs. It is decorated with ornaments or painted in different colors, and sometimes painted varnish. Special fabrics or silk rags (beds, pillows, pillows, bracelets, bedding, etc.) are used to mark

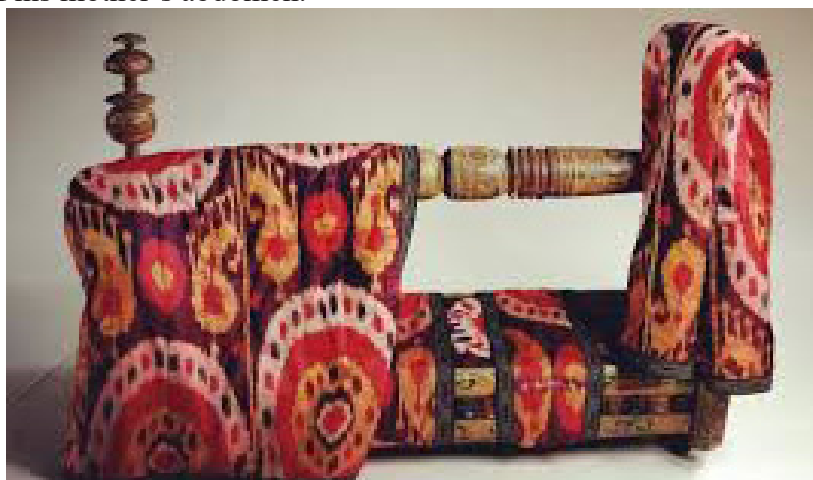
the child. In the cradle the baby's hair stays dry and clean when lying down; The rhythmic vibration of the mother has a positive effect on the baby in the cradle. It helps to sleep in peace and to develop spiritually and well.

Cradle, since Antiquity, it is common among the Uzbeks, Tajiks, Turkmens, Karakalpak, Kyrgyz and other peoples of the East. Mentioned in sources, notably "Devonu lugotit Turk" (11th century).

It is known that the ceremony takes place in different countries in the region and is used in different terms. There is in particular the concept of Uzbek cradle, Kyrgyz cradle, Kazakh belek, Turkmen and even Russian kolibelnoye svatovstvo.

It is best to let the baby sleep in the crib for the first 3-4 months from birth, as it is comfortable and a place that will make him feel secure, reminding him of his mother's abdomen.

The cradle market is a separate section in the markets of all regions of Uzbekistan. Whoever goes to him will enjoy. Because the artisans make different and beautiful. Not surprisingly, no cradle factory has been built in Uzbekistan. They are made by craftsmen only with respect for the national style.

In conclusion, it should be noted that this series of ceremonies is distinguished not only by its originality, its history, but also by its richness in ethnic and religious ceremonies.

Among the ethnographic lexemes related to Uzbek rituals, there are ethnographic lexemes and hybrid lexemes, which are Turkish, Uzbek, Arabic, Iranian, Russian and foreign languages, and are few in number. Of course, no nation can live apart, and economic, political and cultural ties have always existed between nations. This phenomenon is more pronounced in the dialects.

Important ethnographic lexemes related to Uzbek rituals are historical lexemes, which can be divided into the following groups: a) ethnographic lexemes related to literary language; b) Ethnographic lexicons linked to folk rituals of the dialect.

Lexeme is common in this dialect, and most lexemes have come in portable meanings and have served to enhance the effect of lexeme. Many lexemes, which represent weddings and funerals, are represented in figurative compositions and folklore.

The lexemes inherent in the territory of Uzbekistan have been in constant contact with other languages during their long development. Therefore, in the ethnographic lexical layer, Uzbek, Arabic and Russian lexemes are used together with lexical units of oriental languages. Indeed, on the one hand, the Arabic language as a language of religion and belief has been around for a long time and is firmly established in the language, and the Uzbek peoples and other peoples have lived side by side for centuries. The content of the glossary is constantly evolving and improving

The festivals, rituals, customs and historical traditions of the peoples of the East and the West reflect their noble qualities, their national characteristics, the values of honesty, purity and diligence. All the national and spiritual manifestations of the people are reflected in popular ethnography.

REFERENCES

[1] Mirzaev N. An explanatory dictionary of ethnography in Uzbek. - Tashkent: Science, 1991.- B.14.

[2] Karimov I.A. Uzbekistan: National independence, economy, politics, ideology 6 drops. Part 1. - Tashkent: Uzbekistan, 1996. - 80 pages.

[3] The dictionary of French proverbs and idioms. - 1827.

[4] www.lova-pourrier.com/index.php?option=com_content&view=article&id=400:7-jolies-coutumes-traditions-et-pratiques-de-birth-dans-le-mon...

[5] Khussainova Z. Onomasiological study of the names of marriage ceremonies in the Uzbek language (based on documents from the dialects of Bukhara). - Summary diss.... Ph.D. - Tashkent, 1984.

[6] Nurillayeva Ch.M. Marriage ceremonies in Turkestan Advice for the deaf: Candidate of Philol ... (PhD) - ... diss.avtoref. - Tashkent, 2001.

[7] Bride O.O. Hello, kind in Uzbek wedding folklore: Candidate of philology ... diss.avtoref. - Tashkent, 1999.

[8] Sarimsakov B. Folklore Ceremony // Essays of Uzbek folklore. - Tashkent, 1988.

[9] Djurabaev A. Names of wedding ceremonies in the Uzbek language: Summary of diss Candidate of philology. - Tashkent, 1971.

[10] Begmatov E. The first names of Uzbeks - Tashkent: State scientific publishing house of the National Encyclopedia of Uzbekistan, 1998. - 608 p.

[11] Hayitova F. Linguistic interpretation of wedding songs: Candidate of Philology ... (PhD) diss.avtoref. - Tashkent, 1998.

**ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ АТАУЛАР ХАЛЫҚ ТАИХА МЕН
МӘДЕНИЕТІНІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІ РЕТІНДЕ
(нәрестенің дүниеге келу рәсімдері негізінде)**

Эшмуродова З.Р.¹,

¹филол. магистрі, француз тілі оқытушысы,

Самарқан мемлекеттік университеті,

Самарқанд, Өзбекістан, e-mail: eshmurodova.zarifa@mail.ru

Андатпа. Мақалада Батыс пен Шығыс мәдениетіне жататын Франция, Түркия, Өзбекістан халықтарының нәресте дүниеге келу рәсімдерінің атаулары тарихы мен мәдениетінің көрсеткіші ретінде қарастырылған. Шығыс пен батыс халықтары арасында баланың дүниеге келуіне арналған ортақ рәсімдер мен айырмашылықтары, жүріс-тұрыс ережелерінің ерекшеліктері анықталып, лингвомәдени сипаттама берілді.

Тірек сөздер: этнографиялық атаулар, этнография, дәстүр, рәсім, лингвокультурема.

**ЭТНОГРАФИЗМЫ КАК МАРКЕРЫ КУЛЬТУРЫ И
ИСТОРИИ НАРОДА
(на материале ритуалов, связанных с рождением ребенка)**

Эшмуродова З.Р.¹,

¹магистр филол.наук, преподаватель французского языка,

Самаркандский государственный университет,

Самарқанд, Өзбекістан, e-mail: eshmurodova.zarifa@mail.ru

Аннотация. В статье на материале названий ритуалов, связанных с рождением ребенка, рассматриваются национальные традиции и обычаи народов Востока и Запада (на примере Франции, Турции и Узбекистана). Выявлены общие моменты и различия в ритуалах, посвященных рождению ребенка у восточных и западных народов, отмечено немало тонкостей, деталей правил поведения, дана их лингвокультурологическая характеристика.

Ключевые слова: этнографизмы, этнография, традиция, ритуал, лингвокультурема.

Статья поступила 05.10.2020

2 Бөлім.
АУДАРМАНЫҢ ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА АЯСЫНДАҒЫ
ЗЕРТТЕУЛЕР
Раздел 2.
ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ
ПЕРЕВОДА
Part 2.
RESEARCHES IN THEORY AND PRACTICE OF TRANSLATION

ӘӨЖ 81.25
DOI 10.48371/PHILS.2020.58.3.008

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ЕРТЕГІЛЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ
АУДАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сәдубек С.Қ.¹,

¹2 к. магистранты, мамандығы: «6М056 – Аударма ісі:
синхронды аударма», Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ
Алматы, Қазақстан, e-mail: sadubek97@mail.ru

Андатпа. Бұл мақалада ағылшын тіліндегі ертегілерді қазақ тіліне аудару ерекшеліктеріне талдау жасалған. Балалар әдебиеті ерекшеліктерінен туындайтын оны ағылшын тілінен қазақшаға аударылуы аударматанудың қазіргі талаптары тұрғысынан қарастырылған.

Тірек сөздер: балалар әдебиеті, аударма, қазіргі аударматану, ағылшын тілі, қазақ тілі.

Кіріспе. Көркем әдебиет – әр елдің өзіндік болмысын, сол елге тән ерекшелігін, сол халықтың өткені мен бүгінін көркемдеп жеткізетін бейнелі сөздер жиыны. Көркем әдебиеттің проза, поэзия, драматургия жанрларында елдің эстетикалық қуаты айқын жеткізіледі. Яғни, көркем шығармалар шынайы өмір шындығын суреттей отырып, заттар мен құбылыстарды бейнелеу арқылы оқырман сезіміне әсер етіп, ой тудыра алады [1, 349 б.].

Балалар әдебиеті – әдебиетіміздің өскелең бір саласы. Оның өзіндік өсу, өркендеу жолдары бар. Балаға қоршаған ортаны таныстыру, жақсы-жаманды ажырату, дүниетанымын қалыптастыруда «таптырмас қазына». Бұл тұста балалар әдебиеті көркем әдебиеттің бір бөлігі ғана болып қоймай, ол педагогика, бала тәрбиесімен тығыз байланысты,

тұлғаның жан-жақты қалыптасуы мен қоғамға қажетті мүше болып жетілуде психологиялық ерекшеліктерін дамытуға да септігін тигізеді. Жалпы әдебиеттің құрамдас бөлігі ретінде балалар әдебиеті – сөз өнері. А.М. Горький балалар әдебиетін барлық әдебиеттің «егеменді» өрісі деп атайды. Ересектер мен балалар әдебиеті үшін әдебиеттің принциптері, міндеттері мен көркемдік әдісі бірдей екеніне қарамастан, соңғысы шартты түрде балалар әдебиетінің ерекшелігі деп атауға болатын өзіндік ерекшеліктерімен сипатталады.

Балалар әдебиеті көркем шығармашылық пен оқу іс-әрекетінің қиылысында пайда болды. Балалар әдебиеті – оқырман-баланың мүдделеріне назар аудара отырып, өзіне тән барлық қасиеттері бар жалпы әдебиеттің бөлігі, сондықтан көркемдік ерекшелігімен, барабар балалар психологиясымен ерекшеленеді. Өнер өрісі ретінде балалар шығармашылығы көп функциялы. Ол келесі функцияларды орындайды: эстетикалық, дидактикалық және ақпараттық. Балалар әдебиеті біздің өмірімізде ерекше орын алады. Балалар үшін әдебиетке қатысты шығармалар көп ғасырлар бойы кеңінен танымал болды, өйткені балалар ертегілері, әңгімелері мен әндерінде біз өмірді оның барлық көріністерінде көре аламыз. Балалар әдебиеті – өнер. Өнер ретінде оған жалпыланған идеяларды жарқын, көркем түрде, нақты образдарда білдіру тән [2, 3]. Орыс және шетел тілдеріндегі балалар әдебиетінің танымал болуына қарамастан, оның аударма саласы көптен бері сұранысқа ие бола бастады. Балаларға арналған шығармаларды ХХ ғасырдың басына дейін аударуға ерекше көңіл бөлінбеген. Осы уақытқа дейін көптеген кітаптар аударылмады.

Зерттеу өзектілігі.

Балалар әдебиетін аудару саласы әдебиетті жалпы аударудың құрамдас бөлігі ретінде ғана емес, сонымен қатар ұзақ уақыт бойы аудармашылардың назарын жеткілікті дәрежеде пайдаланбаған жеке сала ретінде қарастырылады. Балалар көркем әдебиеті қызықтыру немесе көңіл көтеру үшін ғана бағытталмаған. Ол сондай-ақ баланы тәрбиелеу және әлеуметтендіру функцияларын орындайды, сондықтан балалар шығармасында сақталатын өзіндік нормалары бар. Біріншіден, балалар жұмысы идеология, адамгершілік және т.б. тұрғысынан «балаларға пайдалы» болуы керек. Екіншіден, шығармадағы сюжеттер мен кейіпкерлер, оның тілі баланың жасына байланысты оқу шеберлігі мен ойлау қабілетіне сәйкес келуі керек. Аударма туралы айтқанда, бұл талаптар әр түрлі мәдениеттер мен дәуірлерде әр түрлі болуы ықтимал, сондықтан аудармашы түпнұсқа мәтін мен аударма мәтінді қабылдаушы мәдениеттің балалар әдебиетіне қатысты тұжырымдамалары мен нормаларын ескеруі керек [4, 5].

Бұл мәселені зерттеуде мәдениетке бағытталған аударма стратегиялары маңызды орын алады. Аудармашы ертегіні аудару кезінде барабар аударманы қамтамасыз ету үшін түпнұсқа мәтіннің лингвистикалық, экстралингвистикалық және әдеби сипаттамаларын ескеру және синтездеуі қажет. Аудармадағы басты қиындықтардың бірі - ұлттық-мәдени бейімделу, бұл аударма кезінде тек тілдік жүйелерді салыстыру ғана емес, сонымен қатар әр түрлі мәдениеттерді салыстыру арқылы жүретіндігімен түсіндіріледі [6].

Көркем мәтінді аударудың жалпы және ерекше мәселелеріне арналған еңбектердің көптігіне қарамастан, аударма теориясы мен тіл білімінде ертегілер аудармасының, соның ішінде авторлық ертегі аудармасының, ерекшеліктері әлі жеткілікті зерттелген жоқ. Осыған байланысты біз авторлық ертегінің негізгі жанрлық сипаттамаларын анықтауға, атап айтқанда, ағылшын ертегісінің қазақ тіліне аударылған мәтінін талдау арқылы, сонымен қатар осы жанрды аударудың ерекшеліктері мен мәселелерін анықтауға тырыстық.

Авторлық ертегі дегеніміз - автордың халық фольклорына негізделіп немесе өз ойынан құрастырған балалар және ересектерге арналған шығарма. Авторлық ертегінің алғашқы шеберлері - француз ақыны және сыншысы Шарль Перо, итальяндық драматург Карл Гоцци, неміс жазушысы Вильгельм Хауф, дат прозашысы Ганс Христиан Андерсен және басқалар. Авторлық ертегінің тақырыбы әдетте белгілі бір кейіпкерге немесе автордың өзіне бағытталған, уақыт бойынша тұрақты болады. Авторлық ертегі психологиялық дәреженің жоғары деңгейімен, авторлық қатынасты анықтаумен де ерекшеленеді.

Сонымен, ағылшын ертегі авторларының айрықша ерекшелігі - балалар әдебиетіндегі ересектер мәселесін, кейіпкер типі мен стильдік құралдардың біркелкілігін көтеруге деген ұмтылысы болды. Ертегі авторларының тек балалар жазушылары емес, математика мен әдебиет мұғалімдері, тілші, инженерлер, тарихшылар болғанына қарамастан, барлық авторларды көптеген жылдар бойы өзгеріссіз келе жатқан және ғасырлар бойғы ағылшын дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарына, әзіл-оспақтары мен мағынасыздықтарына негізделген стильдің біркелкілігі, сөз тіркестері мен фразеологиялық бірліктер біріктірді. Ертегілерге арналған сюжеттер көбіне өмірде болған жайттардан, ауызша әңгімелерден туындады.

Мақаламыздың практикалық өзегі болып отырған шығарма дат елінің балалар жазушысы, прозашы Ганс Христиан Андерсеннің «Ұсқынсыз үйрек балапаны» ертегісі [7, 163 б.].

Ертегі 1843 жылы жазылып, алғаш рет «Жаңа ертегілер» жинағында жарыққа шықты. Көптеген әдебиеттанушылар аталмыш ертегіні

өмірбаян-ертегі деп есептейді. Болжауларға сенсек, шығармадағы үйрек деп отырған, жас кезінде бүртүрлі оғаш түрге ие болған Андерсеннің өзі. Әдеби бағыты мен жанрына тоқталатын болсақ, ертегі романтикалық бағыт заңдылығына сәйкес жазылған. Бұл шығарма жанры – авторлық ертегі. Бірақ бұл көбінесе жануарлар туралы ертегіге емес, философиялық астарлы әңгімеге ұқсайды. Ертегінің барлық кейіпкерлері – аллегория, бірақ егер жануарлар ертегісінде кейіпкер сапаның аллегориясы болса, онда «Ұсқынсыз үйрек балапаны» ертегісінің кейіпкерлері белгілі бір адам типін, белгілі бір тағдырды бейнелейді. Аталмыш ертегіні қазақ тілінде бейнелеген Ғ. Жұмабаев [8].

Түпнұсқадан қазақ тіліне аудару барысында аудармашының ана тілі - қазақ тілі екендігі айқын байқалады. Оған дәлел – аударма барысында көптеген фразеологиялық бірліктер, метафоралар және тағы да басқа қазақ тіліне тән тілдік бірліктер қолданылған. Мысалы, ертегі «It was lovely summer weather in the country» - сөйлемімен басталады. Бұл сөйлемді аудармашы «Жаздың жайма-шуақ кезі еді» деп берген. Аудармашы бұл сөйлем арқылы түпнұсқа сөйлемнің қазақ тілді оқырмандарға мәдени қырын сақтай отырып, жеткізген. Қазақ тілінің тілдік бірліктерінің сақталғандығын келесі сөз тіркестері арқылы да байқауға болады. «Golden corn», «green oats», «haystacks piled up» сөз тіркестері «қара бидай сарбалақтанып», «сұлы көктеп», «пішештің шөмеелеге салынған шағы» деп тәржімаланған.

Ертегінің басталуы барысында үйректердің тұрғылықты жерлерінің суреттелу стилі бейнелеу әдісі бойынша қалыптасқан. «The spot was as wild as the centre of a thick wood.» - мына сөйлемде «Түйе жапырақтардың саясы ит тұмсығы батпайтын ну ормандай, құлаққа ұрған танадай мүлгіген меңіреу дүние» деп фразеологиялық тіркестер арқылы әдемі суреттеліп жеткізілген.

Ағылшын және орыс тілінде ер және әйелдің жеке басын анықтайтын есімдіктер бар, мысалы «он, она», «he, she», ал қазақ тілінде арнайы сөздер қолданылады. Мысалы, ертегіде үйректі «she» деп алса, қазақ тілінде «мекиен үйрек» деп жеткізген. Сондай-ақ, «watching for her young brood to hatch» сөз тіркесі, мағынасы бойынша «жаңа балапанын күтіп отыр» деп шұбалаңқы тәржімаланбай, тілдің мәдени ерекшеліктеріне сүйене отырып, «балапан басып отыр» деп аударылған.

Сонымен бірге, аударма барысында контекстік ерекшеліктерге үлкен назар аударылған. Мысалы, «tired» сөзі – ‘шаршады’ деген мағынада, ал аудармашы ерекшелікті түсініп, мәнмәтінге сәйкестендіріп «жалықты» деп аударған. Мәтіндегі жағдайды беру үшін, «to have a gossip with her» сөз тіркесін «үйрекпен өсек айту» деп аудармай, мұндағы басты кейіпкер үйрек екендігін ескеріп, «онымен барқылдасу» деп аударған.

Аударма барысында кездесетін мәселелер мен ағылшын тілінен қазақ тіліне аудару кезіндегі ерекшеліктерге тоқталсақ. Ағылшын тілі мен қазақ тілінің стилистикалық құрылым ерекшеліктерін, анығырақ айтсақ, мүлде сәйкес келмейтінін айқын байқауға болады. Мысалы, ағылшын тілінде баяндауыш бастауыштан кейін, көбінесе екінші кезекте тұратын болса, ал қазақ тілінде баяндауыш көбіне сөйлемнің соңында келеді. Бұл мәтін авторлық шығарма болғандықтан, автор өзіндік таным-түсінігіне сәйкестендіріп, өзіндік әлемдік танымына сай етіп жазған. Демек, аудару барысында түпнұсқа стилін сақтай отырып, қазақ тілді оқырмандарға түсінікті тілмен жеткізу маңызды. Яғни, тек қана түпнұсқа мәтіндегі ақпаратты беріп қана қоймай, автордың жеткізгісі келген эмоционалды жағдайын реципиентке бейнелеп көрсету. Сонымен бірге, түпнұсқада көрсетілген уақыт және адамдардың ұлттық-мәдени ерекшелігін аударма тілінде жеткізе білу үлкен мәселе болып табылады [9]. Сондай-ақ контекстік ауытқушылық мәселесі барлық аудармашыда кездесетін жағдай. Бұл мәселеге жолықпау үшін, екі тілде де тек негізгі тілдік білімнен бөлек аялық білімнің болуы маңызды.

Г.Х.Андерсеннің «Ұсқынсыз үйрек балапаны» атты шығармасын қазақ тіліндегі аудармамен салыстырып талдау барысында аударма сапасын көтеру мақсатында сөйлемнің бөлшектенуі, сөйлемдерді біріктіру, грамматикалық ауысулар әдістері көптеп қолданылғанын байқадық. Сонымен бірге, кейбір сөз тіркестерінің аудармаларында калькалау әдісі де кездесті. Мысалы, *The Ugly Duckling* – *ұсқынсыз үйрек балапаны* деп аударылған, ағылшын тіліндегі көп мағыналы сын есімнің *ugly* ауыспалы мағынасы қазақша «ұсқынсыз» сын есімнің ‘кесінсіз, сұрықсыз’ мағынасына ауыспалы ‘жағымсыз’ мағына қосылуда (орысша аудармасында «гадкий» сөзінің мағынасымен салыстыру осы құбылыстарды анығырақ көрсетеді).

Жоғарыда айтылғандай, аудармашының назарында түпнұсқа ертегінің терең мағынасын жеткізу болғандықтан, көбінесе модуляция әдісі арқылы мәнмәтінге сәйкестендірілген аударма десе болады. Соның негізінде аударма мәтіннің сөздер мен сөз тіркестері арасында логикалық қатынас сақталып, шығарма идеясын жеткізуші құралдар қатарында қарастырылады.

Қорыта келе, қазіргі аударматануда орын алып келе жатқан аударма процесін мәдени бағыт призмасы арқылы қарастыру аударманың көптеген қырын ашып, аудармашылық талдауды нығайтады. Аударма түпнұсқа және аударма лингвомәдениеттеріне тән екі халықтың ұлттық-мәдени, тарихи ерекшеліктерін, оның ішінде тілдік бейнелеу тәсілдері, троптар, фразеологиялық бірліктер, мақал-мәтел, қанатты сөздер мен екі лингвомәдениеттің танымал прецеденттік есімдері сияқты көптеген

ұлттық-мәдени көріністерін ескеріп, ал аудармашы оларды жете қамтуы керек. Мұнда аудармашы эквиваленттілік мәселесімен бетпе-бет келеді, сондықтан аударма оқырманы бөтен өмір, мәдениетті жете түсінуі үшін аудармашы түпнұсқа мағынасын әуелі өзі дұрыс, терең түсініп, оны аударма тілінде жоғалтпастан дұрыс берілу әдісін таңдауы керек. Г.Х. Андерсен «Ұсқынсыз үйрек балапаны» атты ертегісінің жоғарыда қарастырылған Ғ. Жұмабаев аудармасы осы талаптарға сай әзірленгенін дәлелдей келе, оқырман бұл ертегіні аударма ретінде емес, түпнұсқа деп қабылдайтынын айту керек.

ӘДЕБИЕТ

[1] Сдобников В.В., Петрова О.В. Теория перевода. М.: АСТ, Восток-Запад, 2007. – 448 с.

[2] Задорнова В.Я. Восприятие и интерпретация художественного текста: Учебное пособие для ин-тов иностр. яз. и филол. фак. университетов. – М.: Высшая школа, 1984. – 152 с.

[3] История казахской литературы. (Ред. коллегия: М.Г. Габдуллин и др.). – Т. 1. – Алма-Ата: Наука, 1968. – 452 с.

[4] Чуковский К. Сказки. – М.: Детская литература, 1978.

[5] Энциклопедия для детей. – Т. 15. – Всемирная литература. – Ч. 1. – От зарождения словесности до Гете и Шиллера. – М.: Аванта+, 2000.

[6] Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – М.: ЭТС. - 2002. - 424 с.

[7] Hans Christian Andersen. The Ugly Duckling. - http://hca.gilead.org.il/ugly_duc.html

[8] Ганс Христиан Андерсен. Ұсқынсыз үйрек балапаны. Ауд. Ғ. Жұмабаев. <https://bilim-all.kz/article/4317>

[9] Аударма үдерісіндегі трансформациялау типтері. <https://articlekz.com/kk/article/23825>

REFERENCES

[1] Sdobnikov V.V., Petrova O.V. Teorija perevoda. (Translation theory) M.: AST, Vostok-Zapad, 2007. 448 p. [in Rus.].

[2] Zadornova V.Ja. Vosprijatie i interpretacija hudozhestvennogo teksta. (Perception and interpretation of a literary text). Uchebnoe posobie dlja in-tov inostr. jaz. i filol. fak. universitetov. a textbook for in-tov foreign. lang. and philol. fac. universities). Moskva: Vysshaja shkola, 1984. – 152 p. [in Rus.].

[3] Istorija kazahskoj literatury. (History of Kazakh literature.). Red. kollegija: M.G. Gabdullin i dr.. (Ed. Collegium: M.G. Gabdullin and others). – Т. 1. – Алма-Ата: Nauka, 1968. – 452 p. [in Rus.].

[4] Chukovskij K. Skazki. (Fairy tales). M.: Detskaja literatura, 1978. [in Rus.].

[5] Jenciklopedija dlja detej. (Encyclopedia for children.). Т. 15. Vsemirnaja literatura. (World literature). Ch. 1. Ot zarozhdenija slovesnosti do Gete i Shillera. (Part 1. From the birth of literature to Goethe and Schiller). М.: Avanta +, 2000. [in Rus.].

[6] Komissarov V.N. Sovremennoe perevodovedenie. (Modern translation studies). М.: JeTS. 2002. 424 p. [in Rus.].

[7] Hans Christian Andersen. The Ugly Duckling. - http://hca.gilead.org.il/ugly_duc.html

[8] Gans Hristian Andersen. Ұskynsyz үjrek balapany. F. Zhymabaev. (Ugly duckling. Translated by G. Zhumabayev). [in Kaz.] <https://bilim-all.kz/article/4317>.

[9] Audarma үderisindegi transformalau tipteri. (Types of transformation in the translation process). [in Kaz.] <https://articlekz.com/kk/article/23825>

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА СКАЗОК С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК

Сәдубек С.К.¹

¹магистрант 2 года обучения, специальность
«6М 056 - Переводческое дело», КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан, e-mail: sadubek97@mail.ru

Аннотация. В статье анализируются особенности перевода сказки с английского языка на казахский язык. Рассмотрены особенности детской литературы и проблемы ее перевода в свете требований современного переводоведения.

Ключевые слова: детская литература, перевод, современное переводоведение, английский язык, казахский язык.

FEATURES OF THE TRANSLATION OF FAIRY TALES FROM ENGLISH INTO KAZAKH

Sadubek S.K.¹,

¹MA student, specialty “6M056 – Translation studies”
of Ablai khan KazUIRandWL,
Almaty, Kazakhstan, e-mail: sadubek97@mail.ru

Abstract. The article analyzes the features of the translation of a fairy tale from English into Kazakh. The features of children’s literature and the problems of its translation are considered in the light of the requirements of modern translation studies.

Keywords: children’s literature, translation, modern translation studies, English, Kazakh.

Статья поступила 20.05.2020

ӘӨЖ 81.25

DOI 10.48371/PHILS.2020.58.3.009

ЖАРНАМАНЫ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ (сыртқы жарнама негізінде)

Тұрғалы С.Н.¹

¹2к. магистранты, мамандығы «6М056– Аударма ісі, ілеспе аударма»

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ

Алматы, Қазақстан, e-mail: ashmsalta@gmail.com

Андатпа. Бұл мақалада жарнама жайында қалыптасқан түсініктер, жарнаманың қазіргі жағдайы, сауатты аударманың жасалу тәртібі, сыртқы жарнамалардың қазақ тіліне аудару мәселелері мен оны жариялауға арналған талаптары жайында айтылады. Сыртқы жарнаманы аудару барысында жиі кездесетін қателіктер және оларды түзету жолдары берілген.

Тірек сөздер: жарнама, аударма, қазақ тілі, сыртқы жарнама, қателер.

Жарнама мәтіндерін аудару мәселелері негізінен белгілі бір стилистикалық тәсілдердің «аударылмайтындығынан» туындайды. Оның қатарына идиомалар, мақал-мәтелдер, сөздердің ауысып түсуі немесе ұйқас сияқты лингвистикалық ерекшеліктерді жатқызуға болады [1]. Бұл тілдік бірліктерге тән ерекшеліктер әрбір жеке тілдің өзіндік құрылымына жатады; сол тіл тұтынушысы мен мәдениетте ғана таралғандығынан, оларды сол халық мәдениетінің тілдік әсерін түсінетін адамдарға ғана таныс. Жарнама мәтіндерін аударудың негізгі алгоритм, формуласы жоқ. Мәтінді сапалы әрі тиімді етіп аудару үшін аудармашы сөзбе-сөз, мазмұнды немесе басқа да мағынаға сай келетіндей, аударма тәсілдерін қолдану керек және оны алдын ала білуі тиіс. Дегенмен, көп жағдайда, аударма тілінде толыққанды жаңа жарнама мәтінін ойлап табу - түпнұсқа тіліндегі басты ойды жеткізудің тиімді әдістерінің бірі.

Қазіргі тіл білімі жарнаманың ерекшеліктерін ескере келе, біріншіден жарнаманы дискурс тұрғысынан, екіншіден, оны маркетинг және байланыс құралы ретінде қарастырады. Жарнама тек өнім мен қызмет туралы ақпарат қана беріп қоймай, тұтынушы тауардың қаншалықты тиімді екеніне көз жеткізуіне бағытталған. Оның мақсаты – қабылдаушының жарияланып отырған тауарға қызығушылығын арттыру.

Заманауи жарнама алуан түрлі болғандықтан, олар түрлі көрсеткіштер негізінде бірнеше қырларынан топтастырылады.

Осыған орай, кейбір жарнама берушілер, адамның көзі әуелі бейне, суреттерге түсіп, жиі байқауының салдарынан, визуалды жарнамаға сүйеніп жатады, ал басқалары визуалды көріністі сүйемелдейтін ауызша жарнаманы көбірек қолданады. Бұның барлығы әдетте, жарнама берушілердің мақсатты аудиторияның көңілін тауып, назарын аударғысы келетініне байланысты [2]. Бірақ визуалды түрде, дауысты, дауысты-визуалды болсын, жарнаманың ең басты құралы – тілі екенін ескерсек, жарнаманың басты функциясы тұтынушының сенімін арттыру болғандықтан, жарнаманың тілі айқын және есте қаларлықтай болуын ұмытпауымыз қажет [3].

Жарнама мәтінін жазып құрастыру процесінде де, оны аудару барысында да тұтынушы айқын рөл атқарады. Сондықтан маркетинг жоспары бойынша, жарнама мазмұнына сәйкес материалдарды таңдау арқылы тұтынушылардың көңілінен шығатындай етіп жасалады. Осы жағдай (фактор) жарнама мәтінінің түпнұсқасы мен аудармасының оның қандай тұтынушыға арналғанына, яғни мақсатты аудиториясына, байланысты тілдік бірліктер мен сөз өрнектерін таңдауда атқаратын қызметі де анықталады.

Аударма үдерісінің басты қатысушысы – аудармашы. Оны аударманы өндіріп шығарушы десе болады. Аудармашы тіл мен мәдениеттің дәнекері ретінде маркетинг жоспарын жүзеге асыру үшін аударма құрылымын дұрыс таңдап, түпнұсқа мазмұнын жеткізе білуі тиіс. Аудармашылардың көпшілігі жарнаманы аудару үдерісіндегі функционалды эквиваленттілік қағидасын құптайды, яғни аударма мәтініне функционалды өзгерістер жасалса да, бастысы мағынасын сақтап, оқырманға түпнұсқадағыдай әсерін тигізу керек.

Қай жарнама болмасын, алдымен ол белгілі бір елдің аудиториясына ғана арнайы бағытталады. Әлем бойынша тұтынылатын өнімдер мен қызметтер түрі ұқсас екені анық, алайда жарнаманың дәл сол елдің қалыптасқан тілдік мәдениетін тасымалдаушыларына ғана әсер ететін өзіндік лингвомәдениеттік ерекшелігі бар. Жарнамалық мәтінінің маңызды бірлігі – сөз. Және де сөз – мағынаға толы ақпарат беруші маңызды тілдік бірлік. Сөздің қолданыста, әсіресе жарнамалық дискурста, атқаратын қызметі шексіз. Жарнама мәтінді өндіруші, ол түпнұсқа мәтін болса да, аударма мәтін болса да, сөз бен сөйлеу арқылы қатынастың қызметтерін терең, жан-жақты игеріп, минималды түрде сөз қорын пайдалана отырып, маркетингтік ақпаратты максималды түрде жеткізе білуі керек. Жарнама мәтінін ойлап табу кезінде әрбір сөзді мұқият таңдау – негізгі үдеріс болып табылады. Жарнама аударушының қызметі мен жауапкершілігі жарнама түпнұсқаның құраушы авторынан асып кетпесе, кем емес. Себебі аудармашы, біріншіден, түпнұсқа

авторының ойын дәл, жете түсінуі қажет. Ол үшін түпнұсқа тілі мен лингвомәдени ерекшеліктерін, соның ішінде прецеденттік есімдер, атаулар, қанатты сөздер, наным-сенім, ұстанымдар, юмор т.б., етене білуге тырысады. Екіншіден, аударма тілі мен оның да лингвомәдени ерекшеліктерін жоғары деңгейде игерусіз аудармашы, әсіресе жарнама аудармашы, мақсатына жетуі күмән туғызады. Сонымен, аударылған жарнамаға қойылатын талаптардың бастысы: жарнама мәтініне немесе ұранына енген әрбір сөз түпнұсқа авторының ойындағыдай дәл, жинақы, негізделген және оқырман үшін түсінікті болуы керек [4].

Жарнама мәтінінің құрылымы мен аудармасына мұқият қарап, көптеп көңіл бөлу керек екенін ескердік. Біздің елімізде тарихи жағдайлар салдарымен орыс тілінен → қазақ тіліне жасалған аудармалар басым. Бұл жағдай тәуелсіздік кезеңінде де жалғасып келеді. Оның объективті негіздемелері де бар. Мәселе – сол аудармалардың сапалы болуында. Негізінде мемлекеттік тіл дәрежесіндегі қазақ тілінің әдеби тіл ережелеріне сай қолданылуы әрқашан мамандар назарында [5]. Соның негізінде «жалпы ҚР-ның Тілдер туралы заңы, шағын және орта бизнес саласында жиі бұзылады» деген түйіндеме орын алуда. Әсіресе бұл жарнама аудармаларында айқын көрініс табады. Зерттеу барысында орыс тілінен сауатсыз аударылған жазулары бар маңдайша мен тақтайшаның көбісі жеке кәсіп иелеріне тиесілі болғаны анықталды. Мұндай дөрекі қателіктер туралы екі түрлі болжам айтуға болады: бірі – сауатсыздық, екіншісі – біле тұрса да қателікті жөндетпеу. **Қазақ тіліндегі жарнама мәтіндерінің сауатсыз жазылғандығын** түсіндірер болсақ, алдымен мәтін орыс тілінде жазылып, содан кейін қазақ тіліне «сөзбе сөз» аударылады, нәтижесінде қателіктерімен жасалған калька пайда болады. Осындай «аударма тактикасы» тілдер бір бірінен тек мәтін ішіндегі сөздермен ғана шектелу деген көрініс арқылы құрылады. Сонымен қатар, әртүрлі тілдердің грамматикалық құрылымы және тек өздеріне тән әлемді сипаттау жүйесі бар, алайда оған назар аударылмайды. Сондай-ақ, аударумен айналысатын адамдар электрондық аудармашыны пайдалануы мүмкін екендігін де ескеру қажет. Қалай болғанда да, қазақ тілінде жазылған деп танытатын жарнаманың жекелеген нұсқалары автоматтандырылған желілік аудармашылардың ұсынған аудару нұсқаларымен сәйкес келеді. Нәтижесінде біз мағынасынан мүлдем айырылған аудармалық сәйкессіздіктерге тап боламыз.

Бірақ мәселе тек жарнамалық мәтіндердің сауатсыз жазылғандығында ғана емес. Бұл жағдайда біз заманауи қазақ тілінің көпшілік алаңында құлдырауының жарқын индикаторын көріп отырмыз.

Айталық, сіз мысалы шетелдік қаланың көшелерінде жүріп, онда қате жазылған жазба бар екенін көресеніз, осы елдің тұрғындары туралы

не ойлайсыз? Егер көзге түсер сауатсыздықтың объективті фактісіне негізделетін болсақ, осы ел тұрғындарының өз мемлекеттік тіліне қатысты нақты көзқарасы жөнінде сіздің пікіріңіз қандай болады?

Сондықтан сауатсыз жазылған жарнама біздің шешілмей жатқан тілдік және әлеуметтік мәселелеріміздің тек кішкентай ғана бөлігі болып табылады. Сауатсыз жазылған қазақ тіліндегі жарнама қазақстандықтардың ары мен намысын оятуға тырысып жатыр деп айтуға болады. Бірақ, өкінішке орай, әзірге нәтиже толығымен бар деп айтуға ерте. Қала көшелеріндегі сыртқы жарнамалардан қателер әлі де кездеседі. Мағынасыз аудармалар, әріптік қателер мен оңды-солды қойылған тыныс белгілері солардың қатарында. Тіл мамандары көрнекі ақпараттардың сауатсыздығын айтып, дабыл қаққанымен, жарнамадағы қателер азаяр емес. Мамандар кезекті рет көрнекі ақпарат пен жарнама сауаттылығы мәселесін көтерді. Әсіресе, бұл тақырып жарнама саласындағы қазақ тілі нормасының сақталуында өзекті мәселе. Мәселен «очки» сөзін көзілдірік емес, ұпайлар деп аударылуы, дүкен атауларында алдымен орыс тіліндегі нұсқасының жазылуы және екі сөздің бірігіп қалуы секілді дөрекі қателіктер жиі кездесіп жатады. Ал мұндай олқылықтарға жарнама агенттігі қызметкерлерінің көзі үйреніп кеткен секілді. Бұл мәселенің бірден бір шешімі жұмысқа осы міндетті орындай алатын құзыретті мамандарды тарту керек.

Ал еліміздегі аудармалардың сапасы қандай екенін бірі байқап жатса, біріне оның маңыздылығы екіталай. Жарнама – қала бейнесін қалыптастырушы құралдардың бірі. Қала қонақтарының бірінші болып үлкен билбордтардағы қателерді байқауы қуантарлық жағдай емес. Бүгінгі күні жеке кәсіпкерлердің көпшілігі, әсіресе интернет-дүкендер өз жарнамаларын тек орыс тілінде беріп жатады. Ал Қазақстан Республикасының «Жарнама туралы» заңына сәйкес [6], «...бланктер, маңдайша жазулар, хабарландырулар, жарнама, прејскуранттар, баға белгілері, басқа да визуалды ақпараттар мемлекеттік және орыс тілдерінде, қажет болған жағдайда басқа да тілдерде жазылады...», «... көрнекі ақпараттың барлық мәтіні мынадай ретпен: мемлекеттік тілде - сол жағына немесе жоғарғы жағына, орыс тілінде оң жағына немесе төменгі жағына орналасады, бірдей өлшемдегі әріптермен жазылады. Қажеттігіне қарай көрнекі ақпараттың мәтіндері қосымша басқа да тілдерге аударылуы мүмкін. Бұл жағдайда қаріп өлшемі нормативтік құқықтық актілерде белгіленген талаптардан аспауға тиіс. Ауызша ақпарат, хабарландыру, жарнама мемлекеттік тілде, орыс және қажет болған жағдайда, басқа да тілдерде беріледі» делінген [6]. Осыған сәйкес мысал ретінде Алматы қаласындағы «Frank Lyman» әйелдер киімі дүкенін алсақ болады. Дүкеннің сыртқы атауы түпнұсқа тілінде

және астында «канадский бутик» деп тек орыс тілінде ғана жазылған. Заңға тиісінше мемлекеттік тілде орыс тілімен бірдей қаріппен бірінші «канадалық бутик» деп жазылуы тиіс. Тағы бір мәселе, қарапайым хабарландырулардан да қателер кездесіп жатады. Әлем бойынша «сovid-19» атты індетінің таралуы салдарынан, адамдарға арақашықтықты сақтау туралы хабарламаларды жиі көреміз. Өкінішке орай, оның қателеріне мән беріп жатқандар жоқтың қасы. Соның қатарына «Сенімді өтініш! Арақашықтығыңызды қатарда сақтаңыз!». Мұндағы «сенімді өтініш» орыс тіліндегі «убедительная просьба» деген тіркесінің тура аудармасы. Дұрыс нұсқасы тек «өтініш» немесе «көптен-көп өтініш» болуы тиіс. Сонымен қатар, «қатардағы арақашықтықты сақтаңыз» деген хабарлама нұсқасы дұрыс болады. Осыған ұқсас мәселе қатарына «Кіру бір адамға дейін» хабарламасы жатады. «Вход не более 1 человека» сөйлемі сөзбе-сөз аударылған, сондықтан қазақ тілінде аяқталмай қалған сөйлем секілді. Оны «Бір адамнан ғана кіруге рұқсат» деп түзету қажет.

Сонымен, жарнама мәтіндерін аударудың әрбір тәсілі және сыртқы жарнамаларды жариялаудың талаптарын сақтау ерекше маңызды. Бір мақала аясында нақты тәсілдердің түрі мен қателік кеткен жарнамалардың басқа да түрлеріне тоқталу мүмкін болмады. Өз кезегінде, жарнама мәтіндерімен жұмыс жасағанда, аударма ғылымдарының негізгі категорияларының бірі – сәйкестік ұғымының маңыздылығы зор. Сондықтан, мұнда түпнұсқа мен аударма мәтінінің мазмұндарының тұтастығы, ортақтығы қалыптаспай, сапалы мәтінге қол жеткізу екіталай.

ӘДЕБИЕТ

[1] Linda A.H. Strategies and limitations in advertising – 2004. – 14 p. - https://moam.info/strategies-and-limitations-in-advertising-translation-_59f11c2e1723dde995d0541b.html

[2] Dyer G. Advertising as Communication. – London. – 1995. – 248 p.

[3] Добросклонская Т.Г. Вопросы изучения медиа текстов: (опыт исслед. соврем. англ. медиа речи). – М.: Диалог-МГУ: МАКС пресс, 2000. - 287 с.

[4] Бердышев С.Н. Рекламный текст. Методика составления и оформления. – М.: Дашков и К⁰, 2008. — 252 с.

[5] ҚР Конституциясы. «Тіл туралы» 4 тарау, 21-бап; Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 11 шілдедегі N 151 Заңы <http://edukaz.kz/index.php/kz/normativtik-y-ty-zhattar/92-r-til-turaly-za-y>

[6] Жарнама туралы. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 19 желтоқсандағы №508-II Заңы https://online.zakon.kz/document/?doc_id=51045608

REFERENCES

- [1] Linda A.H. Strategies and limitations in advertising – 2004. – 14 p. - https://moam.info/strategies-and-limitations-in-advertising-translation_59f11c2e1723dde995d0541b.html
- [2] Dyer G. Advertising as Communication. – London. – 1995. – 248 p.
- [3] Dobrosklonskaja T.G. Voprosy izuchenija media tekstov: (opyt issled. sovrem. angl. media rechi). (Questions of studying media texts: (experience of research in modern English media speech)). М.: MAKS Press. – 2000. – 287 p. [in Rus.]
- [4] Berdyshev S.N. Reklamnyj tekst. Metodika sostavlenija i oformlenija. (Promotional text. Compilation and design methodology). М.: Dashkov i K^o, 2008. 252 p. [in Rus.].
- [5] ҚР Конституциясы. «Тіл туралы» 4 тарau, 21-бап.(The Constitution of the Republic of Kazakhstan. Chapter 4 “On Language”, Article 21). Qazaqstan Respublikasynyń 1997 jylǵy 11 shildedegi N 151 Zańy (Law of the Republic of Kazakhstan dated July 11, 1997 N 151) [in Kaz.].
<http://edukaz.kz/index.php/kz/normativtik-y-ty-zhattar/92-r-til-turaly-za-y>
6. Zharnama turaly. Qazaqstan Respublikasynyn 2003 jylqy 19 zheltoqsandary № 508-II Zańy. (About advertising. Law of the Republic of Kazakhstan dated December 19, 2003 № 508-II). [in Kaz.] https://online.zakon.kz/document/?doc_id=51045608

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА РЕКЛАМЫ НА КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК (на материале внешней рекламы)

Тұрғалы С.Н.¹

¹ магистрант, специальность «6М056 – Переводческое дело»

КазУМОиМЯ им. Абылай хана

Алматы, Қазақстан, e-mail: ashmsalta@gmail.com

Аннотация. Данная статья посвящена вопросам перевода рекламного текста на казахский язык с учетом особенностей рекламы, ее целей. Рассматриваются требования к переводчику рекламы в контексте ее главной цели. Анализируются многочисленные ошибки в переводах на казахский язык, обнаруженные на объектах внешней рекламы.

Ключевые слова: реклама, перевод, казахский язык, внешняя реклама, ошибки.

**PROBLEMS OF ADVERTISING TRANSLATION
INTO KAZAKH LANGUAGE
(based on outdoor advertising material)**

Turgaly S.N.¹

¹MA student, specialty "6M056 – Translation studies"
at Ablai Khan KazUIRandWL,
Almaty Kazakhstan, e-mail: ashmsalta@gmail.com

Abstract. This article is devoted to the translation of advertising text into the Kazakh language, taking into account the peculiarities of advertising, its goals. The requirements for the translator of advertising in the context of its main goal are considered. Numerous errors in translations into the Kazakh language found on objects of outdoor advertising are analyzed.

Keywords: advertising, translation, Kazakh language, outdoor advertising, mistakes.

Статья поступила 28.05.2020

3 бөлім.
ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДАҒЫ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ЗЕРТТЕУЛЕР
Раздел 3.
НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ РАЗРАБОТКИ В ОБУЧЕНИИ
ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ
Part 3.
SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL DEVELOPMENTS IN FOREIGN
LANGUAGE TEACING

УДК 378

DOI 10.48371/PHILS.2020.58.3.010

ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ
ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ВОЕННОЙ ПОДГОТОВКИ

Исмакова Б.С.¹, Готтинг В.В.², Умирбекова М.А.³,

¹доктор педагогических наук, профессор,

²кандидат педагогических наук, доцент,

³магистр педагогических наук, преподаватель ,

Карагандинский технический университет,

Караганда, Казахстан, e-mail: bibissara48@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена проблеме профессиональной подготовки в вузе преподавателей начальной военной подготовки в условиях обновления системы военно-патриотического воспитания старшекласников. Представлен содержательный материал кафедры «Профессиональное образование и педагогика» Карагандинского технического университета, базирующийся на понимании ключевой роли личности преподавателя в реализации принципа воспитывающего обучения.

Ключевые слова: личность, формирование, развитие, военно-патриотическое воспитание, правила и нормы, национальная безопасность, современный Казахстан, профессиональное и педагогическое совершенствование,

Стратегически важным условием развития суверенного государства являются укрепление государства, формирование и развитие личности, обладающей качествами гражданина-патриота, готового к служению и

защите Отечества в мирное и военное время. Поэтому на современном этапе важной проблемой образовательного процесса является проблема военно-патриотического воспитания.

Составляющими военно-патриотического воспитания являются формирование военно-патриотических взглядов, убеждений, мысли и понятий, связанных со священным долгом защитника Отечества, с глубоким чувством любви к Родине, гордости за ее героическую историю [1]. Главной фигурой в системе военно-патриотического воспитания таких граждан является учитель начальной военной подготовки. В теоретических и практических разработках ученых и методистов анализируются пути, методы, формы военно-патриотического воспитания как системы знаний, взглядов, идей, социальных позиций и чувств, направленных на утверждение и укрепление казахстанской государственности, обеспечения прочного статуса страны в мире [2,3,4]. Неисчерпаемым педагогическим источником в этом плане являются боевые традиции казахского народа. Ввиду обновления системы военно-патриотического воспитания старшеклассников с учетом военно-исторического опыта многовековых боевых традиций предъявляются новые требования к процессу подготовки будущих учителей начальной военной подготовки, так как эффективность военно-патриотического воспитания старшеклассников на боевых традициях казахского народа определяется личностью самого педагога, уровнем его психолого-педагогической, профессиональной и физической подготовки. При этом действенную помощь может оказать обращение к государственному языку. Так, будет весьма своевременным и логичным при знакомстве с боевыми традициями казахского народа проанализировать их названия на казахском языке, сравнить их переводы на русский язык, показать богатство военной лексики, а также привести народные пословицы и поговорки, в которых восхваляются смелость, мужество, благородство и героизм защитника родины. В этой связи открываются большие возможности модернизации учебного процесса через активизацию проектной деятельности учащихся, которая будет направлена на изучение дополнительной литературы, в том числе исторической, научной, художественной и др.

Следовательно, подготовка учителя начальной военной подготовки в условиях ее обновления на современном этапе развития суверенного государства включает и языковую составляющую и требует совершенствования его лингвистической подготовки, так как грамотная, с богатым словарным запасом, яркая, убедительная речь учителя способна вдохновлять, оказывать весьма сильное воздействие на убеждения формирующейся личности старшеклассника.

Военно-патриотическое воспитание мы понимаем как исторически сложившиеся в народе правила и нормы, согласно которым подрастающее поколение с малых лет впитывает понятия долга и чести каждого гражданина быть патриотом, всегда готовым защитить свою родину, обеспечить национальную безопасность, государственную независимость и территориальную целостность.

Боевые традиции помогут не только формировать идейно-политические, психологические, морально-волевые и физические качества старшеклассников, но и развивать их интеллектуальные способности, совершенствовать нравственные установки. Сложившиеся на протяжении веков самобытные боевые традиции казахского народа, на основе которых была выстроена целостная система воспитания воина-кочевника, сегодня представляют интерес, изучаются, в результате - постепенно обогащаются, наполняются новым содержанием; на основе достижений народной педагогики разрабатываются новые пути, формы, методы и средства военно-патриотического воспитания с использованием достижений компьютерных технологий. Национальным и культурным достоянием кочевников огромного евразийского региона является военное искусство казахов, имевшее огромное значение в истории древних кочевников. Наши предки были создателями оригинальной военной системы, благодаря которой казахский народ освоил и закрепил за собой нынешнюю территорию современного Казахстана. Компонентами этой системы являются: облавная охота, комплекс вооружения, традиционная военная организация, институт батыров, военная тактика, народные военно-спортивные игры, устное народное творчество [5]. Учитель начальной военной подготовки в своей работе должен опираться на использование в единстве системного, целостного, комплексного, лично-деятельностного подходов как методологических принципов [6].

С точки зрения системного подхода военно-патриотическое воспитание на боевых традициях следует рассматривать в плане компонентно-аспектного содержания его структуры, в единстве, взаимосвязи и взаимодействии всех подсистем в процессе функционирования и развития.

Методический принцип целостного подхода позволяет выявить интегративные системообразующие связи и взаимоотношения компонентов, установить в них общее и специфическое, устойчивое и переменное и т.п. При этом учитывается, при каких условиях функционирования и развития компонентов обеспечивается высшая эффективность воспитания старшеклассников. Согласно комплексному подходу, в процессе исследования выделяются

наиболее значимые компоненты педагогического процесса, такие, как целеполагание, принципы обучения и воспитания, содержание, формы, методы средства учебно-познавательной, самообразовательной, самосовершенствующейся деятельности будущих учителей начальной военной подготовки. Основу обучения составляют общие принципы организации профессионально-педагогической подготовки педагога как единой системы. Поэтому главными принципами обучения являются принципы сознательности, активности и самостоятельности, которые представляют двусторонний процесс обучения и предполагают активность мышления и деятельности учащегося, направленных на осознанное самостоятельное усвоение материалов боевых традиций казахского народа. Важную роль в профессиональной подготовке преподавателя НВП играет формирование у студентов навыков сознательного совершенствования профессиональной готовности к осуществлению педагогической деятельности по военно-патриотическому воспитанию старшеклассников.

Следует подчеркнуть, что акцент делается на принцип научности, который создает условия для вхождения современных научных достижений в процесс формирования готовности на пути овладения способами познания. Принцип научности требует, чтобы содержание готовности к практической деятельности, реализуемой в учебное и во внеучебное время, было направлено на ознакомление будущих учителей начальной военной подготовки с объективными научными фактами и явлениями. Осуществление принципа научности означает ориентацию образовательного процесса на формирование концептуального видения мира. Принцип научности связан с пониманием закономерностей деятельности старшеклассников, к построению системы обучения и воспитания, связан также с содержанием образования, т.к. содержание требует использования дополнительного материала, содержащего сведения о боевых традициях казахского народа и методах обучения и воспитания.

Современности необходима новая генерация людей, обладающих способностью креативно мыслить, умеющих порождать новые знания, создающих инновации в своей деятельности. Человек, обладающий разноплановыми знаниями, лучше решает сложные задачи. В связи с этим интеллектуализация образования направлена на достижение соответствия образования потребностям мировой экономики, основанной на знаниях. Необходима интеллектуализация образования. Третий президент США Томас Джефферсон, которого серьезно занимала проблема «производить» образованных людей, считал, что появится естественная аристократия по талантам, когда достижения

каждого человека будет определять масштаб его собственной энергии и самодисциплины. Он считал, что два процесса – интеллектуальное и духовное развитие личности – должны идти параллельно и взаимосвязанно.

Перед системой образования РК стоит задача формирования образованных высококонкретных, эрудированных, творческих, предприимчивых людей, способных принимать ответственные решения в ситуации выбора, прогнозируя и возможные последствия, способных к сотрудничеству, обладающих такими качествами, как мобильность, динамичность, конструктивность, с развитым чувством ответственности за судьбу страны.

Основными направлениями профессиональной подготовки преподавателей Начальной военной подготовки являются военно-профессиональное и педагогическое совершенствование, повышение научной квалификации и уровня информационной подготовки, формирование духовно-патриотических ценностей с использованием различных форм подготовки, которые позволят преподавателям не только углубить знания, расширить и закрепить практические навыки, но и исследовать проблемные вопросы военного искусства, а также повышать педагогическое мастерство преподавателей и расширять методы научного поиска [7].

В соответствии с целями профессиональной подготовки преподавателей НВП в ее основные задачи входит усвоение и совершенствование *знаний* в области:

- основ военной культуры, истории военного искусства и, в первую очередь, в области теории и практики военного искусства;
- основ государственного управления и формирования военной политики государственной власти;
- правовых положений, связанных с основными концептуальными и доктринальными взглядами по вопросам обороны страны и обеспечения ее национальной безопасности, с функционированием системы высшего профессионального военного образования в целом.

Поскольку современное понимание целей и задач обучения и воспитания требует не знаниевого, а компетентного подхода, то помимо *знаний* необходимы:

- *формирование* умений: создавать творческую атмосферу образовательного процесса; использовать при изложении предметного материала взаимосвязь смежных дисциплин, представленных в учебном плане, а также научно-исследовательского и учебного процессов в вузе; применять знания культурного наследия прошлого и настоящего, современных достижений науки и культуры в качестве средств воспитания будущих учителей НВП.

- *овладение*: методами научных исследований в сфере основной профессиональной подготовки; основами научно-методической работы; навыками самостоятельной методической проработки профессионально-ориентированного материала (структурирование и преобразование научного знания в учебный материал); основами учебно-методической работы высшего профессионального образования, методами и приемами разработки задач, упражнений, тестов по различным темам; способами создания требовательно-доброжелательной обстановки в учебном процессе; методами формирования навыков организации самостоятельной работы, профессионально-аналитического мышления и развития творческих способностей обучаемых; культурой жизненного самоопределения, методами эмоциональной саморегуляции; основами применения компьютерной техники и информационных технологий в учебном и научном процессах [6].

Главная роль в педагогическом формировании учителя НВП и достижении им высокого уровня педагогического мастерства принадлежит его теоретической и методической подготовке, основными задачами которой являются: овладение основами педагогической психологии.

Решение современных задач профессиональной подготовки учителей начальной военной подготовки с использованием новых технологий обучения требует от преподавателей научного психолого-педагогического мышления. В этом аспекте значимым является освоение дидактики, что позволит разработать более совершенную организацию процесса обучения, новые обучающие системы, новые технологии обучения НВП являются инструкторско-методические занятия, где главное внимание уделяется обстоятельному и подробному обсуждению методических приемов по каждому из учебных проблем предстоящего занятия, вариантов раскрытия сложных и актуальных вопросов урока.

Боевые традиции казахского народа (традиционная военная организация, военная тактика и стратегия, комплекс вооружения), институт батыров как образец героизма (эпические батыры, массовый героизм в годы ВОВ), устное творчество как хранительница традиций военного искусства (батырлар жыры, пословицы, поговорки), военно-спортивные игры (национальные спортивные игры, конно-спортивные игры), с заложенными в них традиционным чувством патриотизма, ощущения личной ответственности за безопасность своей Родины являются действенным средством военно-патриотического воспитания старшеклассников.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Фокин Ю.Г. Теория и технология обучения. - М.: Академия, 2006. - С.70-73.
- [2] Нурмукашева С. Развитие военно-патриотического воспитания старшеклассников в школах Казахстана. - Алматы, 1997. - 144 с.
- [3] Балкенов Ж.Ш. Отанға деген сүйіспеншілікті тәрбиелеу мәселелері // Қарағанды мемлекеттік университетінің хабаршысы. Педагогика сериясы. - 2004. - №4 (36). - 160 - 163 бб.
- [4] Досмамбетова Ш.Б., Уразалиева Р.М. Особенности гражданско-патриотического воспитания в казахской этнопедагогике – Молодой ученый. – 2013. - №11.1. - С. 29 – 31
- [5] Серикбаев К.С. Факторы, затрудняющие профессиональное становление будущих офицеров. - Калкан. - Астана, 14.02.2007.
- [6] Мухаметзянова Г.В. Патриотическое и интернациональное воспитание старшеклассников в процессе усвоения основ национальной культуры: автореф. канд. пед. наук. - Казань: Государственный педагогический институт, 1973. - 23 с.
- [7] Корабельников А.А. Еще один взгляд на систему подготовки военных специалистов . - Военная мысль, 2004, №6. - с.46-50.

REFERENCES

- [1] Fokin Ju.G. Teorija i tehnologija obuchenija. (Theory and technology of teaching.). М.: Akademija, 2006. 70-73 pp. [in Rus.].
- [2] Nurmukasheva S. Razvitie voenno-patrioticheskogo vospitanija starsheklassnikov v shkolah Kazahstana. – Almaty, 1997. – 144 p. [in Rus.]
- [3] Balkenov Zh.Sh. Otanqa degen syjispenshilikti tərbielėu māselereri. (Problems of cultivating love for the motherland). Qaraqandy memlekettik universitetiniñ habarshysy. Pedagogika serijasy. (Bulletin of Karaganda State University. Pedagogy Series). 2004. №4 (36). 160 – 163 pp. [in Kaz.].
- [4] Dosmambetova Sh.B., Urazalieva R.M. Osobennosti grazhdansko-patrioticheskogo vospitanija v kazahskoj jetnopedagogike. (Features of civil-patriotic education in Kazakh ethnopedagogy). Molodoj uchenyj. (Young scientist). 2013. №11.1. 29 – 31 pp. [in Rus.].
- [5] Serikbaev K.S. Faktory, zatrudnjajushhie professional’noe stanovlenie budushhij oficerov. (Factors hindering the professional development of future officers.). - Kalkan. (Kalkan). - Astana, 14.02.2007. [in Rus.].
- [6] .Muhametzyanova G.V. Patrioticheskoe i internacional’noe vospitanie starsheklassnikov v processe usvoenija osnov nacional’noj kul’tury. (Patriotic and international education of high school students in the process of mastering the foundations of national culture). Avtoref. kand. ped. nauk. (The author’s abstract of the dissertation of the candidate ped. sciences). - Kazan: State Pedagogical Institute. (Kazan’: Gosudarstvennyj pedagogicheskij institute). 1973. 23 p. [in Rus.].

[7] Korabel'nikov A.A. Eshhe odin vzgljad na sistemu podgotovki voennyh specialistov. (Another look at the system of training military specialists). - Voennaja mysl'. (Military thought). - 2004, №6. 46-50 pp. [in Rus.].

БАСТАПҚЫ ӘСКЕРИ ДАЙЫНДЫҚ ОҚЫТУШЫЛАРЫН КӘСІБИ ДАЯРЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Исмакова Б.С.¹, Готтинг В.В.², Умирбекова М.А.³,

¹педагогика ғылымдарының докторы, профессор,

² педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент ,

³педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы

Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан

e-mail: bibissara48@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақала жоғары сынып оқушыларына әскери-патриоттық тәрбие беру жүйесін жаңарту жағдайында жоғары оқу орнындағы бастауыш әскери дайындық мұғалімдерін кәсіби даярлау мәселесіне арналған. Қарағанды техникалық университеті «Кәсіптік білім беру және педагогика» кафедрасының білім берудегі тәлім-тәрбие ұстанымын іске асыруда оқытушы тұлғасының шешуші рөл атқаруына негізделген маңызды материалдары келтірілген.

Тірек сөздер: тұлға, қалыптастыру, дамыту, әскери-патриоттық тәрбие, ережелер мен нормалар, ұлттық қауіпсіздік, қазіргі Қазақстан, кәсіби және педагогикалық жетілдіру.

PROBLEMS OF PROFESSIONAL TRAINING OF TEACHERS OF INITIAL MILITARY TRAINING

Ismakova B.S.¹, Gotting V.V.², Umirbekova M. A.³,

¹doctor of pedagogical Sciences, professor,

²candidate of pedagogical Sciences, associate professor,

³master of pedagogical sciences, Karagandy technical university,

Karaganda, Kazakhstan, e-mail: bibissara48@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the problem of vocational training of teachers of elementary military training in a higher educational institution in the context of the renewal of the system of military-patriotic education of senior pupils. Substantial material of the Department of Professional Education and Pedagogy of Karaganda Technical University is presented, based on understanding the key role of the teacher's personality in the implementation of the principle of upbringing education.

Keywords: personality, formation, development, military-patriotic education, rules and norms, national security, modern Kazakhstan, professional and pedagogical improvement.

Статья поступила 26.09.2020

Абылай хан атындағы ҚазХК және ӨТУ
ХАБАРШЫСЫ
“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ
КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

BULLETIN
of Ablai Khan KazUIRandWL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”

3 (58) 2020
ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

ismagulova.b@mail.ru

Отпечатано в издательстве “Полилингва”
«Издательство не несет ответственности за содержание авторских материалов
и не предоставляет гарантий в связи с публикацией фактов,
данных результатов и другой информации»

Директор издательства:
Есенғалиева Б.А.

Компьютерная верстка:
Қынырбеков Б.С.

Подписано в печать 25.09.2020 г.
Формат 70x90 1/8. Объем 12,7 п.л. Заказ № 1059. Тираж 300 экз.
Отпечатано в издательстве «Полилингва»
КазУМОиМЯ имени Абылай хана

Издательство “Полилингва” КазУМОиМЯ имени Абылай хана
050022, г. Алматы, ул. Муратбаева, 200
Тел.: +7 (727) 292-03-84, 292-03-85, вн. 21-19
E-mail: kazumo@ablaikhan.kz, ablaikhan@list.ru